

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-YL-2012-0003

KAPİTALİST DEVLET VE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

Stratejik-İlişkisel Yaklaşım Açısından Harvey ve Castells'in Kent Kuramları Üzerine
Eleştirel Bir İnceleme

HAZIRLAYAN
Funda SÖNMEZ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ümit TATLİCAN

AYDIN- 2012

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-YL-2012-0003**

**KAPİTALİST DEVLET VE
KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ**

**Stratejik-İlişkisel Yaklaşım Açısından Harvey ve Castells'in Kent Kuramları Üzerine
Eleştirel Bir İnceleme**

HAZIRLAYAN

Funda SÖNMEZ

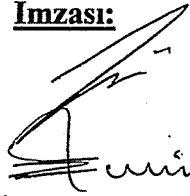

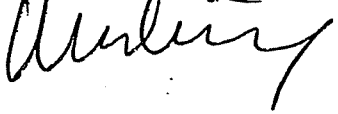
TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ümit TATLİCAN

AYDIN- 2012

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Funda SÖNMEZ tarafından hazırlanan “Kapitalist Devlet ve Kentsel Mekânın Dönüşümü: Stratejik-İlişkisel Yaklaşım Açısından Harvey ve Castells’in Kent Kuramları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme” başlıklı tez, 06. 08. 2012 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Unvanı, Adı ve Soyadı</u> :	<u>Kurumu</u> :	<u>İmzası:</u>
Prof. Dr. Ümit TATLİCAN	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd. Doç. Dr. Emin YİĞİT	Adnan Menderes Üniversitesi	
Yrd. Doç. Dr. Bekir BALKIZ	Ege Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Unvanı, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı: Funda SÖNMEZ :

İmza: :

YAZAR ADI-SOYADI: Funda SÖNMEZ

BAŞLIK: KAPİTALİST DEVLET VE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ:
Stratejik-İlişkisel Yaklaşım Açısından Harvey ve Castells'in Kent Kuramları Üzerine
Eleştirel Bir İnceleme.

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde kentsel mekân sermaye birikim süreci ve devlet müdahaleleri çerçevesinde üretilmiş, dönüştürülmüş ve yeniden üretilmiştir. Bununla beraber, kentsel mekân kapitalizmin gelişme sürecinde ekonomik, siyasal ve toplumsal çelişkilerin başlıca dolayımından biri hâline gelmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada, ekonomi-politiğin eleştirisi kentsel mekânın örgütlenme süreci çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümü olan “Kapitalist Devlet Kuramı” adlı bölümde kentsel mekânın örgütlenmesinde devletin rolünü anlayabilmek için teorik bir çerçeve oluşturmak hedeflenmiştir. Bu teorik çerçeve stratejik-ilişkisel bir yaklaşım olacaktır. İkinci bölüm, “Kapitalist Çelişkilerin Yoğunlaştığı Alanlar Olarak Kentsel Mekânlar” başlığını taşımaktadır ve bu bölümde radikal kent kuramları stratejik-ilişkisel bir çerçeveden ele alınmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

kapitalist devlet, kentsel mekân, stratejik-ilişkisel yaklaşım, radikal kent kuramları

NAME: Funda SÖNMEZ

TITLE: THE CAPITALIST STATE AND THE TRANSFORMATION OF URBAN SPACE: A Critical Treatise, which is based on the Strategic-Relational Approach, concerning Harvey's and Castells' Urban Theories.

ABSTRACT

In the historical process the urban space have been produced, transformed and reproduced by the process of capital accumulation and the interventions of the state. In addition, the urban space becomes one of the basic mediations of economic, politic and social contradictions in the process of development of capitalism. Hence, this study considers the critique of political economy in the frame of the process of organization of urban space.

In the chapter entitled “The Theory of the Capitalist State”, which is the first chapter of this study, it is aimed to form a theoretical framework for understanding the role the state plays in the organization of urban space. It is decided that this theoretical framework is strategic-relational approach. The second chapter is entitled “The Urban Spaces as Fields on which the Capitalist Contradictions Concentrate” and in this chapter the radical urban theory are considered in a strategic-relational framework.

KEYWORDS

the capitalist state, urban space, strategic-relational approach, the radical urban theory.

ÖNSÖZ

Türkçe literatürde kentsel süreçlerin açıklanmasına dair çalışmalarda ekonomik belirlenimlere ağırlık verilip, genel olarak siyasal süreçlerin özelde ise devletin bu süreçlerdeki etkinliğinin göz ardı edilmesi bu çalışmanın ortaya çıkmasında temel etkidir. Bir taraftan devlet tartışmaları diğer taraftan kentsel sorunlara yönelik tartışmalar gerçekleştirilmekte, fakat bu iki tartışma alanının çok az bir arada yürütülmesi görülmektedir. Özellikle Avrupa’da 1970’lerde bu iki alanda ortaya çıkan radikal tartışmalar, Türkiye’de 1990’lı yıllarda vuku bulmuştur. Bu dönemde özellikle Birikim, Toplum ve Bilim, Defter gibi dergi çevreleri (kentsel) mekân tartışmalarına yer vermiştir. Günümüzde yürütülen tartışmaların ve yapılan çalışmaların hala yoğun olarak bu dönemin literatürüne atıfta bulunması, sosyal bilimler alanında belirli bir eksikliği ifade etmektedir.

Bu çalışma sınırlı bir sürede tamamlanmayı gerektirdiğinden iddialı olmaktan çok bir deneme niteliği taşımaktadır ve bununla beraber, tarafımdan ileriki süreçlerde mevcut literatüre yapılacak katkılara bir zemin oluşturmaktadır.

Her şeyden önce, bu tezin tamamlanmasını sağlayan en önemli motivasyonumun danışman hocam Prof. Dr. Ümit Tatlıcan’ın bana olan güvenini sarsmama kaygısı olduğunu belirtmem gerekir. Bana olan güveni ve desteği yanında, tezime yönelik değerlendirmeleri sonucu özellikle metnin dilinin akıcı, kullandığım kavramların da doğru ve tutarlı olmasını sağladığı için sevgili hocama teşekkürü borç bilirim. Tezimi titizlikle okuyup değerlendiren hocalarım Yrd. Doç. Bekir BALKIZ’a ve Yrd. Doç. Emin YİĞİT’e yorumları ve önerileri için çok teşekkür ederim. Çalışma boyunca gerekli kaynaklara ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen ve kütüphanesini bana açan sevgili Araş. Gör. Dr. Vefa Saygın ÖĞÜTLE’ye minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KAPİTALİST DEVLET KURAMI	
1.1. NICOS POULANTZAS: TOPLUMSAL BİR İLİŞKİ OLARAK DEVLET	7
1.1.1 Ekonomik İndirgemeci Yaklaşım ve Tarihselci Yaklaşım Karşısında Devletin Görelî Özerkliği	7
1.1.2 Stratejik Bir Alan ve Süreç Olarak Kapitalist Devlet	14
1.1.3 Kapitalist Devletin Günümüzdeki Biçimi: Otoriter Devlet	18
1.2. ALAIN LIPIETZ: DÜZENLEME TARZLARI VE BİRİKİM REJİMLERİ.....	21
1.3. BOB JESSOP: STRATEJİK-İLİŞKİSEL YAKLAŞIM.....	26
1.3.1. Biçim-Belirlenimli Toplumsal Bir İlişki Olarak Sermaye ve Birikim Stratejileri.....	27
1.3.2. Biçim-Belirlenimli Toplumsal Bir İlişki Olarak Devlet ve Hegemonya Projeleri.....	30
İKİNCİ BÖLÜM	
KAPİTALİST ÇELİŞKİLERİN YOĞUNLAŞTIĞI ALANLAR OLARAK KENTSEL MEKÂNLAR	
2.1. DAVID HARVEY VE MANUEL CASTELLS’TE (KENTSEL) MEKÂN ALGISI.....	34
2.2. DAVID HARVEY: SERMAYE BİRİKİM SÜRECİ VE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ.....	41

2.2.1. İktisadi Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Kentsel Mekânın Rolü.....	41
2.2.2. Gelirin Yeniden Dağıtılması Sürecinde Kentsel Mekânın Rolü	47
2.2.3. Haussmann: Sınıfsal Bir Proje Olarak Kentsel Plânlama	50
2.3. MANUEL CASTELLS: EMEK-GÜCÜNÜN YENİDEN ÜRETİLMESİ VE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ	55
2.3.1 Kollektif Tüketimin Organizasyonunda Kentsel Mekânın Rolü	55
2.3.2. Toplumsal Süreçlerin Evrimi ve Kentsel Mekânın Dönüşüm	65
2.3.3 Protestodan Sosyal Hareketlere: Karşı-Hegemonya Projeleri	69
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	72
KAYNAKÇA	76
ÖZGEÇMİŞ.....	81

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin inceleme-nesnesi olarak kenti ele alış biçimlerine bakıldığında, birbirinden oldukça farklılaşan çalışmalar olduğu görülecektir. Kimi çalışmalar kenti, bir yaşam alanı olarak kullanım değeri çerçevesinde ele alıp, kentte yaşayan insanların gündelik hayatlarına odaklanmış, kimileri de toplumsal süreçlerin değişimi sonucunda kentsel mekânın örgütlenmesinde ne gibi dönüşümler gerçekleştiğini ve bu dönüşümlerin sınıfsal ayrımlara nasıl yansıdığını ele almıştır. Kentin pek çok farklı disiplinin araştırma-nesnesi hâline gelmesinin ardında kentsel süreçlerin üretim ve tüketim mekanizmasıyla karmaşık ve çok yönlü ilişki içerisinde olması yatmaktadır ve bu süreç sermaye birikim süreciyle dolaysız bir bağlantı içerisindedir.

İlhan Tekeli mevcut literatürde kentin sermayeyle ilişkisinin dört boyutta ele alındığını belirtir (1988: 131): Öncelikle kent bir üretim alanı olarak artı-değerin yaratıldığı yerdir; ikinci olarak, mevcut toplumsal formasyonun veya üretim biçiminin yeniden üretildiği alanken, kentin kendisi altyapısıyla, üretim ve hizmet işlevli binalarıyla bir sermaye birikimi alanıdır; ve son olarak, kent yarattığı rantlarla artı-ürünün toplumda bölüşülmesini, dolayısıyla sermaye birikimini etkileyen bir mekândır.

Özellikle 1970'li yıllarda kentin sermaye ile olan bu dört boyutlu ilişkisinin eleştirel bir açıdan ele alınması söz konusu olmuştur. Bu dönemde, sosyal bilimler alanında genel olarak mekânın, özelde kentsel mekânın bir üretim birimi olarak ele alınmasının yanında, mekânın kendisinin bir üretim nesnesine dönüşmesi süreci temel tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede mekân, değişmez bir tasavvur olarak yalıtık değil, ürün-üretici olarak ikili rolü içerisinde diyalektiktir (Simonsen, 1992: 81). Bu nedenle, kentsel mekânın örgütlenmesi toplumsal süreçlerden bağımsız değildir ve toplumsal süreçler de karşılıklı olarak mekânsal formlar düzeyinde ifadesini bulmaktadır. Bu nedenle (kentsel) mekân toplumsal bir ilişki olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmada, mekânı toplumsal bir ilişki olarak ele alan David Harvey ve Manuel Castells'in, sermaye birikim süreci ve emek-gücünün yeniden-üretimi sürecinde kentsel mekânın rolüne odaklandıkları kent kuramları ele alınmıştır. 1960'ların sonlarında ve özellikle 1970'lerde, toplumsal mühendislik ve plânlamaya dair pratik sorunlarla sıkı sıkıya bağlı olan kent kuramının eleştirel bir boyut kazanması, teorik ve metodolojik

yenilikler içermesi söz konusudur (Elliott, 1980: 151) ve Harvey ile Castells'in kuramları bu çalışmalara örnektir.

Kent kuramının araştırma-nesnesinin yeniden oluşturulması gerektiği düşüncesinden hareketle Harvey araştırma-nesnesini sermaye birikim süreci olarak belirlerken, Castells bu nesneyi kollektif tüketim uğrağı olarak belirlemiştir. Buradan hareketle Harvey'nin kuramı sermaye-mantığı yaklaşımı olarak adlandırılırken, Castells'in kuramı sınıf-mantığı yaklaşımı olarak nitelendirilmiştir. Harvey ve Castells'in kuramlarının ortak noktası, emek-gücünün yeniden-üretimi sürecine odaklanmalarıdır. Bu noktada kent, ürün ve üretici olarak ikili rolünü üstlenirken, üretim sürecinin tüketimden bağımsız olarak ele alınamayacağı vurgusu kuramlarını Marksist bir çerçeveye oturtan Harvey ve Castells'in yeniden-üretim sürecine verdikleri önemde ortaya çıkmaktadır.

Marx *Grundrisse*'de üretimin tüketimi nasıl ürettiğini şöyle açıklar: Üretim öncelikle tüketimin nesnesini üretir, fakat üretilen salt tüketimin nesnesi değildir; o nesnenin tüketiliş tarzını, nasıl tüketileceğini de belirlemektedir. Marx'ın üretim ile tüketim arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu pasajın burada aktarılması önemlidir.

Üretim a) tüketimin malzemesini ve nesnesini sağlar. Bir nesneyi tüketmeyen tüketim, tüketim olamaz; o hâlde üretim bu bakımdan tüketimi yaratır, üretir. b) Ama üretimin tüketim için yarattığı tek şey nesne değildir. Üretim aynı zamanda tüketime özgüllüğünü, karakterini, cilasını verir; tüketim ürüne nasıl onu bir ürün niteliğiyle tamamlayan darbeyi, cilayı vurduysa, üretim de tüketime cilasını öyle vurur. Nesne herhangi bir nesne değil, üretimi tarafından dolayımlanan kendine özgü bir adaba göre tüketilecek, özgül bir nesnedir. Açlık açlıktır, ama çatal bıçakla yenilecek pişmiş etle giderilen açlık başka, eller, tırnaklar, dişler yardımıyla çiğ eti mideye indiren açlık, başkadır. O hâlde üretim yalnız nesneyi değil, aynı zamanda tüketim tarzını da; yalnız nesnel olarak değil, aynı zamanda öznel olarak da üretmektedir. Üretim, öyleyse, tüketiciyi yaratmaktadır. c) üretim yalnızca ihtiyaca karşılık veren malzemeyi değil, aynı zamanda *malzemeye tekabül eden ihtiyacı*¹ sağlar. Tüketim başlangıçtaki doğal ilkelik ve dolaysızlık hâlinde çıkar çıkmaz – bu aşamada kalmış olsa da, bu ancak üretimin kendisinin o aşamada takılmış olmasının bir sonucu olabilir – bizzat nesnesi tarafından dolayımlanan bir yönelişe dönüşür (Marx, 1979: 154).

¹ İtalikler eklenmiştir.

Marx burada üretim kavramını tüketim dolayimli dar çerçevesinden çıkararak yeniden-üretim kaynağını ortaya koymuştur. Buradan hareketle kentsel mekânlar üretim ve tüketimin örgütlendiği alanlar olmanın yanı sıra, yeniden-üretim sürecinde de başat önemdedir. Bununla beraber, mekânı toplumsal bir ilişki olarak ele aldığımızda onun diyalektik içeriğine gönderimde bulunduğumuzu belirtmiştik ve (kentsel) mekân, üretim, tüketim ve yeniden-üretim sürecinde oynadığı rol bağlamında ele alınırken, aynı zamanda (kentsel) mekânın kendisi tüm bu süreçlere konu olmaktadır. Dolayısıyla Harvey ve Castells'in kuramı, kendisi meta hâline gelmiş bir mekân olarak kenti kapsamaktadır.

Lefebvre mekânın yansız ve edilgin bir geometri olmadığını belirtirken, mekânın üretildiğini ve yeniden üretildiğini, bu nedenle bir mücadele alanını temsil ettiğini vurgular (Urry, 1999: 42). Bu nedenle, kentin üretim sürecinde oynadığı rol ve bizzat bu süreçte kentin yeniden üretilmesi, kentsel mekânın çatışan çıkarların odağı olarak görülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla 1970'lerde, kentin sınıf mücadelesinin yaşandığı yerler olarak algılanması söz konusudur (Duru ve Alkan, 2002: 8). Buradan hareketle Harvey ile Castells'in mekân üzerinde verilen iktidar mücadelelerini de konu aldıklarını ve bu süreçte, kapitalist devletin rolüne yaptıkları vurgunun bu çalışma açısından temel oluşturduğunu belirtmeliyiz.

1960'ların sonları ve 1970'ler, kent kuramı yanında devlet kuramında da yeni bakış açılarının geliştirildiği bir dönemdir. Buna göre, günümüzde sürdürülen tartışmaların çoğu 1960'larda etkili olmuş, sermaye-mantığı ve sınıf-mantığı yaklaşımları olarak ifade edilen iki ayrı devlet kuramına karşı geliştirilen 1970'lerin devlet tartışmalarından beslenmektedir. Bu dönemden önce devlet tartışmaları siyasal alanın ekonomik alandan ayrı tutulmasını içeriyordu. Ortodoks tekeli devlet kapitalizmi kuramı devleti sermayenin çıkarlarıyla (sermaye-mantığıyla) özdeşleştirirken, sosyal demokrat kuram devletin siyasal bir kurum olarak özerkliğini (sınıf-mantığını) vurgulamaktaydı (Clarke, 2003: 381).

Fakat Refah Devletinin pek bir varlık gösteremediği ve bu nedenle siyasal ve ideolojik çatışmalar sonucu ekonomik krizlerin yaşandığı 1960'larda ekonomik konuların siyasal konulardan bağımsız olarak ele alınamayacağı düşüncesi gelişmeye başlamış ve dolayısıyla bu iki devlet yaklaşımının geçersizliği giderek belirginleşmiştir.

1970'lerden itibaren ekonomi ve politika arasındaki ilişkiye kapitalist devletin işlevleri bağlamında değinen çalışmalar önem kazanmıştır. Bu çalışmalar, Marksizm'den esinlenmiş olmalarına rağmen, devletin ekonomik çatışmalara indirgenemeyeceğini ve devletin tarafsız olduğu yanlısmasının terk edilmesi gerektiğini vurgulayarak, devletin sınıfsal karakterinin son tahlilde devlet ve ekonomi arasındaki yapısal ilişki tarafından belirlendiğini iddia etmişlerdir (Clarke, 2003: 383).

Wood, ekonomi ve politika arasındaki bu yapısal ayrımın gerçekte sermayenin elinde bulundurabildiği en etkili savunma mekanizması olduğunu belirtir. Bu nedenle Wood'a göre teori "kapitalizmin ekonomi ve politika arasına nasıl ve hangi anlamda bir duvar ördüğünü; iktidarın üretim ve sömürüyü denetleme eğilimi ya da toplumsal emeğin ve kaynakların dağıtımını gibi başlıca politik konuları nasıl ve hangi anlamda politik arenadan çıkartıp ayrı bir alana yerleştirdiğini izah etmelidir" (Wood, 2002).

Bu çalışmanın bir bölümünü oluşturan devlet tartışmaları bağlamında ele alınan kuramcıların yaklaşımlarını yukarıda bahsedilen teorik çerçeve kapsamında geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Bu çalışmanın asıl odak noktası, Bob Jessop'ın devlet kuramı ve bu kuramı geliştirirken kullandığı stratejik-ilişkisel yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın amacı, sermaye-mantığı ve sınıf-mantığı yaklaşımları arasında bir köprü kurmak ve bu ikiliği aşmaktır. Buna göre, devlete sınıfsal niteliğini kazandıran şey ne egemen sınıflar tarafından basitçe kullanılan bir araç olması ne de salt kapitalizmin yeniden-üretim sürecine akılcı ve kendinden menkul bir özne olarak katkıda bulunmasıdır. Jessop'a göre devlete sınıfsal niteliğini kazandıran şey, birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı stratejik bir alan ve süreç olmasıdır. Sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi için belirli bir eylem programı (hegemonya projeleri) çerçevesinde hareket eden devletin yapısal bütünlüğü sermaye, üretim ilişkileri ve siyasal mücadelelerin etkisinden bağımsız değildir ve bu nedenle Jessop devleti, bir toplumsal ilişki olarak ele almıştır.

Bu çalışmada öncelikli olarak, Jessop'ın kuramına temel oluşturan Poulantzas ve Düzenleme yaklaşımının argümanlarına yer verilecektir. Devleti bir toplumsal ilişki olarak ifade eden Poulantzas, bu özgün yaklaşımı nedeniyle 1970'lerden itibaren sürdürülen devlet tartışmalarının önemli figürlerinden biri olmuştur. Poulantzas'ın devlet teorisi Gramsci'den hareketle "hegemonya" kavramı üzerine oturur ve bu kavram Jessop'ın kavramlaştırmalarının temelini oluşturur. Bununla beraber, Jessop'ın 'birikim

stratejileri’ ve ‘hegemonya projeleri’ kavramları sermaye birikimine yol açan ekonomik ve ekonomi-dışı süreçleri bir bütün olarak ele almaya çalışan Düzenleme kuramcılarının ‘birikim rejimi’ ve ‘düzenleme tarzı’ kavramlarına dayanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada öncelikle Poulantzas ve Düzenleme kuramına yer verilecek, ardında Jessop’ın stratejik-ilişkisel yaklaşımı ele alınacaktır.

Bu bölümün asıl amacı, devletin hegemonya projeleri ve birikim stratejileri çerçevesinde bir araya gelen işlevlerinin mekânın örgütlenmesi sürecinden bağımsız olmadığını ortaya koymak için gerekli teorik çerçeveyi oluşturmaktır. Tekeli, “sosyal organizasyon ile mekân organizasyonunun karşılıklı ilişkilerini açığa çıkararak inceleyebilmek için sosyal organizasyonun ve mekân organizasyonunun ayrı ayrı kavramsallaştırılmış olması ancak bir çalışma varsayımıdır” diye belirtir ve toplumsal süreçlerle mekânsal süreçlerin birbirinden ayrı olarak ele alınamayacağını vurgular (Tekeli, 2010, 22). Mekân toplumsal süreçler tarafından biçimlendiriliyor ve toplumsal süreçler de mekânda ifade buluyorsa, devlet hem mekânın örgütlenme sürecine müdahale eden hem de mekânı örgütleyerek sermaye birikimi adına gerekli işlevleri, yani kapitalist bir toplumda kendi yapısal bütünlüğünü de yeniden üretmesi için gerekli işlevleri yerine getiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Stratejik-ilişkisel yaklaşım devlet tartışmalarına mekânsal bir boyut kazandırmanın yanında, kentsel süreçlere dair tartışmaların siyasal süreçlerden bağımsız olamayacağını gösterme olanağı vermektedir. Bununla beraber, kentsel mekânın örgütlenmesi sürecinde ekonomik alan ve siyasal alan arasındaki ilişkilerin stratejik-ilişkisel bir çerçeveden ele alınması Harvey ve Castells’in sermaye-mantığı ve sınıf-mantığı yaklaşımlarına farklı bir açıdan bakabilmemizi sağlamaktadır. Bundan dolayı, çalışmada kentsel mekânın örgütlenme sürecini sermaye birikim süreci ve devletin işlevleri kapsamında analiz eden her iki kent kuramının birikim stratejileri ve hegemonya projeleri çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

Harvey ve Castells’in yeniden-üretim sürecine verdikleri önem devletin bu sürece müdahale etmesinden kaynaklanır. Çünkü kapitalist sistemde devlet, salt tüketimi değil yeniden-üretimi de kapsayan işlevleri sonucu eşitsizlikleri yeniden-üretmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel sorunsalı, kapitalist devletin kentsel mekânın örgütlenmesi sürecinde nasıl bir rol oynadığı ve toplumsal süreçlerin (sermaye, üretim ilişkileri,

sınıfsal mücadeleler, devlet) evrimiyle paralel olarak kentsel mekânın üretim, dönüşüm ve yeniden-üretiminde toplumsal eşitsizliklerin nasıl yeniden üretildiğidir.

Çalışmanın kapsamına dair vurgulanması gereken noktalardan biri, öncelikle burada Harvey ve Castells'in kent kuramlarının bütün içerimleriyle ortaya konulmasının söz konusu olmadığıdır. Burada, özellikle klâsik dönem çalışmalarından hareketle kuramları ele aldık ve asıl hedefimiz Harvey ve Castells'in kuramlarının araştırma-nesnesini ele alış mantığını ortaya koymak, bunu stratejik-ilişkisel bir yaklaşıma dâhil etmektir.

İkinci olarak Poulantzas ve Düzenleme yaklaşımı Jessop'ın stratejik-ilişkisel yaklaşımına temel oluşturduğu hususlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu nedenle, Düzenleme kuramcılarının birbirinden yer yer farklılaşan argümanlarına yer verilmemiş, 'birikim rejimleri' ve 'düzenleme tarzları' kavramlaştırmaları Lipietz'in argümanlarından hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Poulantzas'ın teorisinin kapsamı göz önüne alındığında da benzer bir sınırlılığın göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1. BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLET KURAMI

1.1. NICOS POULANTZAS: TOPLUMSAL BİR İLİŞKİ OLARAK DEVLET

Poulantzas'ın devlet kuramı, ortodoks Marksizm'in devlet sorununu sistematik olarak ihmal ettiği tespitinden hareketle bu sorunu çözme çabasının bir ürünüdür (Jessop, 2005: 80) ve bu çaba Poulantzas'ın ekonomik indirgemeci ve tarihselci yaklaşıma karşı verdiği mücadelede somutlaşır.

Dolayısıyla, Poulantzas'ın kuramını birbirini sürekli olarak besleyen bu iki hasmı karşında inşa ettiğini söyleyebiliriz. Bu minvalde, Poulantzas'ın devlet kuramını kavramaya yönelik olarak bu yaklaşımlar sırasıyla ele alınacak ve Poulantzas'ın eleştirileri çerçevesinde bu yaklaşımların bir devlet kuramı inşa etmede yol açtıkları problemlere değinilecek ve ardından Poulantzas'ın bunlar karşısında geliştirdiği özgül yaklaşıma yer verilecektir.

Ekonomik indirgemeci yaklaşımla tarihselci yaklaşımı sırasıyla ele almamızın nedeni, bu iki yaklaşımın içerdikleri argümanları daha net olarak ifade etmektir. Dolayısıyla, bu yaklaşımların birbirinden ayrı olmayıp, aksine birbirlerini beslediklerini belirtmemiz gerekir. Bu iki yaklaşımın ortak noktasının “ekonomik alan ile siyasi alanın birbirlerine bir dışarılık ilişkisiyle bağlı olduğu” iddiasından hareketle geliştirilen argümanları olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.1. Ekonomik İndirgemeci Yaklaşım ve Tarihselci Yaklaşım Karşısında Devletin Görelî Özerkliği

Poulantzas ‘görelî özerklik’ kavramını Althusser'den almıştır. Althusser bu kavramı, Marx'ın altyapı ve üstyapı arasında bir ayırım yaparak, tüm üstyapısal süreçleri altyapıya başvurarak açıklamaya çalıştığına dair iddialar karşısında Max'ı savunmak için kullandığını belirtir (Skinner, 1991: 163).

Althusser'e göre, toplumsal formasyonlar birbirine indirgenemeyen, birbirinden nispeten bağımsız farklı düzeylerden ve bu düzeylere karşılık gelen pratiklerden oluşur ve “toplum, hep birlikte bir bütün oluşturan birbirine bağlı olan bütünlerin –ekonomik pratiğin, ideolojik pratiğin, siyasal pratiğin– bir korelasyonu olarak algılanır” (Althusser'den akt. Skinner, 1991: 163). “Bu pratiklerden hiçbirisi diğerlerinden

herhangi birine indirgenemez. Tersine, bu kertelerin her biri, toplumsal bütündeki yerlerine göre belirlenmiş sınırları içinde ‘görelî özerklik’e sahiptir”(Marshall, 1999: 279).

Başka ifadeyle, “toplumsal bütün –ekonomik yapı, siyasal yapı gibi– her biri kendi ihtiyaçlarına, kendi tarihine ve gelişme hızına sahip farklı unsurlardan oluşan kompleks bir yapıdır. Toplumun bu farklı kesimleri değişir, ancak onlar hep birlikte aynı anda ve hızda değişmezler. Bu gerçeğin kabulü toplumsal formasyonun yapılarının görelî özerkliğidir” (Cuff, 2006).

Althusser’in görelî özerklik tanımı ekonomik, siyasal ve ideolojik biçimlerin kapitalist üretim sürecinin farklı düzeyleri olduğunu ifade eder. Fakat Poulantzas’ın görelî özerklik anlayışı ‘toplumsal bir ilişki olarak devlet’e dair özgün yaklaşımında Althusser’inkinden ayrılır.

Poulantzas *Devlet, İktidar ve Sosyalizm*’de, ekonomik, siyasal ve ideolojik biçimlerin kapitalist üretim sürecinin farklı düzeyleri olduğu düşüncesini terk ederek, bu biçimleri kapitalist üretim ilişkilerinin analitik olarak ayrıştırılabilir momentleri olarak kavramsallaştırır (Jessop’dan akt. Yılmaz, 2003: 65). Bu yüzden, Poulantzas’ın teorisinde sık sık değinilecek olan ‘görelî özerklik’ kavramı bu analitik içerimi çerçevesinde kavranmalıdır.

Bu doğrultuda, Poulantzas’ın kuramında devletin nispeten özerk yapısını kavramak için ekonomik indirgemeci yaklaşıma yönelttiği eleştiriyi ele alacak olursak; bu eleştiri, devlet aygıtını devlet erkine indirgeyen ve devleti tamamen araçsal yönden kavrayan yaklaşım ile devletin özel bir aygıt olduğunu ısrarla vurgulayarak, devleti siyasi egemenlik ilişkilerine indirgenebilir olmayan kendine özgü maddî bir çatıya sahip yapı olarak gören yaklaşım karşısında iki yönlü bir karşı duruş içerir.

Sınıflar arası iktidar ilişkisinin bir şekillenmesi olarak devlet anlayışına giden yolda bu karşı duruş, devletin ne kendinden menkul bir *özne* ne de basitçe egemen sınıfların bir aracı olarak *nesne* konumunda olmadığını açıklama çabası içerir. Devlet bir *özne* olarak görüldüğünde, “sivil toplumdan gerçekten ayrı duran, bildiğimiz Hegelci devlet anlayışına varırız ve buna göre de devlet atomize olmuş bireyler karşısında genel iradeyi temsil eden kendi içinde akılcılık ögesi taşıyan bir *özne*” (Poulantzas’dan akt. Yılmaz, 2003: 63) hâline gelir. Devleti nesne olarak

gördüğümüzde “doğası gereği hâkim sınıflar tarafından istenildiği gibi kullanılan bir araç” (Yılmaz, 2003: 63) olarak anlarız.

Her şeyden önce Poulantzas, devletin kendine özgü maddî bir çatısı olduğunu belirtir ve bu maddilik ne yalnızca siyasi egemenliğe (nesne konumunda devlete) indirgenebilir ne de ekonomik süreçlerden ayrı bir maddiliği (özne konumunda devleti) ifade eder. Bu iki ayrı devlet yaklaşımının temelinde ekonomik ve siyasal alanın özerk iki alan olarak kavranması yatar.

İktisadi alan ve siyasal alan arasındaki ilişkiyi bir dışarılık ilişkisi gibi düşünen bu iki yaklaşımı “kuramsal suç ortaklığı” olarak gören Poulantzas (2004: 16), devlet ve iktidarın maddî çatısının temelini sınıflar, erkler ve mücadelelerin ortada görünmeyeceği bir ekonomik yapıda değil, üretim ilişkilerinde ve işbölümünde aramak gerektiğini söyler. Çünkü Poulantzas’a göre, ekonomik ilişkiler sınıf mücadelesidir ve dolayısıyla iktidar ilişkileridir (Poulantzas, 2004: 40) ve bu doğrultuda ekonomi ve siyasal alanı bir dışarılık ilişkisiyle birbirine bağlayan yaklaşım iki temel hataya düşmektedir.

İlk olarak, temel ve üstyapı ikiliğine bağlı olarak devlet ekonomik alanın sıradan bir eklentisi olarak düşünülebilir ve burada kendine özgü bir alana sahip olmak yerine ekonomiye indirgenebilir olacaktır; ikinci olarak, toplumsal bütün özerk yapısıyla kavrandığında çeşitli üretim tarzlarını üretecek olan şey yapıları gereği özerk olan mercilerin (devlet, ideoloji) *aposteriori* bir bileşimi olacak ve burada ekonominin eklentileri olarak kavranmayan üstyapısal bu mercilerin tözleştirilmesi söz konusu olacaktır (Poulantzas, 2004: 16). Bu iki hata karşısında Poulantzas ‘işin doğrusu’nu açıklamak için, ekonomik ve siyasal alanın ayrılığı konusunda süregelen tartışmalara *ilişkisel* bir yaklaşım benimseyerek dâhil olur.

Farklı biçimlerde olmakla beraber, üretim ilişkileri içinde ve böylece onların yeniden-üretiminde her zaman kurucu unsur olarak mevcut olan devlet, kimi zaman bizzat üretim ilişkilerine müdahale edecek ve bu durumda ekonomik alana dalacak, kimi zaman da dışarıda kalacak ve sadece ekonominin periferisinde hareket edecektir (Poulantzas, 2004: 18).

Ekonomik ve siyasal alanı oluşturan, onların sınırlarını çizip alanlarını belirleyen şeyin öncelikle bu iki alan arasındaki ilişki biçimi olduğunu belirten Poulantzas, üretim tarzını bu ayrı alanların bütünsel birliği olarak ifade eder (Poulantzas, 2004: 18).

Dolayısıyla, bu iki alan arasında bir ilişki vardır ve bu ilişkinin niteliği ancak üretim ilişkilerinin belirleyiciliği çerçevesinde analiz edilerek anlaşılabilir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta, bu sürecin bir üretim tarzının birliği içinde gerçekleştiğidir ve kapitalist devletin özgül yapısı *kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyiciliği* çerçevesinde analiz edilmelidir.

Poulantzas'a göre, kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinde doğrudan üreticilerin sahiplik ilişkisi içinde emeğin nesnesinden ve üretim araçlarından ayrı olmamaları onların mülk sahibinin doğrudan müdahalesi olmadan emek sürecini doğrudan harekete geçirebilmelerini sağlar ve burada devlet, emek fazlasının doğrudan üreticilerden sömürülmesi için gerekli olan meşru şiddeti uygulayan güce tekabül eder (Poulantzas, 2004: 19).

Kapitalizmde emek-gücünün sözleşme aracılığıyla satın alınması sonucunda 'özgür emekçiler' ortaya çıkmış ve dolayısıyla, emek-gücünü metalaştıran ve emek fazlasını artı-değere dönüştüren bu yapı devlet ve ekonomik alanın görece ayrılmasına imkân tanıyan bir yapı hâline gelmiştir (Poulantzas, 2004: 19).

Bu nedenle, ekonomik ve siyasal alanın ilişki biçiminin bir üretim tarzının birliği içinde ele alınması gerektiği vurgulanır ve ilişki içerisindeki bu iki alan arasındaki ayırım kapitalist üretim tarzı içerisindeki bir ayrıma işaret etmektedir. Dolayısıyla, üretim tarzı değişirken onun bütünsel birliğini oluşturan alanlar da değişiyorsa, bu alanlar mevcut üretim tarzı içinde birbirine dışarılık ilişkisiyle bağlı olamazlar; devlet ve ekonomi birlikte dönüşür.

Son olarak Poulantzas, ilişkisel yaklaşımına daha fazla açıklık kazandırırken, kendi nesnesinin yeniden-üretimini ve dönüşümlerini sınıf mücadelesi mekânları olan toplumsal oluşumlar içinde kavramayı başardığımızda kapitalist devlet kuramının gerçek bilimsel statüye kavuşacağını ekler (Poulantzas, 2004: 27). Poulantzas'a göre, kapitalist devleti öncelikle üretim ilişkileriyle münasebeti içinde konumlandırmak devletin kuramsal nesnesini kurmak anlamına gelmez ve kapitalist devlet kuramı ancak, devleti kapitalist düzen içindeki siyasal mücadelelerle ilişkiye soktuğumuzda geliştirilebilir (2004: 28).

Poulantzas'ın vurguladığı bu son nokta, onun özgün yaklaşımı olarak toplumsal ilişki olarak devlete, yani "siyasal sınıf mücadelesinde güç dengesinin kurumsal yollarla

dolayımlanmış yoğunlaşması olarak devlet iktidarı”na (Jessop, 2005: 80) gönderimde bulunur.

Toplumsal bir ilişki olarak devlet anlayışı ilk olarak devleti nesne ya da özne konumunda ele alan ekonomik indirgemeciliğe, ikinci olarak tarihselci yaklaşıma karşı bir itirazın ifadesidir. İlk yaklaşıma itiraz, devlet aygıtını devlet erkine indirgeyerek onu iktidar ilişkileri çerçevesinde araç olarak kullanılan bir nesne-aygıt konumuna indirgeyen yaklaşım ile devleti siyasal egemenlik ilişkilerine indirgenemeyen kendine özgü maddî çatıya sahip özerk bir yapı olarak kavrayan anlayışa, karşı geliştirilmiştir. İkinci itiraz, kendini devlet-merkezli ve toplum-merkezli tartışmalarda somutlaştıran, devletin kökenini açıklanmaya çalışan yaklaşımlarda kendini gösteren tarihselci yaklaşıma yöneliktir.

Toplum-merkezli yaklaşım, devleti kuran ilke olarak ‘toplumsal’ın önceliğini vurgular, devleti toplumsalın uzantısına indirger. Burada, toplumsal mücadelelerin devletten önce ortaya çıktığı ve onun varlığını önelediği öne sürülür. Poulantzas’a göre, devletten önce ve devlet olmadan sınıfsal mücadeleden ve erkten söz edemeyiz. Ona göre,

Aydınlanma’nın siyaset felsefesinin (devleti önceleyen toplum sözleşmesi felsefesi) belirgin izlerini taşıyan bütün bir geleneğin arzuladığı gibi, devletten önce var olan ya da devleti önceleyen doğal durum ya da toplumsal durum yoktur. Devlet baştan itibaren, üretim ilişkilerinininki de dâhil olmak üzere mücadelelerin alanını da nirengiler, pazarı ve mülkiyet ilişkilerini düzenler, siyasi egemenliği kurumsallaştırır ve siyaseten egemen olan sınıfı kurar, toplumsal işbölümünün bütün biçimlerini, toplumsal gerçeğin tamamını, sınıflar hâlinde bölünmüş bir toplumun atıfsal çerçevesini içinde işaretleyip, kodlandırır (Poulantzas, 2004: 44).

Ayrıca Poulantzas, Marx’ın tarihin sınıf mücadeleleri tarihi olduğu ve devletsiz ‘ilkel’ toplumların tarihsiz toplumlar oldukları argümanından hareketle, devletin belirli bir anda sonucu ya da ürünü olacağı bir mücadeleler tarihi bulunmadığı sonucuna ulaşır (Poulantzas, 2004: 45). Bu tarih devletsiz düşünülemez ve dolayısıyla, sınıflara bölünme ve sınıf mücadeleleri devletin kökeni olarak görülemez.

Fakat Poulantzas’a göre, üretim ilişkilerinin ve dolayısıyla iktidar mücadelelerinin devlete önceliğinin sorgulanması *devletçilik* yapmak değildir.

Devleti toplumsalın uzantısına indirgeyen yaklaşım kadar, “olabilecek her türlü toplumsal gerçekliğin *apriori* formu, toplumsal mücadelelerin ancak aynası olacakları

ve ancak onun aracılığıyla varlık kazanacakları kökensel *arke devlet*” (Poulantzas, 2004: 46) anlayışı olarak her türlü erki devlete indirgeyen yaklaşım da, kaçınılması gereken, devlet ve toplum terimlerinin karşılıklı ağırlıklarının değiştiği, fakat sorunsalın aynı kaldığı iki yaklaşımdan biridir ve sonuç olarak Poulantzas şu hatırlatmada bulunur:

Üretim ilişkilerinin belirleyici rolünün, sınıf mücadelelerinin devlet ve aygıtları üzerindeki önceliğinin, mekanik bir nedenselliğe, üstüne üstük düz çizgide ilerleyen kronolojik nedenselliğe taşınmış bir nedenselliğe göre kavranması mümkün değildir; bu bizim *tarihselcilik* terimiyle göstermiş olduğumuz şeydir. O belirlenmiş ve öncelik, buna karşılık ve ister istemez, devletten önceki bir tarihi varoluşu anlatmaz... Bu durum her şeyden önce devlet ile şu ya da bu üretim tarzının üretim ilişkileri arasındaki münasebetler ve bir üretim tarzından bir başkasına geçiş için geçerlidir (Poulantzas, 2004: 46-47).

Dolayısıyla, ister devlet-merkezli ister toplum-merkezli olsun iki yaklaşımın da sorunu tarihselci perspektifleri, yani devletin *kökenini* açıklamaya çalışan bir girişime dayanmalarındır. Feodal veya kapitalist devletin yapısı onları önceleyen bir köken bulmaya çalışarak açıklanamaz. Kaldı ki, bir şeyin kökeni onun açıklaması değildir. Bu devletlerin yapısı ve işlevleri, dönemlerinin mevcut üretim ilişkileriyle bağlantıları kapsamında ele alınmalıdır ve üretim ilişkileri iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığı için devletin yapısına ilişkin bir açıklama tamamen ilişkisel bir bağlantıyı gerektirir.

Buradan hareketle Poulantzas iktidar ilişkilerinin üretim sürecinin basit sonucu olmadığını vurgular. Fakat iktidar ilişkileri daima sınıfsal ilişkilerin dışına taşsa da, bu durum onların siyasal egemenlik alanı olarak devlet aygıtı içinde konumlanmadıkları veya sınıfsal sürekliliğe sahip olmadıkları anlamına gelmez. Poulantzas’a göre, iktidar ilişkisel analize yönelen bir kavramdır ve önemli olan nereye uygulandığıdır.

Dolayısıyla, üretim ilişkilerinin belirleyici rolünden, yani sınıf mücadelelerinin devlet ve aygıtları üzerindeki önceliğinden söz etmek, onun mekanik bir nedensellik, düz çizgide ilerleyen kronolojik bir nedensellik ile açıklanabileceği anlamına gelmez.

Bu yüzden, sınıflar arasındaki mücadele ve çelişkinin devlet aygıtları arasındaki ilişkide biçimlenme tarzını ortaya çıkarmaya çalışan Poulantzas için, devletin maddî bütünlüğünü salt ekonomik indirgemeci çerçeveden veya tarihselci perspektiften kavramak olanaksızdır ve bu anlayış ekonomik ve siyasal alanların bir dışarılık ilişkisiyle birbirlerinden ayrıldıkları konusunda birleşir.

Poulantzas bu iki görüşe karşı, her iki düzeyin de özgül bir görelî özerkliği bulunduğunu ve bu görelî özerkliğin siyasal alana dair bir teoriyi mümkün kıldığını (Poulantzas'dan akt. Yılmaz, 2003: 59) belirtir.

Siyasal ilişkiler, her üretim tarzının özgül biçimi altında, üretim ilişkilerinin oluşumu içinde mevcuttur ve dolayısıyla, onlar üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine basitçe müdahale etmezler, bizzat üretim ilişkilerinin oluşumu içerisinde var olurlar ve bundan dolayı ilişkilerin yeniden-üretiminde başat bir rol oynarlar (Poulantzas, 2004: 29). Dolayısıyla, devleti üretim ilişkileriyle bağlantısı içinde konumlandırmak, basitçe bu ilişkilerin devletin oluşumundan önce ortaya çıktığını veya üstyapısal bir kurum olarak temelinde bu ilişkilerin yattığını vurgulamayı anlamsız kılmaktadır. Devlet üretim ilişkilerine dışsal bir konumda değildir ve bilakis politik mücadelelerin yoğunlaştığı alan olarak, bu ilişkiler devletin kurucu unsuru olarak ona nüfuz etmiştir ve devlet salt yeniden-üretim sürecinde oynadığı rolle değil, bizzat üretim ilişkilerinin inşasında gerçekleştirdiği işlevlerle ele alınmalıdır (Hall, 2000: 13).

Bu noktada Poulantzas devletin, bütün iktidar ilişkilerine sınıfsal bir süreklilik atfetmeye çalıştığını belirtir (Poulantzas, 2004: 49) ve bu iktidar ilişkilerini maddileştiren ve yeniden-üreten özgül araç ve kurum olarak devletin kurumsal maddiliği ve işlevi konusunda daha ayrıntılı bir analize geçer.

Poulantzas, ekonomik ve siyasal alanın görelî özerkliklerini vurgulayarak bunun siyasal alana dair bir teoriyi mümkün kıldığını belirtmişti. Bu görelî özerklik, devletin özgül bir aygıt olarak iktidar ilişkilerine sınıfsal süreklilik atfederek işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olmazsa olmaz bir özelliğidir.

Görelî özerklik, devletin bütün işlevlerini yerine getirebilmesinin, burjuvazinin uzun dönemli siyasal çıkarlarını koruyabilmek amacı ile hâkimiyet altındaki sınıflara kısa dönemli tavizlerde bulunabilmesinin önkoşuludur. Sadece bu nedenle değil, iktidar bloğunun devlet tarafından mümkün kılınması için de görelî özerklik *sine qua non*, yani olmazsa olmazdır (Yılmaz, 2003: 61).

Devletin bu olmazsa olmaz özelliği ve bunun sonucu olarak maddiliği devlet ve üretim ilişkilerinin kapitalist düzendeki görelî ayrılığına bağlıdır. Kapitalizmde ekonomi ve siyasal alanların birbirinden ayrışması bu özerkliğin önkoşuludur ve devletin bütünleştirici ve organize edici işlevi bu görelî özerkliği doğurmaktadır (Yılmaz, 2003: 61). Dolayısıyla, görelî özerklik öncelikle, devletin temel işlevlerinin hâkim sınıflara

karşısında aldığı özel biçime ve ikinci olarak, mevcut güçler arasındaki somut ilişkiye göre belirlenir (Poulantzas'dan akt. Yılmaz, 2003: 61-62).

Poulantzas'ın devletin görelî özerkliğiyle ilişkili olarak vurguladığı bu iki nokta, öncelikle, 'hâkim sınıf'tan ne kastedildiğini ve devletin bu sınıfı 'siyaseten hâkim' konuma getiren işlevlerinin neler olduğunu açıklanmayı gerektirmektedir. Bu açıklama, aynı zamanda, devletin kendisini stratejik bir alan ve süreç olarak nasıl inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

1.1.2. Stratejik Bir Alan ve Süreç Olarak Kapitalist Devlet

Poulantzas burjuvazinin (sınaî, ticarî, malî) fraksiyonlara bölünmüş yapısından hareket eder. Poulantzas yekpare bir blok olarak sermaye kavramlaştırmasına karşı, çoğul durumda bulunan üretim tarzlarının birinin hâkimiyeti altında eklemlenmelerinden kaynaklanan çoğul hâkim sınıflardan bahseder ve hâkim sınıfların bu çoğulluğundan hareketle, kapitalizmde sınıfsal hâkimiyetin özgül biçimi olarak *iktidar bloğundan* söz eder (Yılmaz, 2003: 60).

Poulantzas'ın iktidar bloğu kavramı, burjuvazinin farklı fraksiyonlarının tek bir fraksiyonun hegemonyası altında bir araya gelmesini ifade eder. Poulantzas hegemonya kavramını Antonio Gramsci'den almıştır.

Gramsci hegemonyayı üstyapının 'özel', yani devlete ait olmayan düzeylerinin rolü içerisine yerleştirir ve burada hegemonyayı toplumsal düzeni korumanın başlıca aracı olarak zora başvurmaktan farklı bir şey olarak konumlandırır (Marshall, 1999: 299). Gramsci'ye göre bir toplumsal grubun üstünlüğü iki şekil kazanır: Bunlar egemenlik ve entellektüel ahlâkî yönlendirmelerdir ve bir toplumsal grup silâhla veya zor kullanarak kendine bağımlı kılmaya çalıştığı kesimler karşısında egemen konumda iken, müttelik ve dost kesimler karşısında yönlendirici olmaktadır (Anderson, 1988: 40). Burada vurgulanan yönlendirme 'hegemonya'ya işaret eder ve sivil topluma aittir; egemenlik ise 'zor'a gönderme yapar ve devlete özgüdür. Gramsci, devleti özel kurumlar toplamı olarak sivil toplum ve politik toplum biçiminde ayırmış ve bu iki düzeyden birine hegemonya diğerine egemenlik veya buyurma işlevi atfetmiştir.

Fakat daha sonra Gramsci metinlerinde hegemonyanın işlevini hem rızayı hem de baskıyı içerecek biçimde genişletmiş ve böylece rıza ve zor arasındaki ayırım muğlâklaştırmıştır. İktidarın alınması egemenlik kazandırır ve geriye yönetimin

fethedilmesi kalır; ancak bu yönetim egemenlikten sonra gelmez, aksine bu iki uğrak diyalektik olarak birbirine bağlıdır (Moget, 1986: 74).

Gramsci, bu diyalektik ilişkiden hareketle, liberal devletin yürütme, yasama ve yargı kurumlarını ‘politik hegemonya organları’ olarak tanımladığında, hegemonya sivil toplumla sınırlı kalmayıp devletin içine yerleşmiş bir şey hâline gelir (Anderson, 1988: 43) ve böylece bizzat devlet bir hegemonya aygıtına dönüşür. Bu noktada Poulantzas’ın Gramsci’den aldığı ‘hegemonya’ kavramını devlet karşısında, yani sivil toplum alanında konumlandırmayıp bizzat devletin içine yerleştirdiğini söyleyebiliriz.

Fakat Poulantzas’ın teorisi kendi içinde, devletin ‘zora dayalı rıza’ olarak kavramlaştırılabileceği görüşünün benimsenmesi mücadelesini barındırır (Hall, 2000: 13). Gramsci hegemonya kavramını devleti de içerecek biçimde genişletmesine rağmen, hegemonyayı devletin rızaya dayalı baskı uygulayan bir yapı olmasında etkili kurucu unsur olarak alır ve bu nedenle Poulantzas’ın, Gramsci’den etkilenmekle birlikte, kavramı bu hâliyle olduğu gibi benimsediğini söyleyemeyiz.

Gramsci *Hapishane Defterleri*’nde birbirinden ayrı olarak ele alınması gereken çeşitli güç ilişkileri düzeyleri olarak toplumsal ve askeri güç ilişkilerinin yanı sıra siyasal güç ilişkilerinin mevcut olduğu uğraktan bahsederken Poulantzas’ın teorisini önemli ölçüde etkilemiştir.

Gramsci’ye göre, siyasal güç ilişkilerinin anlaşılması çeşitli toplumsal grupların ulaştıkları homojenlik, kendi bilincinde olma ve örgütlülük düzeylerinin değerlendirilmesini gerektirir (Gramsci, 2010: 249) ve bu ancak düzeylerin tarihsel süreçte kazandıkları biçimler dikkate alınarak analiz edilebilir. Buna göre, Gramsci üç düzlem belirler ve bunları siyasal güç ilişkileri temelinde analiz eder:

Bunların ilk ve en yalınç olanı ekonomik-korporatif düzlemdir: bir tacir başka bir tacirin, bir imalatçı başka bir imalatçının desteğini almaya kendini zorunlu hisseder... İkinci bir uğrak, toplumsal grubun bütün üyelerinin çıkar dayanışması bilincine eriştikleri uğraktır –fakat bu dayanışma salt iktisadi alanda gerçekleşir... Üçüncü bir uğrak kişinin kendi korporatif çıkarlarının, şimdiki ve gelecekteki gelişimleriyle, salt ekonomik grubun sınırlarını aştığının ve diğer bağımlı grupların çıkarları hâline gelebileceğinin ve gelmesi gerektiğinin farkına vardığı uğraktır. En katıksız siyasi evre budur ve bu evre yapıdan karmaşık üstyapılar alanına kesin bir biçimde geçişe işaret eder; daha önceden filizlenmiş ideolojiler bu evrede parti hâline gelir, birbiriyle hesaplaşmaya ve çatışmaya girer, ta ki onlardan biri ya da en

azından onların tekil bir kombinasyonu üstün gelene, hükmünü icra edene, bütün bir toplumsal alanın her yerinde kendisini yayana dek –bu, sadece ekonomik ve siyasal erklerin birliğini değil, aynı zamanda düşünsel ve moral bir birlik de meydana getirir; etrafında büyük bir mücadelenin koptuğu bütün sorunları korporatif değil, evrensel bir düzleme yerleştirir ve böylelikle temel bir toplumsal grubun bir dizi bağımlı grup üzerinde hegemonya kurmasına sebep olur (Gramsci, 2010: 249-50).

Bu aşamada Gramsci devleti belirli bir grubun organı olarak, o grubun maksimum ölçüde genişlemesi için elverişli koşulları yaratmak zorunda olan bir organ (Gramsci, 2010: 250) olarak ele alır ve Poulantzas’da da benzer bir işlev şu şekilde ifade edilir:

Devlet önce egemen sınıflar, özellikle de burjuvazi karşısında başta gelen bir örgütlenme rolüne sahiptir. Egemen sınıfı ya da sınıfları temsil eder ve örgütler, yani, burjuva sınıfının birçok fraksiyonundan bileşen iktidardaki bloğun uzun vadeli çıkarını temsil eder ve örgütler; bu bloğa kimi zaman, kapitalist toplumsal oluşum içinde mevcut, daha başka üretim tarzlarından gelen hâkim sınıflar da katılır... İktidardaki ittifakın çatışmalı birliğinin ve bu iktidarın bileştiricileri arasındaki uzlaşmaların istikrarsız dengesinin devlet aracılığıyla örgütlenmesi, o bloğun kendi içinde yer alan sınıflarından ya da fraksiyonlarından birinin hegemonyası ve yönetimi altında gerçekleşir; bu, hegemonyacı sınıf ya da fraksiyondur” (Poulantzas, 2004: 141).

Dolayısıyla, Poulantzas ve Gramsci’ye göre devletin temel işlevi toplumsal formasyonun düzeyleri arasındaki bütünlüğü sağlamak ve korumaktır.

İktidar bloğunu oluşturan sınıflar veya fraksiyonların her biri, tek başına ele alındıklarında tutarlı görünseler de, aralarında çelişkiler vardır; çünkü Poulantzas’a göre, devletin politikasını çelişkilerin paranteze alınması sonucu ortak bir paydada buluşma süreci oluşturmaz. Devlet politikası bizzat bu çelişkilerin bileşkesinden oluşur. Fraksiyonlar arasındaki çıkar çatışmaları sonucunda ortaya çıkan bütünlük, içerisinde çelişkiler barındırsa da, iktidar bloğuna niteliğini kazandıran belirli bir hegemonik sınıf ya da fraksiyon etrafında birleşmiş bir birliktir. Poulantzas ve Gramsci tam da burada, hegemonya olgusunun çelişkili olmakla birlikte bir dengeyi gerektirdiğini varsaymaktadır.

Gramsci’ye göre “hegemonya olgusu, üzerinde hegemonya kurulacak grupların çıkarları ve eğilimlerini hesaba katmak gerektiğini ve belli bir uzlaşma dengesinin oluşturulması gerektiğini –bir başka deyişle, yönetici grubun ekonomik-korporatif

türden fedakârlıklar yapması gerektiğini – önvarsayar” (Gramsci, 2010: 258). Bu, hegemonyanın, her ne kadar etik-politik nitelikte olsa da, aynı zamanda ekonomik olduğunu, yani yönetici grubun ekonomik süreçlere dair aldığı kararlara dayandığını gösterir (Gramsci’den akt. Portelli, 1982: 71).

Poulantzas’a göre, sınıfsal hegemonya için çalışan devlet, egemen sınıflar ve ezilen sınıflar arasında istikrarsız bir alanda hareket eder ve bu nedenle, sürekli olarak halk kitleleri gözünde olumlu bir dizi maddî önlem alır, ancak bu önlemler belirli mücadelelerin dayattığı taleplerin sonucudur (Poulantzas, 2004: 34).²

Gramsci’nin hegemonya olgusunu sivil toplumdan devlete doğru genişletmesi zor ve rıza arasındaki sınırı daraltmasıyla mümkün olmuştu, fakat Gramsci’nin Poulantzas ile, Gramsci devleti salt zora ve rızaya dayalı bir kurum olarak ifade etmenin ötesine geçtiğinde ortak bir paydada buluştuğunu söyleyebiliriz.

Poulantzas’a göre, devletin eylemini sadece ideoloji-baskı (zor ve rıza) çifti temelinde kavramak bunları iki gruba bölmekle sonuçlanır. Bunun başlıca sakıncası ekonomik devlet aygıtının özgüllüğünün, baskıcı ve ideolojik çeşitli aygıtlar karşısında yok olması ve burjuvazinin hegemonyacı fraksiyonunun yoğunlaştığı devlet kanalı olarak, ekonomik devlet aygıtını belirlemenin imkânsızlaşmasıdır (Poulantzas, 2004: 37).

Poulantzas teorisinde siyasal olana odaklanırken, Althusser’in ileri sürdüğü “son kertede ekonomi tarafından belirlenen” ‘hâkim yapı’ karmaşası içerisinde siyasal alanın ‘görelî özerkliği’ni vurgular (Jessop, 2005: 80) ve bu özerklik, iktidardaki bloğun fraksiyonları karşısında devletin özerkliği veya devletin onların dışında kalma kabiliyetinin bir sonucu değildir; bizzat devletin içinde cereyan eden şeyin sonucudur ve bu özerklik, devletin şu veya bu aygıtının ötekiler karşısında görece özerkliği olarak mevcuttur (Poulantzas, 2004: 150-51).

Devletin aygıtları arasındaki görelî özerklik, devletin ekonomik işlevlerinin devletin siyasal ve ideolojik bütünlüğünün oluşturulması ve yeniden-üretilmesi sürecinden soyutlanabileceği anlamına gelmez. Nasıl ki ekonomik ve siyasal alanların ayrı olması bu iki alanın birbirini yeniden-üretmediği anlamına gelmiyorsa, devletin

² Bu noktada Althusser’de benzer bir vurgu yapmıştır ve buna göre devlet salt üretim araçlarına sahip olanların bu araçlardan yoksun olanlara karşı kullandığı bir araç değildir. Devlet, “...kimi durumlarda, sınıf çatışmasını ve tam bir devrimi önleyebilmek için büyük firmalar karşısında işçilerin...” tarafında yer alabilir (Slaterry, 2007, 495).

aygıtları arasındaki görelî özerklik de devletin bir sınıf devleti olmadığı anlamına gelmez. Bu yüzden, devleti bir güçler dengesinin maddî yoğunlaşması olarak, yani onu hem eklemlenen hem de çelişkiler ve farklılıklar sergileyen iktidar ağlarının kesiştikleri *stratejik bir alan ve bir süreç* olarak kavramak gerekmektedir (Poulantzas, 2004: 151). Devlet, stratejik bir örgütlenme yeri olarak hâkim sınıf ya da fraksiyonların uzun vadeli çıkarlarını temsil eden denge oluşturucu bir yapıdır. Kısacası o, “kişisel çıkarların bir türünün genel çıkarını temsil eden bir birlik” (Clarke, 1991: 97) olarak, bir sınıf devletidir.

Poulantzas’ın teorisine bir bütün olarak baktığımızda devletin belirli bir sınıfın egemenliğiyle ilişkisi içinde değil, yapı içerisindeki işlevlerle bağlantı içinde tanımlandığı görülür. Bireyler olarak kapitalistler arasındaki rekabetçi ilişkiler, kollektif çıkarların farkına varılması şöyle dursun, kapitalist sınıfın eşit temsili için gerekli olan birliğin başarılmasında olanaksız bir durum yaratır ve tam da bu nedenle devlet, yalnızca işçi sınıfının değil aynı zamanda bireyler olarak kapitalistlerin çıkarlarına karşı bir bütün olarak kapitalist sınıfın çıkarlarını temsil eden, kapitalist toplumun yeniden-üretimini sağlayan eğilimi içerisinde kapitalist devlettir (Clarke, 1991: 17).

Poulantzas bu noktada, sermayenin aşırı birikimi ve değer kaybında, emek-gücünün idaresi ve yeniden-üretiminde devletin rolüne yoğunlaşarak, devletin ekonomik işlevlerine dair daha ayrıntılı bir analize yönelerek Otoriter Devlet kavramını ortaya koyar.

1.1.3. Kapitalist Devletin Günümüzdeki Biçimi: Otoriter Devlet

Bu analiz çerçevesinde Poulantzas –yukarıda bahsettiğimiz tüm kuramsal argümanlarının gelip dayandığı kavram olarak– ‘Otoriter Devlet’ terimine ulaşır. Poulantzas’ın ‘Otoriter Devlet’ ifadesi, devlet idaresinin yükselişine odaklanırken, bu yükselişi devletin büyüyen ekonomik rolüne bağlaması açısından önemlidir. Poulantzas’ın devlet idaresinin yükselişinden kastı, devletin üç aygıtı –yasama, yürütme ve yargı– arasındaki bütünleşme eğilimi sonucunda yürütme erkinin güçlenmesi ve bunun sonucunda hukuk devletinin zayıflamasıdır.

Buna göre, günümüzde yürütme erki ve idare, iktidar bloğunun uzun vadeli siyasi çıkarlarının geliştirilmesi ve hegemonyanın yeniden-üretilmesi rolünün tekeline eline geçirmekte (Poulantzas, 2004: 248) ve devlet genişleyen ekonomik rolü nedeniyle bunu kaçınılmaz olarak üstlenmektedir. Poulantzas’ın Otoriter Devlet kavramı, tam da

bu noktada, devletin iktidar bloğunun hegemonyasının yeniden-üretildiğindeki rolü nedeniyle burjuva hegemonyası üzerindeki tehditleri bertaraf etmeye yönelik kazandığı baskıcı görünümü ifade etmektedir.

Burada bizim için önemli olan nokta, Poulantzas'ın daima vurguladığı, devletin egemen sınıfın devleti olmadığı ve ekonomik eylemlerinin kendi bütünlüğü için işlevsel olduğudur. Dolayısıyla, devletin sınıfsal niteliği güçler dengesinin yoğunlaştığı stratejik bir alan ve süreç olarak yapısında içkin veya mutlak değildir. “Devletin sınıfsal vasfı, sınıfsal stratejiler için doğurduğu sonuçlara bağlıdır... Stratejik bir alan olarak devlet, yapı ile stratejilerin karmaşık diyalektiği içinde konumlanmıştır” (Jessop, 2005: 146-47).

Poulantzas'ın, devletin ekonomik alandaki stratejisine hegemonyanın örgütlenme politikası doğrultusunda yön vermek zorunda olmasından, yani artık bu ekonomik işlevleri yerine getirmekten kaçınamayacağından bahsetmesi devletin sınıfsal niteliğinin mutlak olduğunu ifade etmez. Tersine, devletin kapitalist üretim ilişkileri içinde ekonomik alandaki değişimler çerçevesinde aldığı kararlar ile sınıfsal niteliğini nasıl inşa ettiğini ve bunu siyasi bütünlüğünü korumak için nasıl yeniden-üretmesi gerektiğini ifade eder.

Bu noktada Poulantzas, devletin çeşitli ekonomik işlevlerinin organik eklemlenmeler çerçevesinde ele alındıklarında daha net olarak görüleceğini söyler ve kâr oranlarında düşüş eğiliminden bahseder. Burada bahsedilen ‘eğilim’ kavramı, düşüş somut-ölçülebilir olmadığına bile etkilerinin yaşanmasını ve bu etkilere karşı-eğilimin ortaya çıkmasının mümkün olmasını ifade eder.

Öncelikle bu düşüş eğiliminin sömürü karşısında halkçı mücadelelerin bir sonucu olduğunu belirtmemiz gerekir. Karşı-eğilimler ise, tam da bu mücadele sonucu ortaya çıkan düşüş eğilimine karşı gerçekleştirilen stratejik önlemler olarak alınmalıdır.

Bu karşı-eğilimlerin iki örneğini veren Poulantzas'a göre, bunlardan biri sabit sermayenin bir bölümünün değer kaybına uğratılarak ortalama kâr oranının yükseltilmesi, diğeri özellikle emeğin üretkenliğinin artırılmasıyla (emek-gücünün niteliğinin artırılması, teknolojik yenilikler, vb.yle) sömürü ve *görelî artı-değer* terimiyle ifade edilen artı-değer oranının yükseltilmesi olduğunu belirtir (Poulantzas, 2004: 194).

Sabit sermayenin bir bölümünün değer kaybına uğramasında devletin rolü, bazı kamusal müdahalelerde bulunarak (devlet yatırım ve desteklemeleri gibi) bir devletleştirilmiş sermaye ortaya çıkartmaktır. Fakat Poulantzas için bir noktada yanılığa düşmememiz, yani devletleştirilmiş sermayenin, kamusal vasfı nedeniyle artık sermayenin bir parçası olmadığı düşüncesine kapılmamız gerekir. Poulantzas'a göre, bu sermaye kapitalist bireye ait olmasa bile, devlet kapitalizmi biçiminde kapitalist sınıfın ekonomik mülkiyetinde kalmaya devam eder:

Ama sermayenin böylece kamulaştırılarak değer kaybına uğratılmasının esas itibarıyla tam da toplam artı-değerin sermaye kesimlerine aktarılıp yeniden paylaşılmasıyla ilgili olması ölçüsünde, kâr haddinin eğilimsel düşüşüne karşı ve egemen eğilim, uzun vadede, devlet tarafından artı-değer haddinin ve sömürünün yükseltilmesinden kaynaklanır (Poulantzas, 2004: 195).

Artı-değer oranının ve sömürünün artması süreci emek-gücünün yaygın yeniden-üretimini gerektirir ve burada asıl görev devlete düşmektedir:

Bilimsel araştırma ve teknolojik yeniliklerde, sınaî yeniden-yapılandırmalarda, mesleki eğitim ve formasyonda, ama bir yandan da konut, sağlık, taşımacılık, sosyal yardım, çevre düzenlemesi, kollektif tüketim gibi alanlarda devletin bir dizi etkinliği hâlihazırda belirleyici oluyorsa, bunun nedeni, son derece ayrışık görünen bütün bu etkinliklerin, emek-gücünün yaygın yeniden-üretiminde devletin üstlendiği rol çevresinde eklemlenmeleridir (Poulantzas, 2004: 197).

Devletin tüm bu ekonomik işlevlerinin neden gerçekleştirilmek zorunda olduğu, bu işlevlerin doğurduğu siyasal sonuçlarla bağlantılı olarak ele alındığında cevaplandırılabilir. Bu da, Poulantzas'ın tüm teorisinde içkin olan, bir hegemonik sınıf ya da fraksiyonun egemenliğinde bir araya gelmiş iktidar bloğunun stratejik örgütlenme yeri olarak devlet tanımında mevcuttur.

Devletin sermaye açısından verimli alanlarda olsun olmasın üstlendiği işlevler, sermayenin kısa vadeli çıkarlar uğruna eylemde bulunmaları durumunda yeterli sömürü ve kazanç elde edememesine yol açabilecek süreçleri engeller. Bu nedenle, devlet sermaye açısından verimli olmayan alanlara da müdahale ettiğinde burjuvazinin genel çıkarını gözetmiş olmaktadır. Gerçekleştirilen müdahaleler ve alınan önlemler sermayenin hegemonyacı kesiminin, yani tekelci sermayenin genel çıkarları doğrultusunda olduğu sürece iktidardaki bloğun iç çelişkileri büyük ölçüde azaltılır ve bu nedenle, bu işlevlerin yerine getirilmesi devlet açısından siyasi bir zorunluluk hâlini

alır. Dolayısıyla devlet, bir kez daha, ekonomik alandan bir dışarılık ilişkisiyle yalıtılmış değildir ve bir kez daha, ekonomik süreçlere organik eklemeleri nedeniyle sınıfsaldır.

Poulantzas'ın kapitalist devlet hakkındaki yukarıda belirtilen tüm argümanlarının somutlaştığı bir kavram olarak Otoriter Devlet tanımı, her ne kadar daha geniş bir analizi içerse de burada, devletin genişleyen ekonomik rolünün daha somut bir analizini hedefleyecek şekilde, yani sınırlı bir biçimde ele alınmıştır. Bununla birlikte devlet tartışmalarında süregelen ekonomik ve siyasal alan ayırımına dair analiz, devletin genişleyen ekonomik işlevleri temelinde ilişkisel bir bakış açısını gerektirdiği burada bir kez daha görülmektedir.

Devleti, 'kapitalist' önekiyle birlikte ele almanın nasıl bir analiz yöntemi gerektirdiği konusundaki yaklaşımlar farklılıklar göstermekle birlikte, Poulantzas'ın ilişkisel yaklaşımı günümüzde yürütülen devlet tartışmalarında yerini korumaya devam etmektedir ve bunun en açık örneği Bob Jessop'ın devlete yaklaşımında ortaya çıkmaktadır.

Poulantzas'ın devlete güç dengelerinin yoğunlaştığı stratejik bir alan ve süreç olarak yaklaştığı, Gramsci'den etkilenecek geliştirdiği hegemonya ve hegemonik fraksiyon kavramlarını içeren kuramı, Jessop'ın stratejik-ilişkisel yaklaşımının en temel sacayağını oluşturmaktadır ve Jessop'ın kuramının ayrıntılı olarak ele alınacağı son bölümde bu daha net görülecektir. Fakat daha önce, Jessop'ın beslendiği bir diğer yaklaşım olarak Düzenleme Kuramına yer verilecektir.

1.2. ALAIN LIPIETZ: BİRİKİM REJİMLERİ VE DÜZENLEME TARZLARI

Düzenleme kuramının, sermaye birikiminin sürmesi için gerekli koşullarla ilgilenen ve bunun hareket yasalarını teşhis etmeye çalışan bir kuram olarak, ilk bakışta, sermaye-mantığı yaklaşımını benimsediği düşünülebilir (Jessop, 2005),³ fakat argümanlarına bakıldığında tek bir birikim rejimi ve düzenleme tarzından bahsedilmeyip bir çeşitlilik vurgusunun olması bu kuramın ayırt edici özelliğidir.

Düzenleme kuramcıları Taylorist emek organizasyonuna dayalı sermaye-yoğun bir strateji olarak standartlaşmış kitlesel üretime, artan verimliliğe ve buna bağlı olarak

³ Nitekim klasik Marksist ekonomi politiğin düzenleme kuramına yönelttiği temel eleştiri de bu yöndedir. Bir örnek için bkz. Levy ve Dumenil, 2009.

artan gelire işaret eden Fordist birikim sürecinin analiziyle ilgilenmiş ve sanayileşmiş veya sanayileşmekte olan ülkelerin bu sürece nasıl dâhil olduklarını incelemişlerdir. Bu bölümün amacı, düzenleme yaklaşımının analizlerini ayrıntılı olarak ele almak olmadığı için, burada bizim için kuramın ‘ayrıt edici özelliği’ olarak ‘çeşitlilik’ vurgusu içeren farklı *birikim rejimleri* ve *düzenleme tarzları* kavramları merkezî öneme sahiptir.

Düzenlemeci yaklaşımın öne çıkan kuramcılarında Lipietz emperyalizm/bağımlılık, merkez/çevre ikiliği içerisinde kapitalist birikim biçimlerinin aldığı görünümleri bu ikiliğe düşmeden⁴ ele almaya çalışmış, her ülkede kapitalist birikim tarzlarının tarihsel ve ulusal farklılıklarını göz önünde bulundurma gerekliliğini açıkça vurgulamıştır.

Lipietz öncelikle düşülmemesi gereken iki yanılgıdan bahseder ve bunlar, “somut gerçekliğin, kendileri de ‘emperyalizm’ veya ‘bağımlılık’ gibi evrensel kavramlardan türetilen içkin yasalardan tümdengelimle çıkarsanması ve özde aynı şey olan, her ulusal sosyal formasyonun içsel evriminin, global bir şefin yönetiminde icra edilen bir partiyonmuşçasına çözümlenmesi”dir (Lipietz, 1993: 59).

Lipietz *Kutsal Aile*’den aktardığı, “gerçek meyvelerden yola çıkarak meyvenin soyut temsilini yaratmak ne denli kolaysa, meyvenin soyut tasarımından gerçek meyveler yaratmak da o denli zordur” (Lipietz, 1993: 60) ifadesiyle evrensel olanı kavramanın tikeli belirlemede yeterli olamayacağını savunur.

Lipietz buradan hareketle yukarıda bahsedilen iki yanılgı karşısında yapılması gerekenleri üç madde hâlinde ortaya koyar ve bunlar sırasıyla değil bir bütün olarak ele alınması gereken süreçleri ifade eder.

- a) İnsanlar arasında ve geçmiş mücadelelerde ortaya çıkan *düzenliliklerin incelenmesi*;
- b) *Bu düzenliliklerdeki geçici olarak çözümlenmiş çelişkiler sebebiyle ortaya çıkan bunalımların incelenmesi*;
- c) İnsanların özgürlükleri için veya karşısında sürdürdükleri bugünkü mücadelenin tezahürü olarak, bu *düzenliliklerdeki değişikliklerin incelenmesi*.

⁴ Amsden, Lipietz kendi kuramına dair aksini söylese de, Lipietz’in metodolojisinin merkez-çevre ikiliğine dayandığını belirtmekte ve buradan hareketle Lipietz’i pek eleştirmektedir (bkz: Amsden, 1991).

Tüm bu inceleme alanları içinde bulunduğumuz kapitalist üretim sürecini kapsamaktadır ve Lipietz'e göre kapitalizm "insanlar arasında belli bölgelerde belli zamanlarda insan ilişkilerinin belli bir sistemini belirleyen zengin bir kavram"dır (1993: 61) ve bu nedenle, kapitalist sistemin nasıl çalıştığını incelemek için yeni kavramların üretilmesi gerekir. Bu minvalde Lipietz, Fransız meslektaşlarıyla birlikte 'birikim rejimi' ve 'düzenleme tarzı' kavramlarını önermiştir.

Ona göre, "Birikim rejimi, net ürünün tüketim ve birikim arasında tahsis edilmesi sürecinin uzun vadede istikrara kavuşturulmasını tanımlar; üretim koşulları ve ücretli emeğin yeniden-üretim koşulları arasında bir bağlantıyı ima eder" (Lipietz, 1993: 61) ve bu bağlantı, içselleştirilmiş kurallar ve toplumsal süreçler bütünü olarak belirli düzenleme tarzları çerçevesinde gerçekleştirilir.

Fakat burada, bir birikim rejimini hiçbir düzenleme tarzının idare edemeyeceği belirtilir ve bir birikim rejimi kısmî düzenleme biçimlerinin farklı kombinasyonlarını içerir (Lipietz, 1993: 62). Dolayısıyla, Lipietz'e göre, herhangi bir somut toplumsal formasyonu kaçınılmaz bir oluşum olarak kavramak hatadır; farklı düzenleme tarzları doğrultusunda farklı birikim rejimleri olacaktır.

Ayrıca, dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, kapitalist sürecin yeniden-üretimi için mevcut çelişkilerin düzenleme tarzı çerçevesinde bir birikim rejimi oluşturularak dengelenmeye çalışılmasının düzenlemenin birikim rejimini öncelediği anlamına gelmediğidir. Düzenleme yaklaşımına göre, düzenleme tarzları ve birikim rejimleri birlikte istikrar kazanırlar ve bu istikrar, toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesi için, mevcut çelişkiler sonucu ortaya çıkabilecek krizlerin belirli bir süre için çözüme kavuşturulmasını sağlar.

Lipietz'in kapitalist birikim biçimlerinin aldığı görünümüleri emperyalizm/bağımlılık, merkez/çevre gibi ikilemlere düşmeden analiz etmeyi amaçladığını belirtmiştik ve bu doğrultuda, Lipietz, Adam Smith'in işlevselci yaklaşımını temel alan Marksistler ve bağımlılık teorisyenlerinin merkez-çevre kutuplaşmasının küresel çapta bir birikim rejimini mümkün kılan düzenleyici bir rol oynadığına ilişkin argümanlarını eleştirir.

Bu yaklaşımın düzenleme teorisiyle çeliştiği nokta, ulusal toplumsal formasyonların özerkliğini ve görelî özerk devletin egemenliğini göz ardı etmesidir. Burada, birikim rejimi ve düzenleme tarzlarının birlikte istikrar kazandığı iddiasını

tekrar vurgularsak, merkez-çevre arasındaki ayrımın salt küresel bir gerçekliğin küresel çapta bir birikim rejimi sağlamak için dayatıldığını söyleyemeyiz, yani salt global bir şefin idaresinde işleyen bir süreç söz konusu değildir.

Lipietz ilkel Taylorizm ve çevresel Fordizmden bahsederken bu birikim rejimlerinin üç alanda özerk olan bir devleti gerektirdiğini belirtir:

Birincisi, devlet, politik olarak geleneksel dış baskılardan özerk olmalıdır... İkincisi, politik olarak sistem, dışarıda veya iç piyasada egemen olan sınıftan özerk olmalıdır. Son olarak, devletin, yığınların etkisinden özerk olması gerekmektedir. Tüm bunlar, eski güç dengelerini yıkmak ve yeni birikim sisteminde egemen sınıf rolünü oynayacak yönetici personeli yaratmak için bir 'diktatörlük' gerektirir (Lipietz'den akt. Amsden, 1991).

Devlet tam da bu üç alanda görece özerk olması nedeniyle küresel düzeyde bir birikim rejimi taslağının ortaya çıkmasında hayati öneme sahiptir ve düzenleme yaklaşımına göre, kapitalizmin her ülkede gelişmesi öncelikle sınıf mücadelelerinin sonucu olduğu için, ulusal düzeyde devlet tarafından oluşturulan düzenleme biçimleri analiz dışında bırakılamaz.

Burada örnek olarak kapitalizmin 1960'larda yeni bir birikim rejimi örgütlenme süreci olarak, merkezî Fordizmin üretim ölçeğini ve onun beslendiği pazarı genişletme amacı ile dış pazar yokluğunu gidermeye yönelmesi ve ucuz ve bol işgücü olan ülkelerde Fordist fabrikaların üretim yapmasına izin vermesiyle bu sorunun geçici olarak çözüme kavuşturulması verilir (Lipietz, 1993: 74).

Fordist birikim rejiminin sürdürülebilirliğini sağlayan Fordist düzenleme tarzları savaş sonrası bir 'altın çağ'ın yaşanmasında hayati bir öneme sahip olmuştur ve bu düzenleme tarzları sendikaların desteklenmesini, asgarî ücret düzeyinin belirlenmesini ve işçi-işveren arasındaki toplu sözleşme anlaşmalarını kapsayan bir sosyal mevzuatın oluşturulmasını içermektedir (Lipietz'den akt. Çetiner, 2008: 24-25).

Bu süreçte devlet, sınıf çatışmasına müdahale ederek, Fordist büyüme döngüsünün sürdürülebilmesi amacıyla uygun düşen bu tip bir sosyal mevzuatın kurumsallaşmasını sağlayarak Fordist birikim rejiminin devamlılığını garantiye almıştır (Jessop'tan akt. Çetiner, 2008: 25). Dolayısıyla, burada ulusal devlet küresel ölçekte bir birikim rejimi oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Burada güncel bir örnek olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'nın (OECD) 1997'de kabul etmiş olduğu 'düzenleyici reform programı' uygulamaları

sonucunda ortaya çıkan ‘düzenleyici bir devlet’ anlayışı verilebilir. OECD 1998 yılında “düzenleyici reform programı gönüllü ülke incelemeleri” uygulamasına başlamıştır ve bu uygulamalara göre, istekte bulunan ülkeler bu programa dâhil edilerek, program doğrultusunda uygun politikalar geliştirilmiştir (Bayramoğlu, 2003: 143d). OECD, iktisadi alanlarda yürüttüğü çalışmalarıyla ön plâna çıkan bir kuruluş olarak, belirli stratejik yönelimleri ortaya koymuş ve üye ülkelerin kendi ulusal politikalarını küresel politikalarla uyumlu hâle getirmelerine olanak sağlamıştır (Bayramoğlu, 2003: 144). Bu örneklerden hareketle, ekonomi-dışı bir unsur olarak devlete yapılan vurgu dâhilinde, düzenleme yaklaşımını sermaye-mantığı yaklaşımına indirgeyemeyeceğimiz bir kez daha açıklık kazanmaktadır.

Dolayısıyla, düzenleme yaklaşımının amacı, her ulusal toplumsal formasyonu kendi içinde inceleyerek, birikim rejimi ve düzenleme tarzlarının oluşumunu gözlemlemek; yayılımlarının, bunalımlarının ve oradaki dış ilişkilerinin tahlilini yapmaktır (Lipietz, 1993: 64). Bu nedenle, Lipietz’e göre, konuyla ilgili argümanların tahakküm altındaki ulusların kaderini açıklamak için merkez ülkelerdeki hâkim grupların açık müdahaleleriyle sınırlandırılmaması ve bu müdahalelerin, tam tersine, sıklıkla iktisadi olmayan amaçlar taşıyan ve sıklıkla çelişkiler barındıran eylemler olduğunun, mevcut bir birikim rejimi lehine dayatılmış bir uzlaşmayla sonuçlandıklarının gözden kaçırılmaması gerekir (Lipietz, 1993: 65).

Kısacası, düzenleme kuramının, sermaye ilişkisinin bu ilişkide içkin olan çelişki ve çatışmalara rağmen sermaye birikiminin uzun dönemler boyunca görece istikrarlı biçimde sürmesini sağlayan, birbirini tamamlayıcı ekonomik ve ekonomi-dışı mekanizmalar ve pratiklerin analizine yöneldiği görülmektedir (Jessop, 2005: 345) ve onlar bu analizlerini *birikim rejimleri ve düzenleme tarzları* kavramlarına dayanarak gerçekleştirmişlerdir.

Jessop’ın sonraki bölümde ele alınacak olan stratejik-ilişkisel yaklaşımı bu kavramlardan önemli ölçüde beslenmektedir. Düzenleme kuramında içkin olan ‘çeşitlilik’ vurgusu Jessop’ta “farklı birikim rejimleri varsa farklı birikim stratejileri de olacaktır” biçiminde ifade edilmektedir.

1.3. BOB JESSOP: STRATEJİK-İLİŞKİSEL YAKLAŞIM

Jessop, Marksist kuram içerisinde kapitalist devlet bağlamında yürütülen tartışmalardaki “sermaye mi, sınıf mı” ikilemini aşmak amacıyla stratejik-ilişkisel yaklaşımı önermiş ve sermaye-kuramsal ve sınıf-kuramsal yaklaşımlar arasındaki mevcut ikilemi aşmak için ‘strateji’ kavramının kullanılması gerektiğini belirterek (Güney, 2003: 366) kapitalist devlet tartışmalarına dâhil olmuştur.

Jessop’a göre, sermaye-mantığı çerçevesinde yapılan devlet çalışmaları, çoğu zaman, devletin sermaye birikimi ve burjuva siyasal egemenliği açısından işlevselliğini veri kabul ederek, devleti özünde kapitalist olarak görürler. Ayrıca bu anlayış içerisinde, kapitalist gelişimin her mevcut evresinde tek bir sermaye mantığının geçerli olduğu varsayılır ve bu da tek bir zorunluluklar seti olduğunu ima eder. Jessop’a göre, “bu tür varsayımlar son derece kısıtlayıcıdır ve farklı birikim stratejilerinin izlenmesinin mümkün olduğunu ve farklı sınıfsal güçlere elverişli bir manevra alanının mevcudiyetini görmezden gelirler” (2005: 122).

Sınıf-kuramsal analizciler ise, devletin biçimi ve işlevlerinin basitçe sınıf mücadelesi içindeki güçler dengesinde meydana gelen değişimleri yansıttığını öne sürerler ve bu anlamda devleti sadece olumsal olarak kapitalist, yani kapitalist toplumdaki devlet olarak görürler (Jessop, 2005: 122).

Strateji kavramı Jessop’a göre, bu ikisi arasında arabuluculuk yapar ve mevcut bir yapı içinde geçerli olabilecek alternatiflerin oluşturulması (Güney, 2003: 366) anlamında kullanılır. Jessop stratejik-ilişkisel yaklaşımı, Poulantzas ve Gramsci’den hareketle, *hegemonya projeleri (stratejileri)* ve düzenleme yaklaşımından hareketle *birikim stratejileri* kavramları çerçevesinde inşa eder.

Bu bağlamda Jessop, birikim stratejileri ve hegemonya projeleri kavramlarını ortaya koyarak, kapitalist devleti birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alan olarak tanımlar. “Jessop bu kavramların, birincisinin –birikim stratejileri– sermayenin alternatif mantıklarını, ikincisinin –hegemonya stratejileri– sınıf mücadelelerinin alanını çözümlenmede yararlı oldukları için, birbirlerini tamamladıklarını savunur” (Güney, 2003: 367).

Jessop, birikim stratejileri ve hegemonya projeleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için ikisi arasında analitik bir ayırım yapar ve devleti birikim rejimleri ve hegemonya

projeleri arasındaki ilişki bağlamında biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak tanımlar.

Ayrıca Jessop'a göre, hegemonya projeleri ve birikim stratejileri arasındaki ilişki sadece devleti değil sermayeyi de biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak tanımlamayı mümkün kılar. Dolayısıyla, sermayenin biçimi birikim stratejileri, devletin biçimi de hegemonya projeleri temelinde analiz edilmelidir ve bu iki alan arasındaki ilişkiyel sürecin ortaya konulması ise 'strateji' kavramıyla mümkündür.

1.3.1. Biçim-Belirlenimli Toplumsal Bir İlişki Olarak

Sermaye ve Birikim Stratejileri

Jessop sermayenin bir 'şey' değil, bir 'toplumsal ilişki' olduğunu Marx'tan beri bildiğimizi, fakat bu iddianın eksik olduğunu belirtir ve sermayenin *biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki* olarak tanımlanması gerektiğini ifade eder (Jessop, 2008a: 264).

Jessop, biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak tanımlanan sermayenin yeniden-üretimini meta, fiyat ve para biçimlerini kapsayan bir dizi unsurun organik bileşimi olarak tanımladığı değer-biçimi tarafından belirlendiğini öne sürer. Sermayenin yeniden-üretimi bu farklı momentler (uğraklar) arasındaki koordinasyona bağlıdır.

Bu doğrultuda Jessop üretim ve işgücü alanındaki değer-biçimini ele alır ve değer-biçiminin birbirine bağlı bu unsurlarının birikimin gerçekleşebileceği parametreleri tanımladığını belirtir.

Üretim alanındaki değer-biçimi emek sürecinin ücretlendirilmesini kapsar ve bu sürecin organizasyonu maliyetin azaltılmasını ve çıktının artırılmasını içerirken, metalaşma ve metanın değerinin karşılığının para şeklinde ödenmesi ise işgücüyle ilgili değer-biçiminde kendini gösterir ve metalaştırılan ve sermayenin denetimine bağımlı hâle gelen emek-gücüne belirli bir karşılık ödenir (Jessop, 2008a: 264).

Buna göre, Jessop, sermaye dolaşımının özsel birliği ve kesintisiz yeniden üretimini değer-biçiminin sınırları içinde yer alan farklı *momentler arasındaki koordinasyon başarısına* bağlı olduğunu belirttiğinde, kapitalist sistemin parametrelerinin değer-biçimiyle belirlenmesinin yanında bu biçimin ötesine de geçmek zorunda olduğunu ifade eder.

Bu da, sermayenin dolaşımının zorunlu özsel bir birliğe sahip olmadığını ve dolayısıyla önceden belirlenmiş bir birikim örüntüsünün bulunmadığını gösterir ve bu bizi içeriğin biçim tarafından belirlenmediği sonucuna götürür.

Sermayenin biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak ifadesi değer-biçimi analizinin ötesinde bir analizi gerektirse de, ondan tamamen kopuşu ifade etmez. Jessop'a göre, değer-biçimi sermaye ilişkilerinin yeniden-üretildiğindeki çeşitli girişimlerin zeminini oluşturur ve hangi birikim stratejisinin başarılı olup olmayacağı bu girişimlerin sonucuna bağlıdır.

Dolayısıyla, salt değer-biçiminden yola çıkarak mutlak bir birikim rejimi olduğunu veya değer-biçiminin farklı unsurlarının eklenmesinin belirli bir sürece tekabül edeceğini düşünmek hatadır. Değer-biçiminin unsurları arasındaki eklenmeler farklı birikim stratejileri çerçevesinde gerçekleşir ve bu nedenle farklı birikim rejimleri mevcuttur.

Burada düzenleme kuramının uyarısını hatırlayacak olursak, onlara göre düzenleme tarzları ve birikim rejimleri birlikte istikrar kazanmaktaydı ve Jessop'ın kuramı da bize bu uyarıyı tekrarlar: Biçim içerik tarafından içerik de biçim tarafından belirlenir ve farklı birikim stratejileri farklı birikim rejimleri doğurur ve bu ikisi birbirini sürekli olarak yeniden üretir. Dolayısıyla, bir toplumsal ilişki olarak sermaye farklı birikim stratejileri ve farklı birikim rejimleri arasındaki diyalektik bir ilişkiye işaret eder.

“Birikim stratejisi, çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmamış belirli bir ekonomik ‘büyüme modelini’ tanımlar ve bunun gerçekleştirilebilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer. Böyle bir modelin, başarılı olabilmesi için sermaye dolaşımının farklı momentlerini bir fraksiyonun hegemonyası altında birleştirmesi gerekir” (Jessop, 2008a: 266) ve bu ekonomik hegemonyaya işaret eder.

Fakat Jessop ekonomik hegemonyanın ekonomik hâkimiyetten ayırt edilmesi gerektiğini belirtir. Jessop'a göre “ekonomik hâkimiyet sermayenin çeşitli fraksiyonları tarafından kurulabilir ve bir fraksiyon kendi özel ekonomik-korporatif çıkarlarını ancak diğer fraksiyonların taleplerini dikkate almadan ya da kendi çıkarlarını onların çıkarlarına rağmen dayatabilmesiyle gerçekleştirmiş olur... Buna karşın, ekonomik hegemonya bir birikim stratejisinin genel olarak kabul görmesiyle kazanılmış ekonomik liderlikle sağlanır” (Jessop, 2008a: 267).

Böyle bir strateji, hâkim fraksiyonun uzun dönemli çıkarlarının güvence altına alınmasını sağlarken, bir taraftan da diğer fraksiyonların çıkarlarını genişletir. Bu ifadeyle Jessop, sermayenin çeşitli fraksiyonları arasındaki çatışmaların aşılmasını

sağlayacak bir stratejiye gönderme yapmaz; fraksiyonların çelişkili birliği her zaman mevcuttur. Yalnızca, belirli bir stratejinin kabulünün en azından sermaye dolaşımının genel bütünlüğünü koruyabileceğini belirtir.

Bununla beraber, sermaye dolaşımının genel bütünlüğünün korunması “hegemonik fraksiyonun farklı fraksiyonlar arasındaki uzlaşma dengesini güvence altına almak için kendi acil ekonomik-korporatif çıkarlarından vazgeçmekte gösterdiği rızaya bağlıdır” (Jessop, 2008a: 268) ve bu durum son tahlilde hegemonik fraksiyonun uzun vadeli çıkarlarının güçlenmesine neden olur.

Burada Jessop, ekonomik hâkimiyet ve ekonomik hegemonyanın birbirlerini dışlayan veya birbirlerinin karşısında konumlanan süreçler olmadığını ve hegemonik fraksiyonun uzun vadeli çıkarlarının ekonomik hâkimiyetle desteklenmediği sürece güvence altına alınamayacağını vurgular. Kapitalist ekonomik ilişkilerin yeniden-üretimini, yapısal olarak belirlenmiş olan bir ekonomik hâkimiyetin paydasındaki ekonomik sınıfın liderliğine bağlı olduğunu söylenebileceğini ve buradan hareketle, ekonomik hâkimiyetin konumunun ustalıklı kullanımının, süreci sekteye uğratan sermayeleri hizaya getirebileceğini ve sermaye dolaşımının genel olarak bütünleşmesi ve genişlemesi için yararlı faaliyetlerini teşvik edebileceğini belirtir (Jessop, 2008a: 269).

Jessop kapitalist devletin tipik bir formu kurulduğu zaman politik sınıfsal hâkimiyetin, devletin sermayenin doğrudan buyruklarına göre değil, aksine onun adına eylemde bulunurken uyguladığı demokratik politikaların körelmiş rutinleri çerçevesinde sağlamlaştırıldığını belirtir (Jessop, 2008b: 418).

Dolayısıyla bu noktada ekonomi-dışı bir ögenin önemi ortaya çıkar ve bu durum, bir birikim stratejisinin salt sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda hâkim sınıflarla bağımlı sınıflar arasındaki ilişkiyi de kapsadığını gösterir. Kapitalist toplumda devlet sermaye birikiminin farklı aşamalarında sınıflar-arası ilişkiler çerçevesinde sürekli olarak yeniden biçimlenir ve bu nedenle, sermaye birikim sürecinde sınıflar-arası dinamikler göz önüne alınmadığı sürece devlet sorunsalı anlaşılabilir (Ercan, 2002: 41).

Kapitalist üretim ilişkilerinin sürekliliği çatışan ve kendi ekonomik-korporatif taleplerini ortaya koyan kesimler arasında kurulacak dengeye bağlıdır ve bu noktada Jessop, bu dengeyi kuracak ve sürdürecektir unsur olarak biçim-belirlenimli bir toplumsal

ilişki şeklinde tanımladığı devletin bünyesinde geliştirilen hegemonya projelerine yönelir.

1.3.2. Biçim-Belirlenimli Toplumsal Bir İlişki Olarak Devlet ve Hegemonya Projeleri

Jessop devleti biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak tanımlarken Poulantzas'ın, “çelişkiler ve farklılıklar gösteren iktidar şebekelerinin kesiştikleri stratejik bir alan ve süreç olarak toplumsal bir ilişki” biçiminde ifade ettiği devlet tanımına sadık kalır ve bu tanımı geliştirmeye çalışır.

Bu doğrultuda Jessop, kapitalist devletin genel olarak en önemli özelliğinin tikelleştirilmesi, yani sermaye dolaşımından dışlanması veya piyasa mantığına tâbi kılınması olduğunu belirtir. Jessop'a göre, sermaye dolaşımının ekonomi-dışı bir organ aracılığıyla güvenceye alınabilmesi bu ayrıma bağlıdır ve sermayeyi devlete muhtaç kılan süreç de devletin ekonomi-dışı bir organ olarak konumlandırılması sürecidir.

Jessop sermaye hâkimiyetinin dolayımında devletin üç önemli özelliğinin hayati önemde olduğunu belirtir ve bunlar, sırasıyla, kutsal bir topluluk olarak devletin eklemlenme biçimleri, müdahale biçimleri ve temsiliyet biçimleridir (Jessop, 2008a: 278). Devletin bu üç özelliği onun biçim-belirlenimli yapısına işaret eder ve devletin biçim-belirlenimli özelliği bazı stratejilere diğerleri pahasına ayrıcalık tanımını mümkün kılar.

Jessop'a göre, “devlet, kurumsal bir bütünlük olarak görüldüğü zaman, kendi içindeki ve dışındaki farklı güçler ve onların farklı siyasal amaçlarına eşit olmayan fırsatlar sunan merkezlerin oluşturduğu bir bütünlük içerir” (Jessop, 2005: 96) ve devlet bu bütünlüğü içerisinde ayrıcalık tanıdığı belirli stratejilerin başarılı olması için, istikrarsız da olsa, belirli bir uzlaşma dengesinin korunabilmesi için belirli bir desteğin yaratılmasına imkân sağlar.

Jessop'ın kuramında devletin bu niteliği devlet sisteminin *stratejik seçiciliği* olarak ifade edilir. Hatırlarsak, Poulantzas'a göre, sınıfsal hegemonya için çalışan devlet egemen sınıflar ve ezilen sınıflar arasında istikrarsız bir denge alanında hareket etmekte ve bu süreç devletin *yapısal seçiciliğiyle* mümkün olmaktadır. Jessop'a göre de, sınıfsal güçler arasında kurulacak bir dengede rol oynayan devlet, bu dengenin hiçbir zaman

sınıfsal olarak tarafsız bir biçimde kurulamamasından dolayı sınıfsal ve daima sınıfsal anlamda seçicidir.

Fakat Jessop bu noktada bir uyarıda bulunur ve devletin belirli stratejiler izleyerek kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan farklı siyasal güçlere sundukları farklı imkânlar temelinde tanımlandığından, bu seçiciliğin mutlak olamayacağını belirtir ve seçicilikten sadece ilişkisel olarak bahsedilebileceğini vurgular (Jessop, 2005: 146) ve bu nedenle, stratejik kavramını yapısal değil ilişkisel bir sürece işaret ettiği için kullandığını belirtir.

Jessop'ın kavramsal tercihi bizim için strateji kavramına yüklediği anlam açısından önemlidir ve devletin stratejik seçiciliği, belirli güçlerin stratejik hedeflerinin gerçekleşmesine basitçe izin vermesi veya onlara müdahale etmemesini anlamında değil, bu hedeflerin gerçekleşmesi amacıyla oluşturduğu bir eylem programı çerçevesinde hareket etmesine işaret eder. Jessop bu eylem programını *hegemonik proje* olarak tanımlar ve devletin stratejik seçiciliğinin geliştirdiği hegemonik projeler çerçevesinde yapısal değil ilişkisel bir süreci ifade ettiğini belirtir.

Poulantzas, bir sosyal sınıfın nesnel çıkarlarını devlet aygıtı aracılığıyla kavramak için devlet iktidarını bu sınıfın kapasitesi olarak tanımlamıştı (Barrow, 1993: 57). Bu kapasite, basitçe bir fraksiyonun diğerleri üzerinde kendi hegemonyasını kurma *becerisi* göstermesini değil; devletin söz konusu sınıfın bir bütün olarak egemenliğini sürdürme işleviyle uyum içerisinde egemen sınıfın ideolojik ve siyasal hegemonyasının devlet tarafından organizasyonunu ifade eder (Clarke, 2003: 397). Söz konusu bu kapasite Jessop'ta hâkim bir hegemonya projesi geliştirme başarısı olarak ifade edilir.

Jessop devlet iktidarının uygulanma yöntemlerini ve değişken devlet kapasitelerini kapsayan eskimiş 'görelî özerklik' kavramının ötesine geçerek, devleti sermaye gibi bir toplumsal ilişki olarak tanımladığını belirten Poulantzas'ın burada anahtar bir kişilik olduğunu belirtir (Jessop, 2008b: 416). Her iki kuramcının da temel dayanak noktasının Gramsci'nin kuramı olduğunu hatırlarsak, Jessop ve Poulantzas'ın kuramının paralelliği netleşir.

Gramsci hegemonik bloğu hem egemen sınıflar hem halk kitleleri üzerinde siyasal, entelektüel ve ahlâkî liderlik kapasitesini ispatlamış sınıf veya sınıfsal fraksiyon tarafından örgütlenen sınıfsal güçlerin dayanıklı bir ittifakı (Gramsci'den akt. Jessop, 2005: 351) olarak tanımlar ve Jessop'a göre, "böyle bir liderliğin

uygulanmasının anahtarı, genel çıkar ile özel çıkar arasındaki soyut çatışma problemini çözebilecek belirli bir ‘*hegemonik projenin*’ geliştirilmesidir” (Jessop, 2008a: 279).

Bu problemler tam olarak çözülmese de, hegemonik sınıfın yapması gereken, kendi uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek amaçları belirlerken aynı zamanda genel çıkarlara da hizmet edecek ve kendisiyle uyumlu tekil ekonomik-korporatif çıkarları ayrıcalıklı hâle getirecek bir eylem programı oluşturmaktır ve bu program, politik, entellektüel ve ahlâkî pratikleri içerir.

Fakat böylesi bir eylem programının gerçekleştirilmesi sırasında hegemonik sınıf dışındaki toplumsal güçlerin desteği olmazsa olmaz bir unsurdur ve bu hegemonik proje, destek adına harekete geçirilecek bu toplumsal güçlere belirli maddî tavizleri de beraberinde getirir; dolayısıyla, hegemonya, birikim süreci tarafından koşullandırılır ve sınırlandırılır (Jessop, 2008a: 279-80).

Toplumsal güçlerin desteğini sağlamak için geliştirilen bir proje devlet aygıtının maddî bütünlüğünü sağlamak açısından da hayati bir önem taşır. Poulantzas’tan da hatırlayacak olursak, iktidar bloğunun çelişkili birliği son tahlilde bu birliğin sürdürülmesine yol açacak ekonomik tavizlerin verilmesini içermekteydi. Jessop’ın kuramına baktığımızda da, başarılı bir hegemonik projenin, devlet aygıtının çeşitli kolları arasındaki görece bir birlik ve beraberlik için gerekli ideolojik bir zeminin yanı sıra maddî bir zeminin de hazırlanmasını gerektirir ve bu noktada politik, entellektüel ve ahlâkî pratiklerin ekonomik pratiklerden bağımsız olmadığı bir kez daha netleşir.

Poulantzas devletin kurumlarının herhangi bir güce sahip olmadığını iddia ederken, Jessop bu görüşü devletin bir kurumlar toplamı olduğu, fakat iktidarını bir kurumlar toplamı olarak uygulamadığı sözüyle destekler ve dolayısıyla, devlet kurumları kapitalist toplum içindeki işlevsel rollerinin etkileri sayesinde var olurlar ve siyasal iktidarın pratikleri için birer arena olarak görülürler (Barrow, 1993: 57-58).

Buradan hareketle Jessop’a göre, devlet ve devlet elitleri politik iktidar pratiklerini kapitalist olmayan amaçlar doğrultusunda gerçekleştiremezler ve bu nedenle, devlet hem birikim rejimlerinin hem de hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alan olarak görülmelidir.

Dolayısıyla devlet, sermaye-mantığı ve sınıf-mantığı yaklaşımlarının iddialarını aksine, “ne bütün toplumsal güçlerin eşit oranda ele geçirip kendi amaçları için kullanabilecekleri doğal bir araç, ne de belli bir sınıfın çıkarına hizmet eden akılcı

hesapçı bir öznedir. Devlet yapısal olarak belirlenmiş stratejik ilişkiler bütününe bir bileşeni olarak bir ilişki biçimidir” (Güney, 2003: 369). Bundan dolayı, “hem hegemonya projeleri hem de birikim stratejileri, bir yandan devletin kurumsal özellikleri çerçevesinde geliştirilen, öte yandan devletin biçimsel ve içeriksel birliğinin ve etkinliğinin kurulmasını sağlayan projelerdir” (Özkazanç’tan akt. Güney, 2003: 361). O hâlde, devlet hem kendisini hedef alan hem de kendisi tarafından oluşturulan stratejilerin mücadele alanıdır ve iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ilişki kendiliğinden değil bu mücadeleler sayesinde kurulur.

Sonuç olarak, Jessop’ın strateji kavramı yapı yapısal belirlenim gibi bir soyutlamadır ve bu soyutlama mantığından hareketle Jessop, iktisadi alan ve siyasal alan arasındaki ilişkiyi yapısal olarak birbirinden ayrı fakat birikim stratejilerinin gerektirdiği hegemonya projeleri çerçevesinde bir araya gelen belirli süreçler içerisinde analiz eder (Güney, 2003: 372). Buradan hareketle, devlet iktidarını birikim stratejilerinin sınırlandırdığı hegemonya projeleri çerçevesinde değişen güçler dengesinin biçim-belirlenimli yoğunlaşması olarak ifade etmek mümkün olmuştur.

Bununla beraber, Jessop’ın yaklaşımı ayrıca hiçbir birikim rejimi, düzenleme biçimi veya devlet projesinin sermaye birikim sürecinin çelişkilerini ortadan kaldırmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Jessop, en iyi sonuç olarak bunların, istikrar alanları içinde farklı momentlerin göreceli önceliğini dönüştürerek gelecekteki ağır sonuçlarını ortadan kaldırmaya çalışacaklarını belirtir (Jessop, 2008c: 82) ve bu nedenle, strateji kavramı devletin yapısında içkin olan süreçlere değil değişken koşullara işaret eder. Dolayısıyla, kapitalizme içkin olan tek şey çelişkileridir ve çelişkilerin görülmeceği bir istikrar alanının varlığı sadece varsayılabilir.

Jessop bu noktada önemli olanın, bu çelişkilerin ortadan kaldırılmış görüldüğü göreceli istikrarın bulunmadığı alanlara bakmak olduğunu vurgular (2008c: 82) ve bu çalışmada kentsel mekânın bu çelişkilerin görülebileceği uygun bir alan olarak alınabileceği düşüncesinden hareketle, Jessop’ın vurguladığı bu noktayı geliştirmeyi hedefliyoruz. Kentsel mekânlar kapitalist çelişkilerin yoğunlaştığı alanlar olarak birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin gerçekleştiği stratejik alanlar olarak görülmelidir ve bu nedenle, kentsel mekânın örgütlenme sürecinin sermayenin gereklilikleri, devletin müdahaleleri, değişen üretim ilişkileri ve toplumsal mücadelelerle bağlantılı bir şekilde ele alınması gerekir.

2. BÖLÜM

KAPİTALİST ÇELİŞKİLERİN YOĞUNLAŞTIĞI ALANLAR OLARAK KENTSEL MEKÂNLAR

2.1. HARVEY VE CASTELLS'TE (KENTSEL) MEKÂN ALGISI

Mekân hiçbir dışsal şeyle ilişkisi olmayan, kendi doğası itibariyle verili bir gerçeklik değilken, insan eylemleri de salt ayak basılan bir zemin olarak görülen bu mekânda gerçekleşmez. Bu anlayış mekânı ‘mutlak’ olarak gören anlayıştır ve sosyal bilimler alanında pek çok disiplin bu anlayışla mücadele etmeye başlamıştır.

Harvey “mekâna ilişkin sorunların sadece coğrafyacılar bırakılamayacak ölçüde önemli olduğu”nu belirtir (Harvey’den akt. Işık, 1994: 8). Günümüzde mekânla ilişkili konuların sosyal bilimler alanında tartışılan pek çok konuya yeni bir boyut kazandırdığını görmekteyiz. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalara bir göz attığımızda “coğrafya önemlidir”, “mekân politiktir”, “mekân mücadele alanıdır” gibi söylemlerin ön plâna çıktığı görülmekte, “mekân günümüz toplumlarının anlaşılması (ve dönüştürülmesi) açısından temel öneme sahip bir kategori [...]” (Işık, 1994: 8) olarak algılanmaktadır.

John Urry mutlak mekân anlayışına dair mekânın, içine yerleşen maddi nesnelere ayrı bir kendiliğinin olamayacağını vurgularken, kaçınılması gereken bir başka mekân algısından söz etmiştir. Mekân bir kendilik olarak görülemeyeceği gibi, sadece bu tür nesnelere de indirgenemez; “mekânı mutlak olarak gören tezi reddederken, nesnelere salt dağılımı üzerinde yoğunlaşarak tüm mekânsal etkiyi ortadan kaldırmamız gerekir” (Urry, 1999: 96).

Bu noktada Henri Lefebvre’e yer vermemiz önemlidir. Lefebvre, Urry tarafından da hatalı görülen bu iki mekân algısı karşısında ‘mekânın üretilmesi’nden bahseder. Simonsen, Lefebvre’in mekânı, bir ürün olarak, yani ‘birincil doğa’ üzerindeki sosyal pratikler tarafından meydana gelen ‘ikincil bir doğa’ olarak ele aldığını belirtir. Ancak burada mekânın bir ürün olduğunu söylemek onu bir şey ya da bir nesne olarak ele almak demek değildir, aksine mekân bizzat üretimine aracılık eden bir ilişkiler bütünüdür (Simonsen, 1992: 81). Dolayısıyla, mekânın ürün ve üretici olarak ikili bir rolü vardır.

Bu nedenle farklı alanlar, bölgeler, kentler ulaşım yolları, alışveriş merkezleri vb. sadece birer mekânsal öge ve insan etkinliğinin dışarıdan belirleyicileri değildir; bunlar toplumsal olarak üretilir ve toplumsal süreçler üzerinde etkilidirler.

Yves Lacoste (1998: 21), akademisyenlerin coğrafyanın “tıpkı bir sis perdesi” gibi iş gördüğünü söyler ve bu sis perdesi, mekân üzerinde gerçekleştirilen ekonomik ve politik stratejileri gizleyen bir söyleme tekabül eder. 1960’lı yılların sonu, coğrafya disiplini içerisinde bu sis perdesini kaldırma çabalarına sahne olmuştur. Marksist bir coğrafi bakış geliştirmeye çalışan teorisyenler, mekânın daha derinde işleyen toplumsal yapılarla ilişki içerisinde ele alınması gerekliliği üzerinde durmuş ve toplum ve mekân ilişkisini coğrafya gündemine taşımışlardır (Işık, 1994: 17). Bu çerçevede, Harvey ve Castells’in kent kuramları, mekânı bir araştırma-nesnesi olarak yeniden kurma ve mekânı salt bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alan yaklaşımları aşma çabası olarak görülebilir.

Harvey’de mekân ontolojik bir kategori olmayıp, hem insanı biçimlendiren hem de onun tarafından biçimlendirilen bir toplumsal boyut olarak karşımıza çıkar; yani mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içerir ve toplumsal süreçler de esasen mekânsaldır (Katznelson, 2003: 10-11). Harvey mekânın doğasına dair bir açıklamanın bildik “mekân nedir?” sorusundan hareketle gerçekleştirilemeyeceğini ve “değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyorlar?” sorusunun mekânın doğasını kavrama bakımından daha doğru bir soru olduğunu söyler (Katznelson, 2003: 10-11).

Dolayısıyla, mekânsal biçimler içlerinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesnelere olarak alınmadığında toplumsal süreçlerin mekânsallığı da açıkça ortaya çıkmaktadır. Aksi hâlde, mekânsal biçimler ve toplumsal süreçler arasındaki ilişki bir dışsallık ilişkisine dönüşür ve bu anlayış iki farklı mekân algısına yol açar. Mekân ya mutlak bir kavram olarak alınır ya da bu anlayış göreceli bir mekân anlayışı ortaya çıkarır.

Bu yüzden, mekân, mutlak bir kavram olarak alındığında maddeden bağımsız bir ‘kendinde şey’ hâline gelip, olguları ayırt edebileceğimiz ve sınıflandırabileceğimiz bir yapıya sahip olur görünürken, göreceli mekân anlayışında, sadece birbiriyle bağlantı hâlindeki nesnelere sayesinde var olan ve bu nesnelere arasındaki ilişki olarak anlaşılan bir şey hâline gelir (Katznelson, 2003: 18).

Harvey'nin bu iki mekân anlayışının ötesine geçme çabası, bildik “mekân nedir?” sorusunun yetersizliğini vurgulamasında açıkça görülürken, o mekânın doğasına ilişkin soruların toplumsal pratiklerden yola çıkılarak cevaplandırılması gerektiğini belirtir ve bu doğrultuda ‘ilişkisel mekân’ anlayışını benimser.

Kentsel olguları ve genel olarak toplumu anlayabilmek uygun bir mekân tanımı yapmakla mümkündür ve Harvey'e göre bu ilişkisel bir mekân anlayışıyla sağlanabilir. Bu yolla, mekânın ne olduğunu anlar ve onu göstermenin yollarını bulursak, böylece insan davranışları anlayışımızı genel bir mekân kavramı içine oturtup kentsel olguların analizine girebiliriz (Katznelson, 2003: 19). İlişkisel mekân anlayışı kentin mekânsal biçimiyle bu kentteki toplumsal süreçlerin bağdaştırılmasını mümkün kılar ve Harvey bu kuramsal yaklaşımı sosyolojik muhayyileye sahip olanlarla coğrafi muhayyileye sahip olanlar arasında köprü kurmak olarak ifade eder (Harvey, 2003: 28).

Bir coğrafyacı olarak Harvey burada coğrafi muhayyileye sosyolojik muhayyileyi katmanın önemine işaret ederken, benzer şekilde bir sosyolog olarak John Urry de (1999: 94), toplumsal pratiklerin mekânsal olarak kalıplaştığı ve bu kalıpların önemli ölçüde bu toplumsal pratikleri etkilediği gerçeğine yetersiz ve etkisiz bir ilgi gösterildiğini belirtir. Bu anlayışa göre, genel olarak mekânı, özelde kentsel mekânı sosyolojik ve coğrafi her iki bakış açısının belirli kabullerine duyarsız kalmadan ele almak, mekânı insan pratiklerinden bağımsız ya da salt onların sayesinde var olan bir nesne olmaktan kurtarmaktadır.

Harvey'de kentsel mekân sermaye dolaşım sürecinde oynadığı rol bağlamında ele alınır ve Harvey'nin ilişkisel mekân algısı bir toplumsal ilişki olarak sermayenin kentsel mekânın üretimi, dönüşümü ve yeniden-üretiminde oynadığı rolü açıklarken, kentsel mekânın sermaye birikim süreçlerinde oynadığı rolün karşılıklı olarak ele alınabilmesini sağlar. Harvey, “kollektif olarak kentlerimizi üretirken kollektif olarak kendimizi de üretiriz” derken bu ilişkisel boyuta dikkat çekmektedir (2008a: 196).

Fakat Harvey'nin bu ilişkisel mekân yaklaşımını kendi kuramlarına ne kadar uygulayabildiği sorulması gereken bir sorudur. Harvey, coğrafi mekânın inceleme alanına Marksist sermaye birikim teorisini dâhil etmeye çalışmış ve bu süreçte geliştirdiği yaklaşıma *tarihi-coğrafi materyalizm* adını vermiştir.

Kullanacağım mantığın temeli, ‘tarihi-coğrafi materyalizm’ adını vereceğim ve ilişkisel bir diyalektik anlayışına sahip yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel bir ilkesini burada belirtmek istiyorum ki, günümüzde benimsenen kilit sloganlardan

birini devre dışı bırakabileyim. Bu da, bilgi üretiminde ‘tikel’ ile ‘evrensel’ arasındaki ilişkiye dair çetrefilli soruyla alakalı. Düşünme, fikir yürütme biçimlerimizde tikel ve evrensel arasında bir seçim yapabileceğimizi kabul etmiyorum. İlişkisel diyalektiğe göre biri ötekini muhakkak içselleştirir ve kendine dâhil eder (Harvey, 2008a: 30-31).

Harvey kuramlarını coğrafi mekânların evrensel kapitalist tarihsel gelişmenin somut ve yerel bir yansıması mı, yoksa tamamen kendine has dinamikleri olan bir niteliğe sahip alanlar mı olduğu sorusu çerçevesine ele alır. Bu soru karşısında Harvey’nin yaklaşımı “somut coğrafi mekânların kendine özgü toplumsal ve politik dinamiklerini göz önüne almakla birlikte, son kertede evrensel kapitalist sermaye birikim süreçlerinin soyut düzeyde belirleyiciliğini vurgulamaktır” (Helvacıoğlu, 1994: 78).

Harvey’e göre, mekândaki değişimler, dönüşümler kapitalist sermaye birikim sürecinin sonuçlarıdır ve bu kapitalist sistemde ulusal, bölgesel, yerel düzeyde mekânlar sürekli bir ‘yaratıcı yıkıma’ maruz kalmaktadır. Nihayetinde Harvey’e göre, hangi ölçekte olursa olsun (yerel, ulusal, uluslararası) mekân, kendine has toplumsal ve politik nitelikleri olsa da, sonuçta sermaye birikim süreçleri içerisinde kapitalizmin gerekliliklerine boyun eğmek durumundadır (Helvacıoğlu, 1994: 80).

Harvey bunu mekânın zaman tarafından yok edilmesi olarak ifade eder ve kapitalist ilerlemenin mekânın fethini, bütün mekânsal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak ‘mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesini içerdiğini belirtir (1997: 232). Dolayısıyla, Harvey’nin kent kuramında mekân ve toplumsal süreçler arasındaki ilişkinin tek yönlü olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Harvey’nin asıl sorusu kentsel mekânın sermaye birikim süreçlerinde nasıl bir rol oynadığı iken, bu sürecin analizinde kentsel mekânın bir sonuç olarak alındığı görülmektedir. Fakat bu eleştiriye rağmen Harvey’nin kuramı, kapitalizmin kâr mantığına göre üretilen, dönüştürülen ve yeniden-üretilenin salt (kentsel) mekânlar olmadığını, mekânsal eşitsizliklerin yanında veya bu eşitsizliklere paralel olarak toplumsal eşitsizliklerin de sürekli olarak yeniden üretildiğini bize göstermesi açısından son derece önemlidir.

Harvey’e yönelik bu eleştiri onun siyaset ve ekonomi, sosyal sınıflar ve devlet arasındaki ilişkiyi de tek yönlü olarak aldığı iddiasını da (Şengül, 2000: 44) içerecek biçimde genişletilebilir. Harvey piyasa değişimine dayalı iktisadi bütünleşme tarzının baskı gücünün uygulanmasına bağlı olduğunu ve ancak bu güç yardımıyla fiyat

belirleyici piyasaları ayakta tutan kurumların sürekliliğini sağlayabileceğini belirtir (2003: 197).

Burada devleti sermaye açısından işlevsel olduğu ölçüde ele almakta ve devleti aslında sermayenin bir aracı gibi görmektedir. Bir sonraki bölümde Harvey'nin kapitalist çelişkilerin yoğunlaştığı alanlar olarak kentsel mekâna odaklandığı kuramına stratejik-ilişkisel bir açıdan bakmaya çalışılacaktır. Bu çaba, Harvey'nin yoğunluklu olarak üzerinde durduğu sermaye birikim süreci yanında devletin bu süreçte oynadığı rolün hegemonya projeleri kapsamında ele alınmasını içermektedir.

Castells'e göre ise mekânı, grup ve kurumların pratiklerinin yazıldığı beyaz bir sayfa olarak algılamak tamamen kültür tarafından biçimlendirilmiş bir doğa tasavvuruna eşittir (1977: 115). Castells'e göre, mekânın sosyal karakteri anlaşılmamıştır ve mekân dönüştürülmüş doğa gibi algılanan bir nesne konumuna indirgenmiştir.

[Oysa] insan, emeğiyle ürettiğine sahip olma ve yaşama mücadelesi içerisinde çevresini dönüştürür ve kendisi de dönüşür ve tüm toplumsal problemler belirli bir biyolojik türün diyalektik süreci doğrultusunda, bu iki koşulun ayrılmaz birliği içerisinde doğar... Mekân diğer maddi unsurlarla ilişki içerisinde, maddi bir üretimdir – insan, diğerlerinin arasına, mekâna biçim, özellik, toplumsal bir anlam veren belirli sosyal ilişkilerin içerisinde dâhildir. Bu yüzden mekân salt toplumsal yapıların açıklanması için bir fırsat değil, aynı zamanda belirli bir toplumun tarihsel birliğinin de somut ifadesidir (Castells, 1977: 115).

Castells'e göre, “mekânı toplumsal yapının bir ifadesi olarak değerlendirmek, mekânın ekonomik ve siyasal sistemin öğeleri ve bunlardan kaynaklanan toplumsal pratikler tarafından biçimlendirilmesini incelemek anlamına gelir” (Castells'ten akt. Şengül, 2000: 31-32). Buna göre Castells'te kentsel mekân, gelişigüzel organize olmayıp yapılandırılmış bir mekân olarak ele alınır.

Castells, Althusser'in yapısalcı çizgisine dayanarak kent sosyolojisinin kuramsal bir nesneye sahip olmadığını ve bu tür bir nesnenin geliştirilmesi gerektiğini vurgular ve bunun, kapitalist ilişkilerin içsel çelişkilerine yönelik yapısalcı bir analize dayandırılacağını öne sürer (Urry, 1999: 24). Buna göre, gelişigüzel organize olmayıp yapılandırılmış bir mekân olarak kentin ele alınması hangi mekanizmaların bu kenti özgül kıldığının, yani kentin üretimi, dönüşümü ve yeniden-üretiminde hangi sürecin başat olarak ele alınacağını belirlenmesini gerektirmiştir.

Castells kent sosyolojisi için uygun kuramsal nesnenin ‘kollektif tüketim’ olduğunu belirtir ve kentsel süreçlerin analizine yönelik bir kuramın, tüketimin kollektif olarak örgütlenmesi, dolayısıyla da emek-gücünün yeniden-üretimini çözümlenmesi ile ilgilenmesi gerektiğini vurgular” (Şengül, 2000: 32). Zira Castells’e göre, gelişmiş kapitalist toplumlarda oluşan ve kent sorunu olarak nitelendirilen durumun, ekonomik düzeydeki, özellikle de ortak tüketim alanlarındaki çelişkilerden kaynaklandığı açıktır (1997: 27).

İlk bölümde de ele aldığımız gibi, Althusser, toplumsal formasyonların birbirine indirgenemeyen, birbirinden nispeten bağımsız farklı düzeylerden ve bu düzeylere karşılık gelen pratiklerden (ekonomik pratikler, siyasal pratikler, ideolojik pratiklerden) oluştuğunu belirtmişti. Buradan hareketle Castells’in kuramında, kentsel mekâna özgüllüğünü veren bir uğrağı belirlemenin (bu uğrak kapitalist sistemde tüketimdir) kentsel mekânın, toplumsal yapının hangi düzeyinde ele alınacağını belirlediğini söyleyebiliriz. Buna göre Castells’e göre, “eğer her bir toplumda mekânsal birimler başat düzeye göre tanımlanacaksa, üretim tarzının niteliği feodalizmde siyasal-yasal, kapitalizmde ekonomik olacaktır” (Castells’ten akt. Gottdiener, 2001: 250).

Fakat Castells’e göre, “mekânı toplumsal yapının bir ifadesi olarak değerlendirmek, mekânın ekonomik ve siyasal sistemin öğeleri ve bunlardan kaynaklanan toplumsal pratikler tarafından biçimlendirilmesini incelemek anlamına gelir” (Castells’ten akt. Şengül, 2000: 32). Dolayısıyla, kentsel mekânın özgüllüğü ekonomik alanla ilgili olmakla beraber, kentsel mekân bir bütün olarak ekonomik, siyasal ve ideolojik süreçler tarafından organize edilmektedir ve tüketim dışı süreçler kentsel mekânın dışında işeyen süreçler değildir.

Castells, bu yapısalcı bakış açısı dolayısıyla Gottdiener tarafından eleştirilmiştir ve Gottdiener Castells’e göre mekânın “yapılı çevrenin üretilmesinde geçerli olan toplumsal ilişkilerin basit birer kılıfı veya gerçeği gizleyen görüntülerinden başka bir şey [...]” olmadığını belirtir (2001: 250). Gottdiener Castells’e eleştirisini onu Henri Lefebvre ile karşılaştırarak yöneltir. Gottdiener’e göre, Lefebvre’in de vurgusu yeniden-üretim sürecinedir ve bu süreç üç açıdan ele alınmıştır (Gottdiener, 2001: 253):

- 1- Aile tarafından gerçekleştirilen biyolojik yeniden-üretim
- 2- İşgücünün yeniden-üretimi
- 3- Üretimin toplumsal ilişkilerinin yeniden-üretimi

Buna göre Gottdiener, Lefebvre’de mekânın kapitalist toplumsal ilişkilerin hem sonucu hem de yaratıcısı olduğunu belirtir ve Castells’te mekân yalnızca emek-gücünün yeniden üretildiği alandır (2001: 254), yani kapitalist ilişkilerin sürekliliğinin sağlanması için yeniden üretilen bir mekân değil, işgücünün yeniden üretildiği ‘kılıf’ olarak mekândır. Castells’e yönelik asıl eleştiri, devletin kapitalist bir mekân örgütlenmesinde oynadığı rolü ihmal edildiği üzerinedir. Çünkü Gottdiener Castells’in aksine Lefebvre’de, toplumsal mekânın ve derli toplu bir kent biçiminin yıkılmasından sorumlu olanın bizzat devlet olduğu yaklaşımının ön plânda olduğunu vurgular (2001: 254).

Fakat Castells kuramında ekonomik süreçleri temel alsada, kolektif tüketimin organizasyonu konusunda devletin bu süreçteki rolüne fazlasıyla yer verdiğini söyleyebiliriz. Castells’e göre, devlet ekonomiye tekellerin çıkarları doğrultusunda müdahale etse de, öte yandan kapitalist sistemin bütününe hizmet etmektedir ve bunu yalnızca belli bir grubun uşağı olarak yapmaz ve bunun yanında bir siyasal mantığa sahiptir ve ekonomik olanlar da dâhil her müdahale bundan etkilenmektedir (1997: 32).

Castells’in devletin kentsel süreçlerdeki işlevi konusundaki bu yaklaşımının kuramına somut olarak hangi ölçüde yansıdığı bu çalışmanın, Harvey’den sonra, ikinci odak noktasıdır. Castells, Poulantzas gibi devleti sınıfsal dengelerin bir ifadesi olarak görür ve devletin kolektif tüketim alanına hangi ölçüde girdiğini sınıfsal dengelerle açıklamaya çalışır (Şengül, 2000: 39) ve bu noktada asıl ilgisini kentsel sosyal hareketlere yöneltir. Castells *Kent, Sınıf ve İktidar* adlı kitabında, kapitalist sistemin çelişkileri dolayısıyla sürekli olarak yeniden üretilen eşitsizliğin halk tabakaları arasında muhalefete yol açtığını ve devletin bu süreçte nasıl toplumsal bütünleşme politikalarına yoğunlaşmak zorunda kaldığını anlatır.

Poulantzas’ın, “kapitalist devlet kuramı, ancak bu devlet kapitalist düzen içerisindeki siyasal mücadelelerle ilişkiye sokularak geliştirilebilir” (Poulantzas, 2004: 28) ifadesinden hareketle, Castells’in kuramının devletin aldığı kararların salt emek-sermaye çelişkisi sonucunda gerçekleşmediğini, devlet ve sosyal sınıflar arasındaki mücadelelerin de karar alma sürecinde etkili olduğunu göstermeye çalıştığını belirtmemiz gerekir.

Dolayısıyla, Castells’in kent kuramının, Gottdiener’in eleştirisinde olduğu gibi yapısalcılık karşıtı bir perspektiften değil, Harvey’nin kent kuramına yönelik

belirttiğimiz gibi, stratejik-ilişkisel bir yaklaşımdan ele alınması ve her iki kuramda da kapitalist devletin kentsel mekânın dönüşümünde nasıl bir rol oynadığının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu minvalde, Harvey ve Castells'in kuramlarının ayrıntılı bir açıklamasına geçmeden önce bu kuramları ana hatlarıyla ifade edecek olursak, öncelikle ikisinin de odağında kentin ekonomik süreçlerle olan ilişkisi vardır. Harvey kapitalist sistemde kentsel mekânın organizasyonu sürecini sermaye boyutunu ön plâna çıkartarak ele alırken, Castells emek-gücünün yeniden-üretimi üzerinde durur. Kentsel mekânın kapitalist üretim ilişkileri içerisinde belirli toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçler çerçevesinde nasıl organize olduğu, bu süreçte sermaye birikim koşullarının ve emeğin yeniden-üretimine yönelik ekonomik ve siyasal projelerin hangi mantığı içerdiği sorgulanan temel konular olmuştur. O hâlde, Harvey sermaye dolaşım sürecinin kentsel mekânla ilişkisini kurarken, Castells kollektif tüketimin ve dolayısıyla emek-gücün yeniden-üretiminin uğrağı olarak kentsel mekânı ele almıştır.

Harvey, kentsel yapının sermaye dolaşım sürecinde nasıl bir rol oynadığını ortaya koyarken, sermayenin birinci çevrimi ile ikinci çevrimi arasındaki hareketliliğinin (kentsel) mekânda ortaya çıkardığı dönüşümleri anlatır. Harvey'nin analizi emek-gücünün yeniden-üretim sürecinin açıklanmasını da içermekle beraber, Castells daha ziyade emek-gücünün yeniden-üretimine yönelik toplumsal harcamaları vurgular ve bu süreci devlet müdahaleleri kapsamında ele alır.

2.2. DAVID HARVEY: SERMAYE BİRİKİM SÜRECİ VE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

2.2.1-İktisadi Bütünleşmenin Sağlanması Sürecinde Kentsel Mekânın Rolü

Burjuvazi, bütün üretim araçlarındaki hızlı iyileşme ile, son derece kolaylaşmış iletişim araçları ile, bütün ulusları, hatta en barbar olanları bile uygarlığın içine çekiyor... Bütün ulusları, yok etme tehdidiyle, burjuva üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları uygarlık dediği şeyi benimsemeye yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek sözcükle, kendi imgesinden bir dünya yaratıyor (Marx-Engels, 2005: 120).

Komünist Manifesto burjuvazinin kendi imajına uygun bir dünya yaratma arayışının, daha önce yarattığı üretici güçleri tahrip etmesinden dolayı kapitalizmin

içine düştüğü krizi anlatır. Harvey'e göre de, kapitalizm bir siyasal-ekonomik sistem olarak gelişmişse bunu coğrafi yayılma, mekânsal düzenleme ve eşitsiz coğrafi/bölgesel gelişmeler olmadan gerçekleştiremezdi (2008a: 40). Buna göre, "belirli bir coğrafi bölgede aşırı sermaye birikimi olarak tezahür eden kapitalizm" (2008a: 40) kendi iç mantığından oluşan çelişkileri aşmak için daima 'mekânsal çözüm'e başvurmuştur.

Harvey'nin kent kuramı (kentsel) mekânın toplumsal ve mekânsal yapısındaki çelişkilerin sermayenin içsel çelişkilerine referansla açıklanmasını içerir. Burada, sermaye birikim süreçleri ve kentleşme süreçleri bir taraftan yapılı çevreye yönelik yatırımlar, diğer taraftan emek-gücünü yeniden üretmek için yapılan toplumsal harcamalar çerçevesinde bir araya gelmektedir (Şengül, 2000: 30). Sermaye kentsel mekânı bir yandan sermaye birikimi ve yayılımı sürecinde verimli bir şekilde kullanırken, öte yandan dönüştürmekte, koşullarına uydurmakta ve kentsel mekânın hem fiziksel yapısını hem de bu mekândaki toplumsal ilişkileri eşitsizlikleri yeniden-üretecek şekilde organize etmektedir. Harvey'e göre, bu eşitsizlikler sermaye ve emek-gücü arasındaki çelişkiden doğar ve dolayısıyla, kentsel mekânın sermaye birikim sürecinin mantığına göre organizasyonu emek-gücünün yeniden-üretimi sürecindeki eşitsizliklerin sürekli yeniden üretilmesine yol açar.

Harvey'nin asıl sorusu kentsel yapının sermaye dolaşım sürecinde nasıl bir rol oynadığıdır. Harvey, gelirin yeniden dağıtımı konusunda kentsel mekânın, bu dağıtımın eşitsiz bir şekilde gerçekleştirilmesinde nasıl bir rol oynadığını ve bu eşitsizliklerin yeniden-üretimi sürecinde mekânın nasıl dönüştüğünü ele alır. Harvey kuramında emek-gücünün yeniden-üretimi üzerinde dursa da, asıl vurgusu kentlerin sermayenin üretim sürecindeki stratejik rolünerdir. Harvey'e göre (2008b: 182).

Kentleşme, artık-ürünün bir yerden diğerine götürülmesine dayandığından, kapitalizmin gelişmesi ile kentleşme arasında çok yakın bir bağ olduğu açıktır. Kapitalistlerin artık-değer elde etmek için artık-ürün üretmeleri gerekir; bu artık ürün de daha fazla artık değer üretmek için yatırıma çevrilebilmelidir. Sürekli olarak yeniden yatırım yapılması sonucu, artık-üretim tarihine, dolayısıyla sermaye birikimin tarihine bağlı olan mantıksal eğriler (para, ürün ve nüfus), kapitalizmin çerçevesinde kentleşmenin izlediği büyüme yoluna paralel olarak ilerler.

Kapitalist kentleşme sürecinde sermaye, salt artık-ürünün bir yerden bir yere götürülmesinde elzem olan kentler arası bir hareketlilik hâlinde değil, bizzat kentsel

mekânın içerisinde yatırıma dönüştürülmek üzere akış hâlinindedir. Harvey sermayenin genişleyip, engel tanımadan dolaşım sürecine girdiği sanayi kapitalizmi döneminden günümüze kadar gelen bir süreci kuramına dâhil eder ve bu süreçte kentlerin sermaye birikim sürecine etkisini ve karşılıklı olarak, kentlerin toplumsal ve ekonomik koşullarının değişimini ele alır.

Harvey'e göre, sermayenin mekânda etkili bir dolaşımı ve bunun sonucunda birikimi her şeyden önce mekânda etkili bir iktisadi bütünleşmenin gerçekleştirilebilmesine bağlıdır (2003: 216). Ekonomide mekânsal bir bütünleşmenin gerçekleştirilebilmesi için toplumsal artının yaratılması, harekete geçirilmesi ve yoğunlaştırılması gerekir; kısacası "kentselliğin toplumsal bir biçim olarak sürdürülebilmesi için bir mekân ekonomisinin yaratılması gerekir" (Harvey, 2003: 216).

Harvey burada ilk bölümde ele aldığımız Düzenleme yaklaşımının 'birikim rejimi' ve 'düzenleme tarzı' kavramlarından hareketle, iktisadi bütünleşmenin gerçekleşmesi için gerekli olan koşulları ortaya koymaya çalışır. Buna göre, mekânda etkili bir iktisadi bütünleşmenin gerçekleştirilmesi farklı birikim rejimlerinin farklı düzenleme tarzları çerçevesinde mekânda nasıl oluşturulduğu ile ilgilidir.

Fakat Harvey'e göre, "belirli bir birikim rejimini mümkün kılan, yeniden-üretim şemasının tutarlı olmasıdır" (1997: 143). Düzenleme yaklaşımı kuramcılarında Lipietz'in birikim rejimi tanımını hatırlarsak, "birikim rejimi, net ürünün tüketim ve birikim arasında tahsis edilmesi sürecinin uzun vadede istikrara kavuşturulmasını tanımlar; üretim koşulları ve ücretli emeğin yeniden-üretim koşulları arasında bir bağlantıyı ima eder" (1993: 61). Dolayısıyla, artığın mekânda dolaşım hâlinde olması, birikime dönüşebilmesi ve sürekli birikimini devam ettirebilmesi için ücretli emeğin ve onun yeniden-üretim koşullarının ortaya çıkması gerekir. Aksi hâlde birikim rejimi ve düzenleme tarzından bahsedemeyiz.

Harvey, bir mekân ekonomisi yaratılması sürecini kendi kendini düzenleyen bir piyasanın oluşması süreci olarak ele alır (2003: 220). Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm*'de tanımladığı gibi (1986: 88):

Kendi kurallarına göre işleyiş, üretimin tümünün piyasada satıldığı ve bütün gelirlerin bu satıştan kaynaklandığı anlamını taşır. Böylece üretimin bütün unsurları için piyasalar ortaya çıkar, yalnızca mallar (ve hizmetler) için değil, emek, toprak ve para için de. Fiyatlar da sırasıyla, meta fiyatları, ücretler, rant ve faiz adını alır.

Harvey'e göre, piyasa değişimi bir olgu olarak, eski çağlardan beri kentlerin oluşturduğu elverişli konumlar sayesinde var olmuştur, ancak fiyat belirleyici piyasalara dayanan bir iktisadi bütünleşme tarzı olarak piyasa değişimi⁵ yeni bir olgudur (2003: 220). Bu anlamıyla piyasa değişimi kendi kendini düzenleyen bir piyasa mantığına dayanır ve Harvey bunun ilk örneklerini gelişmiş ticari sermayede bulur. Ticari sermayenin gelişimi, belirli bir birikim stratejisinin başarılı olması sonucunda gerçekleşmiştir. Jessop bir birikim stratejisinin başarılı olabilmesi için bir fraksiyonun sermaye dolaşımının farklı momentlerini kendi hegemonyası altında birleştirmesi gerektiğini belirtmekteydi (2008a: 266) ve ticari sermayenin gelişimi böylesi bir ekonomik hegemonya oluşturma sürecini ifade etmektedir.

Ticari faaliyet, çok eskilere dayanmakla beraber, taşınmaz mallardan başka servet biçiminin olmadığı ve topraktan oluşan sermayenin her şey demek olduğu Ortaçağın dirlik döneminden, gittikçe hareketlenen ticari faaliyetler sonucu nakit sermayenin gücünün görülmeye başlandığı bir döneme geçiş olarak, yani bir mekân ekonomisinin yaratılmaya başlandığı süreç olarak önemlidir. Henri Pirenne'nin de belirttiği gibi (1990: 169-171) bu süreçte, ticaretin rahipler sınıfı ve soyluların dar görüşlü iktisadi anlayışlarının ötesine geçmesi, tutsak edilmiş paranın serbest kalarak gerçek işlevini kazanması söz konusuysen, paraya kolayca çevrilebilir sermayenin gücü de kentlerde yoğunlaşmaktaydı.

Dolayısıyla, kentler artık salt kullanım değeri taşıyan malların dolaşıma girdiği mekânlar değil, değişim değerinin de üretildiği mekânlar hâline gelmişti. Feodal dönemin kentselliğiyle ticari kapitalizmin geliştiği dönemin kentselliği artık birbirinden farklılaşmaktaydı. "Bu etkin mekânın içerisinde artık değer ticari merkezlerde toplanabilirdi ve kapitalizmin tüm kapanları kurulabilirdi" (Harvey, 2003: 235). Bu da kentleri bir geçiş noktası, varlığıyla yaşamımızın gereklerini karşılayan pazarlara sahip yerler olmaktan çıkarıp, kendi içinde bir mekânsal ekonomi kurup kuramamasına bağlı olarak, ölebilen, durgunlaşabilen veya genişleyebilen mekânlar hâline getirmiştir. Harvey tam da bu nedenle kentselliği, belirli kentlerin tarihi olarak değil, artının dolaşımı çerçevesinde kentler sisteminin tarihi olarak ele almamız gerektiğini söyler (2003: 227).

⁵ Burada piyasa değişimi, iktisadi süreçlerin çıkar gruplarının maksimum kârına göre belirlenmesini içeren mekanizmaya işaret eder.

Fakat Ortaçağ kentlerinden söz ederken kendi kendine işleyen bir piyasa mekanizmasından ve dolayısıyla bir birikim rejiminden bahsedemeyiz⁶. Polanyi'nin yukarıda vurguladığı bu koşulları sağlayacak üretim ve dolaşım süreci henüz sağlanmamıştı ve bunun gerçekleşmesi için ayrıca yoğunlaşan gücün (ticari sermayenin) dolaşıma sokulması şarttı. Dolayısıyla, sermayenin denetiminin yanı sıra, tüccar kesimin üretime odaklanması gerekmektedir. Ticari sermayenin genişletilmiş bir üretimin peşinde olması, kâr düzeylerinin korunması için artının dolaşımının artmasını gerektiriyordu (Harvey, 2003: 233). Tam da bu nedenle, tüccar kapitalizmi gelişimi adına artı-değerin dolaşımını yaygınlaştırıcı her şeye olumu bakıyordu ve bu nedenle feodal düzen sanayi kapitalizmine⁷ karşıyken, tüccar kapitalizmi onunla bütünleşmeye istekliydi (2003: 235).

Bu durum eski koşulların çözülmesi demektir ve ancak bu yolla tüccar kapitalizmi dediğimiz olgu gelişebilecek ve sermayesi endüstriyel alanlardaki yatırımlarla büyüyebilecekti. Bundan sonrası artık kentlerin ölmesi, durgunlaşması veya gelişmesine neden olan koşulların değiştiği bir dönemdir. Bu, kentlerin efendi ve köle ilişkisine girdiği, sadece kentlerin birbirine göre konumunun değişmeyip, kentsel mekânın sınırları çerçevesinde de hiyerarşilerin yaratıldığı, yeni oluşmaya başlayan ve bundan sonra dev bir kartopu gibi önündeki her şeyi kendine katarak büyüdükçe yıkıcılaşan yeni bir sermayenin ve sanayi burjuvazisinin egemenliğinde bir döneme geçiştir. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da belirttiği gibi (2005: 117), "feodal toplumun yıkıntıları arasından filiz vermiş olan modern burjuva toplumu sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmadı. Yalnızca, eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni baskı koşulları, yeni savaşım biçimleri koydu".

Bu süreç salt kapitalist bir birikim rejiminin değil, aynı zamanda bu rejimin sürekliliğini sağlayacak mekânizmaların da oluşması demektir. Hatırlarsak Jessop, sermayeyi biçim belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak tanımlamaktaydı (2008a: 264). Burada Düzenlemeci yaklaşımın birikim rejimi ve düzenleme tarzı kavramlarından yola

⁶ Harvey (2003: 233), 16. yüzyılın başlarında kendi kendini düzenleyen ve bölgesel olarak bütünleştirilmiş bir ekonominin, sanayi üretimiyle bütünleşmediği halde, ana hatlarının kimi kentlerde belirdiğini söyler, fakat bu durumun genelleşmesi için tüccar sermayesinin sanayi üretimiyle bütünleşmesi gerekmektedir.

⁷Ticari sermayenin gelişmesi zamanla sanayi sermayesinin ortaya çıkmasına doğru bir geçişe işaret etmez. Ticari kapitalizmin geliştiği 16. yüzyılda ağır endüstri faaliyetleri de mevcuttu ve özellikle madencilik alanında ilerlemek için büyük para yatırımları gerekliydi (Huberman, 2002: 131); bu yatırımları yapacak olanlar ise dönemin kapitalistleri olarak tüccarlardı.

çıkarak, farklı birikim rejimleri varsa farklı birikim stratejilerinin olacağına işaret etmiş, sermayenin yeniden-üretimini meta, para, fiyat biçimlerini kapsayan bir dizi unsur arasındaki koordinasyona bağlı olduğunu vurgulamıştı. Bu noktada Jessop, biçim belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak sermayenin farklı momentleri arasındaki koordinasyonun kimi ekonomik-dışı önkoşullar sağlanmadan başarılı olmayacağını belirtmişti.

Harvey’de benzer şekilde, bir mekân ekonomisinin yaratılmasının ekonomi-dışı önkoşullara bağlı olduğunu belirtir. Harvey’e göre piyasa değişimi kıtlığa dayanır ve fiyat belirleyici piyasalar bu koşul olmadan işlemez; dolayısıyla piyasa değişiminin ayakta tutulabilmesi için kıtlığın sürdürülmesi gerekir (2003: 194). Tam da bu noktada Harvey, Jessop’la aynı noktada buluşur: “Üstyapıdaki birçok kurum, bu yüzden fiyat belirleyici piyasanın dayandığı kıtlık koşullarının sağlanması için tasarlanmıştır” (Harvey, 2003: 194). Fakat unutmamak gerekir ki, Jessop ekonomi dışı bir yapı olarak devleti birikim rejimleri ve hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alan olarak tanımlamaktaydı ve bu anlamda devlet müdahalelerinin kapitalist olmayan amaçlar doğrultusunda gerçekleşmesi mümkün olmamaktaydı. Bu anlamda devletin, sermayenin gereklerinin karşılanması için tasarlanmış bir yapının ötesinde, temel işlevi toplumsal formasyonun düzeyleri arasında bütünlüğü sağlamak ve korumak olan ekonomik alandan görece özerk bir alan olarak ele alınması gerekir. Bu anlamda Jessop’a göre, “devlet müdahalesi sadece kendine yeterli bir piyasanın etkilerini değiştirmeyi hedefleyen ikincil bir faaliyet değil, aynı zamanda, kapitalist üretim ve piyasa ilişkileri için kesinlikle hayati bir eylemdir” (2009: 86).

Bu anlamda Harvey’nin belirttiği kıtlık koşulların sağlanması daima, bir sosyal sistemde belirli bir gelir dağılımının korunmasını ve gelirin yeniden dağıtılmasını içeren politikalarla gerçekleştirilmiştir ve bu politikalar genellikle eşitsizlikleri azaltmaktan çok artırmıştır. Bu politikalar devletin yeniden-üretim sürecine yönelik müdahalelerini kapsamaktadır ve bir sonraki bölümde kentsel mekânın gelirin yeniden dağıtılması sürecinde nasıl bir rol oynadığı ele alınırken, emek-gücünün yeniden-üretimine yönelik düzenlemelerin mevcut sınıfsal konumları nasıl sabitlediği vurgulanacaktır.

2.2.2- Gelirin Yeniden Dağıtılması Sürecinde Kentsel Mekânın Rolü

Harvey'e göre bu noktada önemli olan, kentin mekânsal biçiminin ve kent içindeki toplumsal süreçlerin değişmesinin bireyin gelirinde ne gibi değişiklikler meydana getirdiğidir. Harvey, buradan hareketle, kaynakların elde edilebilirliğinin ve bu kaynakların fiyatlarında ortaya çıkan değişikliklerin kentin büyümesiyle nasıl bir paralellik içinde olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu süreçte öncelikle Titmus'un gelir tanımından yola çıkarak, gelir tanımını geniş bir çerçevede ele alır.

Bir toplumun kıt kaynaklarının kullanımı üzerinde bireyin egemenliğini artıran tüm girdileri –diğer bir deyişle, belli bir zaman diliminde bireyin iktisadi gücündeki net artışı– içeren kapsamlı bir tanımdan daha aşağıda kalan hiçbir gelir kavramı, gerçekten adil değildir... Bu nedenle gelir, (1) tüketimde kullanılan tüm hakların piyasa değeri ile, (2) adı geçen zaman diliminin başı ve sonu arasında mülkiyet hakları toplamının değer farkının cebirsel toplamıdır (Titmus'dan akt. Harvey, 2003: 55).

Buna göre, gelirin yeniden dağıtılması toplumsal tüketime doğru genişleyen bir politikayı içinde barındırır ve bu eşitlikçi bir politikayı, salt emek-gücünün karşılığı olan ücretin adil dağıtımını değil toplumsal tüketim sürecini de kapsamı gerekir. Oysa kapitalist sistemde bireylerin iktisadi güçlerinde artıştan ziyade, mevcut gelir dengesizliğinin korunması hedeflenmektedir. Buna göre, toplumun kıt kaynakları üzerindeki egemenlik bu kaynakların fiyatları ve erişilebilirliğinden bağımsız değildir ve gelirin yeniden dağıtılmasındaki eşitsizlik bu egemenliği belirli bir sınıfın elinde tutmasından ve bu egemenliğin devlet desteğiyle sürdürülmesinden kaynaklanmaktadır. Sınıfsal güçler arasında kurulacak bir dengede rol oynayan devlet, yapısında içkin olan stratejik seçiciliğinden dolayı, bu dengeyi hiçbir zaman tarafsız olarak kurmamaktadır. Belirli kesimlerin uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek olan bu seçicilik, daha önce belirttiğimiz gibi, belirli bir hegemonik projenin gerçekleştirilmesine bağlıdır ve bu süreç devletin belirli bir eylem programı çerçevesinde hareket etmesini gerektirir. Jessop hegemonik projeden, genel çıkar ile özel çıkar arasındaki çatışmayı çözebilecek, çözmesede egemen sınıfın uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek bir eylem programı olarak bahseder (2008a: 279). Buradan hareketle, devletin gerçekleştirdiği eylem programı kapsamında gelirin yeniden dağıtılması sürecini bir hegemonik proje olarak ele alabiliriz. Çünkü gelirin yeniden dağıtılması, genellikle devlet tarafından üstlenilen

kamusal malların üretimine ve bunlara erişim koşullarına bağlıdır ve devletin bu sürece müdahalesi eşitlikçi bir politika üzerine oturmamaktadır.

Buradan hareketle Harvey, kentsel sistemlerde gelir dağılımına yönelik bir denge analizi uygulandığını belirtir ve buna göre, kaynakların en uygun tahsisine gitmek hedeflenir ve bu denge analizi Pareto optimumundan yola çıkılarak gerçekleştirilmektedir. Pareto optimumu bize, hiç kimsenin bir başkasının koşullarını kötüleştirmeden kendi koşullarını iyileştiremeyeceğini ifade eder (Harvey, 2003: 56) ve bu koşulda önemli olan verimlilik kıstasıdır, yani bu mekanizmanın işlediği bir süreçte önemli olan genel toplumsal çıkarın sağlanabilmesidir. Fakat ortaya çıkan durum genellikle Pareto optimumunun ihlâlidir ve söz konusu olan daima bir dengesizlik durumudur. Harvey burada kentsel sistemin değişik parçalarının değişime hangi hızla uyum sağladığını sorgular. Söz konusu uyumun her zaman gerekli hızla gerçekleşmediğini belirten Harvey için, sürekli yeniden üretilen bir ‘dengesizlik’ durumu mevcuttur ve eşitsizliklerin oluşumundaki baş etken, “değişime yanıt verme yeteneğindeki farklılıktır” (2003: 57) ve bu durum, kaynaklara erişebilirlik ve yakınlık koşullarındaki değişimle ilgilidir.

Kaynakların kullanımına erişebilirlik ve yakınlık belirli bir fiyat karşılığında belirlenir ve bu fiyat genellikle mesafeleri aşma, zaman harcama ve daha pek çok maliyetle karşılanır. Bu nedenle Harvey’e göre, “erişilebilirlik konusundaki her tartışma, kentsel sistemlerde ‘uzaklık’ ve ‘mekân’ anlamına ilişkin temel bir soruyu yanıtlamamızı gerektirir” (2003: 58). Harvey yakınlık terimini erişilebilirlikten farklı anlamda kullanır.

Yakınlık derken, kişilerin doğrudan kullanmadıkları bir şeye yakın olmalarının etkilerini kastediyorum. Bir aile kendini bir kirlilik kaynağına, bir gürültü kaynağına, bozulmakta olan bir çevreye yakın bulabilir. Bu yakınlık aileye birtakım maliyetler yükleme eğiliminde olacaktır (örneğin, temizlik ve çamaşır faturaları, ses-geçirmezlik vb) (Harvey, 2003: 58).

Dolayısıyla, kentin mekânsal biçimindeki bir değişiklik erişilebilirliğin ve yakınlığın maliyetini değiştirecektir ve bu durum, gelirin yeniden dağıtımında önemli değişikliklere yol açacaktır. Harvey içsel kentlerin, yeni işyerlerinin daha çok kentin çevre bölgeleri olan banliyölerde gelişmesi sonucunda düşük gelirli ailelerin konumlandığı alanlar olduğunu belirtir. Geçmişten günümüze geçerliliğini koruyan bir

olgu olarak, “kapitalist kent çevresinde yaratılan eşitsizliklerin en çarpıcı örneğini kent merkezlerinde oluşan çöküntü alanları sağlamaktadır” (Şengül, 2009).

Harvey (2008a: 171-192) Amerika'nın Baltimore şehrinin 1980'ler sonrasında yavaş yavaş çürümeye terk edilen iç mekânını bu çerçevede ele almıştır. İş merkezlerinin şehrin dış mekânlarına kayması sonucu kentin iç mekânında kronik işsizlik hüküm sürmekteydi⁸ ve aşevlerinin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı⁹. Şehir, pek çok nitelikli eğitim kurumu ve sağlık kuruluşlarına sahipken, bunlara erişebilirlik sadece, ‘bolluk gettolarından’ rahatlıkla şehrin merkezine gelebilen (onlar için uzaklık bir sorun değildi) sınırlı bir kesime mahsustu. Şehrin iç bölgesinin böylesine bir çürümüşlüğe terk edilmesi, kamu fonlarının sürekli olarak şehir dışı konformizminin sağlanmasına harcanmasının bir sonucudur. Devletin bu durumu düzeltmek için getirdiği çözüm ise, kentin iç mekânını bu çürümüşlükten kurtarmak için bir ‘evsizler kampüsü’nün inşa edilmesi önerisi olmuştur.

Dolayısıyla politika hep aynıdır; kentle birlikte çürümeye bırakılan yoksul kesimin göze görünmeyen bir yerde toplanması ve kendi kıtlık gettolarında yaşamaya terk edilmesi söz konusu olmuştur.¹⁰

Tekrar gelirin yeniden dağıtılması konusuna dönersek, banliyö bölgelerine ulaşım ve o bölgede konut kiralama masraflı olduğundan, sonuç, düşük gelir guruplarının yeni istihdam kaynaklarından kopmaları ve kentin kötü nitelikli iç bölgelerinde konumlanmaları olmuştur. Belirli bir kesimi düşünerek gerçekleştirilen konut yapımı, düşük gelirli kesimin bu alanlara kaymasını engellerken, onları kentin iç bölgesine hapsetmiştir. Düşük gelirlilerin bu zorunluluğu ise, kentin iç bölgelerindeki mal sahipleri tarafından bu kesimi sövmürmeye yönelik uygun bir durum yaratmaktadır. Ayrıca, kentin iç bölgesi ile banliyöler arasındaki mesafe hızlı ulaşım araçları ile zamanı kullanım açısından azaltılmış olsa bile, bu durum banliyölerde oturan geliri daha yüksek kesime hareket kolaylığı sağlamıştır. Kişi, bu bölgelerde yeni bir istihdam fırsatı yakalasa bile, banliyölerdeki iş merkezlerine ulaşmak için gerekli masrafı yapmasını

⁸ Harvey, Chicago, New-York, Los Angeles, Baltimore gibi ketlerinin ya imalat sektörlerinin örgütsüz işçilerin kötü şartlarda düşük ücretle çalıştırıldığı atölye tarzı endüstri bölgeleri haline getirildiğini ya da imalat sektöründe bulunan mavi-yakalıların sayısının yarı yarıya azaltılarak bu bölgelerin aynı zamanda işsizliğin yoğun olduğu alanlara dönüştüğünü belirtir (Harvey, 2001: 176).

⁹ Harvey, 1980’lerde 60 aşevi varken bugün sayının 900’e çıktığını belirtir.

¹⁰ 2003-2008 yılları arasında yayımlanmış The Wire adlı dizi film, Baltimore şehrinin bu ikili görünümünü, bahsettiğimiz çöküntü alanlarında yaşayan, yoksulluğa, suça ve ölüme terk edilmiş insanların gözünden anlatmaktadır.

beklemek çelişkili olmakla birlikte, kentin iç bölgelerinde düşük kaliteli fakat yüksek kirali konutlarda oturmak da gelirin iyileşmesine yönelik herhangi bir olumlu gelişmeyi engellemektedir.

Dolayısıyla, Harvey'e göre bütün bunlar “bir kentin mekânsal biçiminin esnek olmayışından kaynaklanan, kentin toplumsal sistemindeki hemen hemen sürekli dengesizliğin klâsik bir örneğidir” (2003: 64). Bu nedenle kentsel mekân yüksek gelirliler tarafından aktif olarak kullanabilecekleri bir yer olurken, aynı mekân düşük gelirlilerin hareketlerini sınırlayan ve hareketliliğin sadece belirli yönlerde olmasına yol açan bir yer hâline gelir. Kısacası, aynı yerde dolaşım dururuz ve eğer bir pazar sabahı canımız dışarıda kahvaltı yapmak isterse, (çalıştığımız yerle oturduğumuz yer arasındaki mesafeyi yol masrafı açısından hesaplarken) şehrin biraz dışındaki turistik bir köyde açılmış restoranda köy kahvaltısı yapmaya gidemeyiz.

Sonuç olarak, gelirin yeniden dağıtılması, emeğin yeniden-üretim sürecinde emeğin karşılığı olan ücretin dışında kalan ve onun yeniden üretilmesinde temel önemde olan konut, ulaşım, sağlık, eğitim vb. gibi kaynaklara ulaşımın sağlanmasını ifade eder. Kapitalist sistemde artı-değerin sömürülmesi sonucunda emeğin karşılığı olan ücretlerin dağıtımındaki eşitsizlik bir sosyal sistemde kıt kaynaklara erişme konusunda da sürekli yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla, kentin mekânsal biçimi farklı sosyal taleplerle kolayca uyuşmamaktadır ve kent, farklı ihtiyaçların ve taleplerin çelişmesini sürekli olarak içinde barındıran bir mekân olarak, sınıfsal farklılıkların açıkça görüldüğü yerlerdir. Bir sonraki bölümde bir sınıf projesi olarak kentsel plânlamaya değinilecek, bu süreçte odak noktamız 19. yüzyılın Paris kenti olacaktır.

2.2.3- Haussmann: Sınıfsal Bir Proje Olarak Kentsel Plânlama

Harvey kapitalizmin bunalımını, sermayenin birinci çevrimle ikinci çevrim arasındaki hareketliliği sonucu aşabildiğini belirtir. Bunalım, birinci çevrimde biriken sermayenin talebin doyması nedeniyle yatırıma dönüştürülememesinden kaynaklanır ve bu aşamada çözüm, yatırımların ikincil dönüye aktarılmasıdır. Birinci çevrim üretim faaliyetlerini kapsarken, ikinci çevrim yeniden-üretim faaliyetlerini kapsamaktadır ve yeniden-üretim faaliyeti çerçevesinde sermayenin ikincil döngüye aktarılması, bu sermayenin yapıyı çevrenin dönüşümünde kullanılmasını ifade etmektedir.

Fakat bu çözümler potansiyel olarak daima içinde gelecek krizleri barındırır ve hem sermaye hem de krizler sadece bir yerden diğerine taşınmış olur. “Böylece,

kapitalizm, bir yandan bir yerdeki yapılı çevreyi yok ederken diğer bir yerde yeni yapılı çevreler üretir” (Harvey’den akt. Şengül, 2000: 30).

Dolayısıyla, bir yerde yoğunlaşma ve büyüme peşinde olan sermaye, bu rekabetçi mantığı nedeniyle, sürekli olarak eşitsizliklerin yeniden üretildiği mekânlar yaratır. Harvey’e göre, “kentsel sistemlerle ilgili herhangi kapsamlı bir strateji, kentin mekânsal biçimini değiştirmek için tasarlanan politikalarla, bir kentteki toplumsal süreçleri etkileyen politikaları içermeli ve bağdaştırmalıdır” (2003: 52). Bu noktada, yatırımların ikincil döngüye aktarılmasına yönelik politikaların ortaya konulması hem kentsel mekânın hem de belirli toplumsal süreçlerin dönüşümünü anlamak açısından önemlidir. Burada Harvey sermayenin yeniden-üretim sürecini vurgulamaktadır ve bir kentsel sistemde bu sürecin nasıl sağlandığı belirli ekonomik ve ekonomi-dışı süreçlerle bağlantılıdır.

Jessop sermaye birikiminin temel koşullarının –bu koşullar rasyonel bir para sistemi, rasyonel bir hukukî sistem ve meta olarak emek-gücünün yeniden-üretimini içerir– sağlanmasının, kısmi ya da genel piyasa başarısızlıklarının ekonomi-dışı kurumlarca telâfi edilmesi ihtiyacına işaret ettiğini belirtmekteydi (2009: 86). Bu noktada Harvey’e göre, yukarıda bahsedilen fiyat belirleyici piyasaların işleyebilmesi için ekonomi-dışı bir kurum olarak devletin rolü son derece önemlidir. Harvey, kapitalist bir ekonomik sistemde sistemin ayakta kalabilmesi için devlete iki önemli rol atfeder. Bunlardan ilki, piyasanın ‘anarşik’ doğasının dengelenmesi ve ikincisi, mümkün olduğu kadar çok kapitalistin kâr elde etmesinin güvence altına alınmasıdır (Harvey, 1997: 144).

Harvey sermayenin kriz sürecinde birincil döngüden ikincil döngüye aktarılmasının geçici bir çözüm olarak sürekli kullanıldığını belirtir ve kuramında bu sürecin nasıl işlediğini göstermeye çalışır. Bu yöntemin en iyi örneğini modern çağın başlarında gerçekleştirilen kent plânlarında görebiliriz. Harvey modernizmin ‘kentlerin sanatı’ olduğunu ve ‘doğal meskenlerini’ kentlerde bulduklarını belirtir (1997: 39).

Modernizm, sürekli bir yıkım ve yeniden yaratma süreci olarak kentleri de önüne katmıştır. Doymak bilmeyen burjuvazi için sermaye birikiminin mekânı olan kent modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kenti salt belirli bir kesimin özgürlük mekânı olarak inşa eden burjuvazi, mekândan ayrı olarak düşünülmemeyecek toplumsal ilişkileri de sürekli yeniden inşa etmiştir. “Bunun içindir ki modernitenin

bütün katı ilişkileri eriten yüzü kendisini en somut biçimiyle kentlerde gösterir” (Işık, 1993: 30).

Modern çağda gerçekleştirilen plânlar sanayi kentinin sorunlarını çözme amaçlı olup, daha çok fiziksel mekânın iyileştirilmesine odaklanmıştır (Sönmez, 2012: 286). Buna göre, modernist kent plânlaması akılcı bir plânlama aracılığıyla kentin bütününe hâkim olma çabası içinde olurken, kent plânları da kentteki çeşitli kullanımların birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasına dayanır (Işık, 1993: 31).

Bu plânlama yönteminin en iyi örneklerinden birini 1850’lerin Paris’inde bulabiliriz. 1848 sonrası Paris’in ekonomi-politiğinde, kültürü ve yaşamında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce kentin altyapı sorunlarının düzeltilmeye çalışıldığı bir kent vizyonu söz konusuysen, daha sonra, Harvey’nin deyişiyle “kenti zor yoluyla modernliğe sürükleyen” (2012: 8) bir politika söz konusu olmuştur.

Harvey İkinci İmparatorluk döneminde Paris’in nasıl işlediğini, sermaye ve modernitenin nasıl belirli bir yer ve zamanda bir araya gelip tüm kentin ve toplumsal ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü, eşitsizliklerin mekânda kendini nasıl sergilediğini göstermeye çalışır. Modernite sürecinin kentte ortaya çıkardığı ikili görünümü Balzac şöyle ifade eder: “Paris şurada güzel bir kadinken; biraz ötede yaşlı ve yoksuldur; burada, yeni bir saltanatın bastıracağı para kadar gıcır gıcır; şu köşede moda uymuş bir kadın kadar şıktır” (akt. Harvey, 2012: 71).

Paris’in bu karmaşık görünümünün altında mekânın örgütlenmesine dair plânları bir sınıfsal proje olarak görülebilecek Haussmann¹¹ vardır. Harvey kenti bilinçli bir varlık olarak tasarlamının onun politik bir beden olarak varlığını kabul etmek anlamına geldiğini belirtirken, Haussmann’ın plânlamasında kentin cansız bir varlık hâline geldiğini, bilinçli bir varlık ve politik bir beden olarak karakterini yitirdiğini söyler (2012: 120).

1850’lerin hemen sonrasında kent öncelikle yaygınlaşmış olan bir sermaye krizinin sonuçlarını yaşamaktaydı. Büyük çapta bir sermaye ve işgücü fazlalığının varlığı temel sorundu ve öncelikle bunun emilmesi gerekiyordu. Bir diğer sorun, kentin eski yapılanmasının zincirlerini koparmış sermayenin hareketini kısıtlamasıydı. Bu süreçte yapılacak ilk iş, sermaye fazlasını yapıyı çevreye yönlendirmek ve yeni

¹¹Haussmann, 1853 yılında bir darbeyle Louis Bonaparte imparator olduğunda vali olarak atanmış ve imparatorluğun başkenti olan Paris’in yeniden yapılandırılmasına dair kararlarda yetkili kişi olmuştur.

demiryolları, geniş sokaklar¹² inşa etmekte. Bu süreçte devletin görevi, bu inşaatların gerçekleştirilebilmesi için kredi, kira ve vergi sistemini düzenlemektir.

Harvey bu sürecin hızla gerçekleştiğini, sermaye ve işgücü fazlasının hızla emildiğini belirtir ve bundan dolayı imparatorluktan birkaç yıl sonra şantiyeler işçilerle dolup taşmaktaydı ve dolayısıyla kapitalizm ilk büyük krizini aşmayı başarmış, bu da sermaye fazlalığının ulaşım ve nakliyenin yeniden yapılandırılmasında kullanılmasıyla gerçekleşmişti (2012: 143). Sermayenin birinci çevrimden ikinci çevrime aktarılması sürecinin iyi bir örneğini oluşturan bu durum, aynı zamanda sermaye birikiminin de nasıl sürekli kılındığını göstermektedir. Yeni ulaşım ağları ve taşımacılığın gelişmesiyle Paris, dış pazarlar yerine kendi yerel bölgelerinden gıda getirtebiliyor, uluslararası ulaşım ağının gelişmesi vergilerin önemli bir gelir olarak Paris'e akmasını sağlıyordu.

Bu gelişmeler dış düzenlemeler kadar kentin iç mekânının düzenlenmesini de gerektirmiştir. Haussmann öncelikle kenti sanayi bölgeleri ve işçi mahallelerinden arındırma peşindeydi. Bu ise kenti, ışıklı mekânlarının ardında yedek işgücü ordusunun konumlandırıldığı bir yer hâline getirmekle eşdeğerdi. Engels, 1850'lerin İngilteresi'nde ortaya çıkan benzer bir görünümü şöyle anlatır (1997: 96-97):

[...] düzenlemenin en incelikli yanı odur ki, bu para aristokrasisinin mensupları, kendi işyerlerine, bütün o emekçi mahallelerinin arasındaki kısa yoldan, sağa-sola gizlenmiş iç karartıcı sefaletin ortasında olduklarını görmeksizin geçerek gidebilirler. Çünkü borsadan başlayarak tüm yönlerde doğru kent dışına uzanan ana yolların iki yakasında da hemen hemen hiç kesintisiz mağazalar vardır; bunlar, kendi çıkarları için mağazaları nezih ve temiz tutan ve buna özen gösterebilecek olan orta ve alt burjuvazinin elindedir. Doğrusu, bu mağazaların hemen arkalarındaki mahallelerle bir ilişkisi vardır; ticaret ve rezidans merkezlerindeki iç karartıcı işçi konutlarını gözden saklayan bu mağazalardan daha zarif ve hoşturlar; ama bunlar gene de midesi güçlü, sınırları zayıf olan zengin erkek ve kadınların gözünden, onların zenginliğini oluşturan sefaleti ve kirliliği gizlemeye yeter

En önemlisi, bu durumun emlak piyasasında muazzam bir dönüşüme yol açmış olmasıdır. İnsanlar birer işgücü olarak Paris'e akıyordu ve konut darlığı en büyük

¹² Harvey kurulması planlanan yeni yol sisteminin bir diğer avantajının da, devrimci karşıtlığın ortaya çıktığı durumlarda, bu sokaklarda serbestçe dolaşabilecek asayiş güçleri tarafından rahatlıkla engellenebilecek olması olduğunu belirtir (Harvey, 2012: 148). Benzer şekilde Paul Virilio da "...zamanı geldiğinde sokağı tutmak, şu ya da bu binayı işgal etmekten çok daha önemli olacaktır" diye belirtir (Virilio, 1998: 9).

sorunlardan biriydi. Haussmann inşaat sektörünü destekliyor, banliyölerdeki yoksul kesimin olduğu kadar iç alanlardaki varlıklı kesimin de konut ihtiyacını gidermek istiyordu. Bunun sebebi, kente giren inşaat malzemelerinin (özellikle lüks malzemenin) devlete bol vergi getirmesiydi. Ne de olsa Haussmann, bütün harcamalarını belediye fonundan gerçekleştirmekteydi ve bu nedenle yoğun bir inşaat sürecine girmekten kaçınılmıyordu. Sistemin işleyişi şöyleydi: Müteahhitler inşaat için gerekli masrafları önce kendileri karşılıyor, sonrasında Haussmann belediye fonu aracılığıyla onlara ödeme yapıyordu. Bu süreç aslında, gelişmiş bir banka sistemi çerçevesinde işliyordu. Müteahhitler inşaatı bankalardan çektikleri kredilerle gerçekleştiriyordu ve aslında bu kredi belediyelere verilen bir kredi niteliği taşımaktaydı.

Bu süreçte İmparatorun kredi sistemini desteklemesi sermaye birikim süreci açısından son derece önemlidir. Gramsci devleti belirli bir grubun organı olarak, o grubun maksimum ölçüde genişlemesi için elverişli koşulların yaratmak zorunda olan bir organ (2010: 250) olarak tanımlamıştı ve buradan hareketle devletin, ayrıcalık tanıdığı belirli stratejilerin başarılı olması için belirli bir desteğin yaratılmasına imkân sağladığını söyleyebiliriz. Burada önemli olan, bu desteğin sağlanmasının ardında yatan mekanizmanın içinde devletin kendi iç bütünlüğünü sağlama ve meşrulaştırma zorunluluğunu barındırmasıdır. Dolayısıyla, İmparatorun kredi sistemini desteklemesinin ardındaki neden, ekonomik kazançların yanı sıra, kendisini destekleyecek bir sınıfsal ittifaka da ihtiyaç duymasıydı. Bu nedenle devlet, başlangıçta belirttiğimiz gibi kredi sisteminin gelişmesine olumlu yaklaşmış, inşaat sektörünün verimliliğini gören pek çok yatırımcı da bu durumdan yararlanmıştı.

Hatırlarsak, Gramsci'ye göre hegemonya olgusu, üzerinde hegemonya kurulacak grupların çıkarları ve eğilimlerini hesaba katma ve belirli bir uzlaşma dengesinin oluşturulması gerekliliğini ifade etmekte, yani yönetici grubun yapacağı bazı ekonomik-korporatif türden fedakârlıkları gerektirmekteydi (2010: 258). O hâlde, yönetim hegemonya gerektirir ve dolayısıyla Paris'in ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarındaki dönüşüm bir kentin hegemonik projelere göre düzenlenmesinin bir sonucu olarak görülmelidir.

Fakat inşaat sektörünün krize girip kredilerin doğrudan belediye fonu adına alınması sonucunda biriken borçlar nedeniyle devlet bütçesinde bir krizin yaşandığı dönem yönetimin ayrıcalık tanıdığı bu gücün (finans sermayesinin) hâkimiyetinin doruk

noktasına ulaştığı dönemle iç içe geçmektedir. Jessop ekonomik hegemonyanın oluşturulması için, “[...] farklı kurumsal düzenler içinde ve bu düzenler aracılığıyla gerçekleşen faaliyetleri belirli bir ekonomik rota etrafında koordine etmek, idare etmek ve yönlendirmek amacıyla karşıt toplumsal güçler arasında varılan kurumsallaşmış bir uzlaşmanın [...]” gerekliliğini vurgular (2009: 69). Fakat bu uzlaşma her zaman çelişkili bir birliğe işaret etmektedir ve devletin ekonomik hegemonyanın oluşturulması sürecindeki faaliyetlerinin siyasal alanın ekonomik alandaki faaliyetlerden bağımsız olarak işleyemeyeceğini bir kez daha göstermektedir. Harvey’e göre, bu süreçte Haussmann “kendisinin ve İmparatorun yarattığı makinenin egemenliğine girmişti” (2012: 189). Marx ve Engels’in de ifade ettiği gibi, “kendi üretim, değişim ve mülkiyet ilişkileri ile modern burjuva toplum, böylesine devasa üretim ve değişim araçları yaratmış bulunan bir toplum, büyüleriyle harekete geçirdiği ölüler diyarının güçlerini artık denetleyemeyen büyücüye benziyor[du]” (2005: 122).

Sonuç, sermayenin talepleri doğrultusunda yeniden yapılandırılan, belirli kesimlerin çıkarları doğrultusunda muazzam bir dönüşüme maruz kalan kentin, yaşam alanı olmanın ötesinde tamamen piyasa ilişkilerine terk edilmesi olmuştur. Pek çok alanda olduğu gibi, kentsel mekânın dönüşümü sürecinde de kaybedenler toplumun belirli bir kesimi, çalışan sınıflardır ve bu kayba yol açan ise, kentsel mekânın daima eşitsizliklerin yeniden üretildiği mekânlar olarak organizasyonudur.

2.3- MANUEL CASTELLS: EMEK-GÜCÜNÜN YENİDEN- ÜRETİLMESİ VE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

2.3.1- Kollektif Tüketimin Organizasyonunda Kentsel Mekânın Rolü

Harvey kuramında kentsel mekânın sermaye dolaşım sürecinde nasıl bir rol oynadığı üzerinde durur, kentsel mekânın sermaye birikim sürecinin mantığına göre organizasyonunun emek-gücünün yeniden-üretimi sürecindeki eşitsizlikleri de sürekli olarak yeniden-ürettiğini vurgular. Castells’in kuramında emek-gücünün yeniden-üretmesinde kentsel mekânın rolü kollektif tüketimin organizasyonu süreciyle bağlantılı olarak ele alınır. Castells’e göre, kapitalist toplumlarda kentsel mekânın özgünlüğü ekonomik kerteledeki işlevlerde yatar; üretim ve dolaşım kent-üstü ölçeklerde organize olurken, (kollektif) tüketim kentsel alana özgü bir süreçtir (Şengül, 2001: 17). Castells buradan hareketle, daha önce de belirttiğimiz gibi, kent kuramının araştırma-nesnesini tüketim uğrağı olarak belirler.

Harvey de benzer şekilde gelirin yeniden dağıtımında kentsel mekânın rolünü ele almış, bu sürecin daha çok bir birikim stratejisi olarak önemine dikkat çekmiştir. Castells ise, kolektif tüketimin organizasyonunda ekonomi dışı bir yapı olarak devletin rolü üzerinde daha fazla durmuş ve sermaye ile birlikte devletin kendisinin evriminin kentsel mekânda ortaya çıkardığı dönüşüme odaklanırken, emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli araçların organizasyonunda kentsel mekânın rolünü vurgulamıştır. Dolayısıyla, Harvey'nin kuramının yoğunluklu olarak birikim stratejilerine, Castells'in kuramının hegemonya projelerine ağırlık verdiğini söyleyebiliriz.

Castells'in kentsel sistem olarak adlandırdığı mekanizma sermaye birikiminin yeniden-üretimi ve emek-gücünün yeniden-üretimi üzerine inşa edilmiştir ve bu mekanizmanın organizasyonu, bir yandan aşırı birikim, toplumsal meşruiyet gibi yaşamsal önemde toplumsal-ekonomik sorunların çözümünde yardımcı olurken, emek-sermaye çelişkisinin dışı vurumu olan kentsel sorunların da siyasallaşmasına neden olmaktadır (Doğan, 2001: 98) ve bu süreç devletin müdahaleleri kapsamında oluşmaktadır. Bu nedenle, Castells kent sorununu bütün toplumsal grupların gündelik hayatlarının temelinde yer alan ortak tüketim araçlarının (konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi) organizasyonu ile ilişkili olarak ele alır ve “gelişmiş kapitalizmde bu, bir yandan tüketimin artan toplumsallaşması, diğer yandan da tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında ortaya çıkan temel çelişkiyi ifade eder” (Castells, 1997: 14).

Buradan hareketle, Castells kuramında kentsel mekânda ortaya çıkan bu çelişkileri sermayenin eşitsiz gelişimi nedeniyle üretim araçları ve yönetim birimlerinin belirli bir alanda yoğunlaşması temelinde ele alır. Tarihsel süreç içerisinde sermayenin yoğunlaşması üretim araçları ve yönetim birimlerinin belirli bir alanda toplanmasını sağlarken, işgücünün de belirli bir alanda yoğunlaşmasına neden olmuş, bu süreç işgücünün yeniden-üretim araçlarının da toplumsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Castells'e göre kapitalizmin yaşadığı kent krizinin temelinde de sermayenin hem üretim sürecini devam ettirmek hem de işçilerin taleplerini karşılamak için gerekli olan emek-gücünün yeniden-üretim araçlarını kârlı hâle getirememesi yatmaktadır (1997: 81). Dolayısıyla, kentsel mekânda ortaya çıkan çelişkiler üretim ve tüketimin toplumsallaşması sürecinin organizasyonu ve idaresinden kaynaklanmaktadır.

Tekelci aşamada kapitalizmin evrimi salt üretim sürecinin gelişmesini içermez, aynı zamanda sermayenin yeniden-üretimi için tüketimin artırılmasını zorunlu kılar. Tüketim sürecinin giderek toplumsallaşması özel sermayenin bu toplumsallaşan tüketim üzerindeki tahakkümünü beraberinde getirir ve Castells'e göre bu tahakkümün açıklaması, belirli ürünlerin kullanımının desteklenmesi ve belli ürünler için yapılan sermaye yatırımının en fazla kârı getirebilmesi için insanların yaşam tarzlarının belirlenerek tüketimin koşullanmasıdır (1997: 31). Bu da sermaye birikimi için gerekli koşulların sağlanmasında kısmî veya genel piyasa başarısızlığının ekonomi dışı kurumlar tarafından telâfi edilmesi ihtiyacı doğurmaktadır¹³ (Jessop, 2009: 86). Dolayısıyla, Castells'in odaklandığı süreç olarak emek-gücünün yeniden-üretimi süreci sermaye birikimi için gerekli olan koşulların başında gelmektedir.

Bu süreç öncelikle, konut, sosyo-kültürel hizmetler, toplu taşımacılık gibi sermaye için kârlı olmayan alanlarda bir boşluk meydana gelmesiyle başlar. Castells, bu noktada devlet müdahalesinin, daha az kârlı fakat ekonomik faaliyetlerin yürütülebilmesi ve toplumsal çelişkilerin yatıştırılabilmesi için gerekli sektörlerin geliştirilmesi ve hizmetlerin gerçekleştirilmesi açısından zorunlu olduğunu belirterek, emek-gücünün asgari düzeyde yeniden-üretimini güvence altına alan ekonomi dışı bir yapı olarak devletin rolünü vurgular (1997: 31). Castells'in devlet yaklaşımı yapısalcı bir perspektif içerir ve onun, yeniden-üretim sürecinde devletin rolüne yaptığı vurguyu anlaşılır kılmak için bu yaklaşımın temeline değinmekte yarar vardır.

Devlet, yapısalcı yaklaşımda, devlet elitleri ve kapitalistler arasındaki ideolojik ve kültürel bağlardan dolayı değil, kapitalist üretim tarzıyla organik bağından dolayı kapitalisttir (Şengül, 2009: 79). Devletin işlevleri analizinde Poulantzas'ı takip eden Castells, devletin, ekonomiye tekellerin çıkarları doğrultusunda müdahale etse de, kapitalist sistemin bütününe hizmet ettiğini vurgular ve bunu yalnızca belli bir grubun uşağı olarak yapmadığını, her şeyin ötesinde siyasal bir mantığa sahip olduğunu belirtir (1997: 32).

Poulantzas'ın ilişkisel devlet yaklaşımı devletin kendine özgü maddi bir çatısı olduğunu belirtmekteydi ve bu maddilik siyasi egemenliğe indirgenemediği gibi

¹³ Jessop, "birikim ve düzenleme koşulları kendilerini yaşatılabilir başarıdan ziyade tekrarlanan başarısızlıklara açan bir deneme-yanılma arayışıyla saptanırlar" diye belirtir ve bu nenenle kısmi ya da genel piyasa başarısızlıklarının oluşması kaçınılmaz olmaktadır ve bu doğrultuda birikim "sermaye dolaşımının ekolojik tahakkümü kadar politik projeler ve hegemonik görüşler etrafındaki politik ve ideolojik mücadelelerin sonucuna da bağlıdır" (2009: 70).

ekonomik süreçlerden ayrı bir maddiliği de ifade etmez. Devlet sınıflar-arası iktidar ilişkilerinin şekillenmesi olarak alındığında devleti özne veya nesne konumuna indirgeyen yaklaşımların aşılacağını belirten Poulantzas, devletin ve iktidarın maddi çatısının temellerinin üretim ilişkilerinde ve işbölümünde aranması gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla devlet, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine basitçe müdahalede bulunmayan, bizzat bu ilişkilerin içerisinde var olan bir yapı olmasından kaynaklı ilişkilerin yeniden-üretiminde başat bir rol oynamaktadır (Poulantzas, 2004: 29). Castells, buradan hareketle, devletin evrimini sermaye ve üretim ilişkilerinin evrimiyle paralel olarak ele alır ve bu dönüşümün kentsel mekânda yarattığı yansımaları görece özerk bir kurum olarak devletin ortak tüketim sürecine müdahalesi kapsamında ortaya koyar.

Ortak tüketim araçları emek-gücünün yeniden üretilmesi açısından sermaye için gereklidir ve aynı zamanda bunlar halk kitleleri tarafından da talep edilmektedir. Devletin ortak tüketimin organizasyonu sürecine müdahalesi tam da bu iki farklı gerekliliğin karşılanmasında ortaya çıkan çelişkiyi kaynaklanmaktadır. Sermaye için gerekli olan ve halk kitleleri tarafından talep edilen bu araçların tedariki kapitalist üretim tarzında genellikle kâr getirmeyen girişimleri gerektirir ve özel sermayeyi dışlayan bir müdahale olarak devlet bunları pazarlanabilir bir üretim nesnesine dönüştürmekle yükümlüdür.

Devletin söz konusu müdahalesi bir yandan kapitalizmin kendini üretmesini sağlarken, diğer yandan yeni bir çelişki alanı yaratarak bu çelişkileri yaygınlaştırır ve derinleştirir (Şengül, 2001: 18). Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Castells tüketimin artan toplumsallaşması ve tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında ortaya çıkan çelişkiyi kent sorunu olarak nitelendirmiştir. Castells'e göre, devletin ortak tüketim alanlarına müdahalesi hâkim sınıfın yararına gerçekleşmekte ve kent sorunu devleti gündelik hayatla giderek daha fazla ilişkili hâle getirmekte ve sorunun siyasileşmesine neden olmaktadır (1997: 14).

Devletin kentsel sorunları siyasallaştırması bu sorunlar karşısında toplumun farklı kesimlerinin sürece müdahalesi sonucu ortaya çıkan kriz ortamına işaret etmektedir. Devlet, belirli eylem programları çerçevesinde kentsel sorunların çözümüne yönelik (hegemonik) projeler üretirken, bunu kapitalist çıkarları en üst seviyeye çıkaracak şekilde gerçekleştirir. Bundan dolayı, bir taraftan sermaye birikimini güvenceye alırken,

diğer taraftan yeni çelişki alanları yaratarak kapitalizmin çelişkilerini yaygınlaştırır. Bu çelişkiler kentsel mekânda sürekli yeniden üretilen eşitsizlikler şeklinde ifade bulurken, sosyal sınıflar ve devlet arasında sürekli bir çatışmaya sebep olur. Castells kapitalizmin çelişkilerini ifade eden bu eşitsizliklerin temeli olarak gördüğü alanları konut, iletişim ve ulaşım sistemi ve yeni tarihsel kentleşme modeli olarak belirlemiştir.

Castells'e göre, teknolojik ilerleme mekânsal yoğunlaşmaya ve mekânsal yoğunlaşma da toplumsal düzensizliğe neden olmuştur ve gelişmiş kapitalizmde temel mekân organizasyonu biçimi, yani yeni bir tarihsel kentleşme modeli olarak metropoliten alanlar bu düzensizliğin, toplumsal çelişkilerin ve eşitsizliklerin görüldüğü alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Castells bu yeni kentsel sistemi *Monopolville* olarak adlandırır ve ona göre bu kent, yalnızca sıkı bir kapitalist disipline maruz kalmayıp, aynı zamanda bu alandaki devlet müdahalesinin gereklerine göre de düzenlenen, ortak tüketim ve günlük yaşamın standart ve sınırlı hâle geldiği, hayatın ritminin montaj hattındaki ritme benzediği, belirli bir mantık tarafından idare edilen totaliter bir evrendir (Castells, 1997: 50).

Sjoberg sanayileşmenin yalnızca kentsel topluluk içindeki özel bir toplumsal yapı biçimini gerektirmediğini, aynı zamanda onun kurulması için gerekli araçları da sağladığını belirtir (2002: 52). Castells iletişim araçlarının muazzam gelişimi, mekânsal engelin neredeyse tamamen ortadan kalkması ve üretim ve tüketime dair yeni faaliyetlerin başlaması gibi süreçleri içeren teknolojik gelişmeleri *Monopolville*'in¹⁴ oluşmasının kaynağı olarak görür. Buna göre, metropoliten alanların oluşması yeni bir dünya ekonomisinin gelişmesi sürecinden bağımsız olarak düşünülemez. Dünya ekonomisinin geçmişe göre genişlemiş olması çok daha iyi örgütlenmiş ve merkezileşmiş denetim noktalarını gerektirmektedir (Sassen'de aktaran Şengül, 2009: 207) ve Castells'e göre bu noktalar yeni kentleşme modeli olarak metropollerdir.

Castells'e göre, metropoliten alanların iç organizasyonu farklı aktivitelerin hiyerarşik bir bütünlüğünü gerektirir ve bu süreç, büyük üretim birimlerinin organizasyonu ve sermayenin tekelci yoğunlaşması yönünde gerçekleşen teknik-toplumsal evrim çerçevesinde işlevsel olarak birbirine bağımlı kuruluşların mekânsal

¹⁴ Edvard W. Soja, Castells'in *monopolville*'sinin "vahşi kent" anlamına geldiğini belirtir ve bu kent modelinin savaş sonrası dönemde, özellikle 1960'ların kent bunalımları sırasında yaygınlaştığını belirtir (2002: 288).

olarak ayrışmasını içerir¹⁵ (1977: 23). Endüstriyel gelişimin ikinci aşaması olarak görülen bu süreçte endüstri, gelişen teknolojik evrim sayesinde, ilk aşamanın aksine belirli bölgelere, kaynaklara ve üretim alanlarına bağlılığından kurtulurken, ortaya çıkan yeni hiyerarşi dolayısıyla farklı bir bağımlılığa maruz kalmıştır. Metropolitan alanlar mevcut hiyerarşideki konumlarına göre belirli bir üretim sürecine yönelmiş ve bu üretim süreci için gerekli işgücünü bünyesinde toplamıştır. Dolayısıyla, endüstri artık mekânsal kısıtlamalardan kurtulmakla birlikte, yeni kurulmuş işlevsel ilişkiler zinciri sayesinde teknolojik süreçlere ve insan gücüne bağımlı hâle gelmiştir (Castells, 1977: 22). Bir başka deyişle, “sermaye mekândaki engelleri aşmış, ancak belirli mekânların özgül niteliklerine, mekânlar arasındaki farklılaşmaya daha bağımlı hâle gelmiştir” (Işık, 1993: 32). Bu nedenle endüstri hammadde, kaynaklar, pazaryeri gibi ilk döneme özgü işlevsel unsurlarla bütünleşmekten ziyade, bu yeni işlevsel sürece ayak uydurmak için kentsel sistemle bütünleşme yoluna gitmiştir.

Endüstrinin bu yeni kentsel sisteme entegre olma süreci, daha doğrusu ilk dönemden farklılaşan yer seçimi stratejileri metropolitan bölgeleri önemli kılmış ve bu alanlardaki mekânsal dönüşümler sermayenin gereklerine göre gerçekleştirilmiştir. Önceden belirttiğimiz gibi, sermayenin bir alanda yoğunlaşması üretim araçları, işgücü ve yönetim birimlerinin yoğunlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, emek-gücünün ve buna bağlı olarak sermayenin yeniden-üretimi için gerekli olan araçların üretimi ve dağıtımı konusu metropolitan alanlarda belirli bir organizasyonu gerekli kılmıştır.

Georges Lefebvre’e göre, “kapitalizme özgü nitelik, onun en yüce değeri, zenginliklerin üretimi ve dolaşımını, yani insanın bütün ihtiyaçlarına cevap veren her şeyi rasyonelleştirmesidir” (1972: 27). Metropolitan alanların düzenlemesine yönelik bu organizasyon da devletin düzenleme biçimini en üst düzeye çıkaran, teknik rasyonalite ve toplumsal çıkarın hesaba katılmasını içeren plânlama süreciyle ifade edilir (Castells, 1997: 32). Dolayısıyla, modern kentsel plânlama Lefebvre’in belirttiği kapitalizme özgü nitelik çerçevesinde, ister kamu olsun ister özel, sermaye birikimin en üst düzeye

¹⁵ Harris ve Ullman *Kentin Doğası* adlı makalelerinde, bir kentte sanayinin yoğunlaşmasının “orada, konut stokları, makine satış yerleri, uzman danışmanlar, yerel ara maddeleri ya da atıkları kullanan diğer işletmeler gibi sanayiye bağlı yan hizmetlerin ve işletmelerin toplanması anlamına gel[diğini]; diğer işletmeler kentteki fabrikalar için uzmanlaşmış işlevler görürken, pazarlama yolları, özel taşımacılık olanakları, uzmanlaşmış işgücü ve diğer ilgili kurumlar sanayiye katkıda bulunup yoğun bir yerde ya da bölgede sayı ve boyut açısından büyümesini sağla[dığını]” belirtmişlerdir (2002: 62)

çıkartılmasını hedeflediğinden, daima çelişkili ve eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir süreci ifade eder. Bu sürecin en yoğun görüldüğü alan sermayenin gerekleri ve halkın talepleri doğrultusunda gerçekleştirilen konut inşasıdır.

Konut konusundaki en temel eşitsizlik, gelir düzeyindeki eşitsizlikler nedeniyle ulaşılabilir konut piyasasının sınırlı olmasıdır. Burada konut fiyatları nicel olarak farklı olmakla beraber, bu farklılık nitel bir ayrışmayı da beraberinde getirir. Farklı sınıfsal kesimlerin veya grupların bir kentsel mekân içerisinde birbirinden ayrışması ulaşabildikleri konutların niceliği ve bu konutların inşa edildikleri çevre ile yakından ilişkilidir. Kısacası burada kişiye toplumsal bütünleşme düzeyine göre belirli bir konut tahsis edilmektedir (Castells, 1997: 36).

Konutlardaki eşitsizliğin bir diğer boyutu ‘sosyal konutlar’ oluşturur ve Castells’e göre, bu konutları kârlılık ölçütünden çok hizmet mantığıyla ortaya çıkan özel alandan ayrı kamusal bir hizmet olarak nitelemek yanlıştır. Castells bunun nedenini şöyle ifade eder (1997: 36):

Kamusal olarak kârlılık ölçütünden çok hizmet mantığıyla ortaya çıkan kamuya ait ya da kısmen kamuya ait konutlar ‘kamu’ ve ‘özel’ olarak birbirinden bağımsız iki ekonomik alanı tanımlamaya yönelir; bu da hâkim yapısal mantığı göz ardı etmek anlamına gelir. Nitekim devlet müdahalesinin gerçekleşmesi harekete geçirilebilecek kaynaklarla sınırlıdır, ilk olarak sosyal yatırımlar sanayi kuruluşlarına doğrudan yapılan yatırımlar gerçekleştikten sonra yapılabilir; ikinci olarak da, genel eğilim, devlet tarafından desteklenen sektörleri özel sermaye ölçütlerine uygun bir kârlılığa ulaştırarak yavaş yavaş özel sektöre devretmektir.

Jessop metaların, dağıtılmadan önce üretilmeleri gerektiğini belirtir ve buna göre, ekonomik ve politik alan arasındaki kurumsal ayırım göz önüne alındığında devlet, yeniden dağıtım faaliyetlerine başlamadan önce, birikimin gerçekleşmesini güvence altına almak zorundadır (Jessop, 2009: 86). Tam da bu nedenle devlet müdahalesi kapitalist üretim ve piyasa ilişkileri için hayati önemde olduğu kadar, devletin harekete geçirebileceği kaynakların tedariki için de gereklidir. Dolayısıyla, kentsel mekânların, sermayenin bir toplumsal ilişki olarak yeniden üretilmesi için ekonomi dışı bir kurumun geliştirdiği hegemonik projeler çerçevesinde organizasyonu söz konusu olmaktadır.

Bunun yanında, Harvey gibi Castells de kamu konutlarına veya sosyal konutlara ulaşılabilirliğin belirli ölçütlere bağlı olarak sınırlandırıldığını belirtir ve bu ölçütler düzenli kira ödeyebilme, bakım masraflarına katkıda bulunabilme, aile büyüklüğü gibi

belirli kıstaslar içerir. Castells böylece, sosyal konutların kapitalist mantığa dayanan üretim ve yönetim mekanizmaları yoluyla piyasaya ulaşabilme koşullarındaki farklılık nedeniyle her sınıf ve toplumsal gruba karşı farklı davranıldığını ve mevcut eşitsizliklerin kamu konutlarında bir kez daha pekiştirildiğini belirtir (1997: 39).

Endüstriyel gelişimin inşaat alanında ortaya çıkardığı gelişimler, örneğin prefabrik üretim kişisel konutların ortaya çıkmasını ve dağılmasını kolaylaştırmış, bununla beraber yerleşim alanlarını sermaye birikimi açısından işlevsel olacak biçimde birbirinden ayırtmıştır. Castells, çalışan kesimlerin egemen ideoloji ile bütünleşmelerinin çalışma, boş vakit ve yerleşim gibi etkinlerin birbirinden ayrışması ile yan yana gittiğini ve bunun da işlevsel metropoliten alanların oluşmasının kaynağını meydana getirdiğini belirtir (1977: 23). Bu nedenle, inşaat sektöründeki teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan dağılma, aslında, insanların yaşam alanlarının parçalanmasını ifade etmektedir.

Henri Lefebvre bunu “şayet mekânın tarihi diye bir şey varsa ve mekân tarihsel dönemler, toplumlar, üretim biçimleri ve üretim ilişkileri temelinde tanımlanabiliyorsa, demek ki, kapitalizmin mekân karakteristiği diye bir şey vardır” diye belirtir ve ona göre “toplumun ana karakteristiği burjuvazi tarafından yürütülmesi ve yönetilmesidir” (2002/3: 28). Lefebvre, kapitalizmin mekânının ana karakteristiğini “soyut mekân” olarak adlandırır. Michael Hays Lefebvre’in soyut mekânının öncelikle parçalı ve homojen bir yapıya işaret ettiğini belirtir ve bu yapı, kapitalizmin her türlü faaliyeti kompartımanlara ayırması, rutin hâle getirmesinin, ancak aynı zamanda kalan tüm boşlukları dalga dalga gelip doldurmasının bir sonucudur (Hays, 2002/3: 25). Dolayısıyla kentsel plânlama, kapitalizmin kendi yarattığı bu boşlukları doldurma çabasının bir ürünüdür. Kapitalist sistem oluşturulan bu parçalanmış alanlar arasında belirli bir bütünlüğün sağlanmasını da istemekte, yarattığı çelişkileri, eşitsizlikleri yeniden üretecek projelerle gidermeye çalışmaktadır.

Buradan hareketle, kamusal dönüşüm metropolün farklı alanları ve faaliyetlerinin katlanılabilir bir zaman/mekân ilişkisine göre birleştirilmesine yönelik gerçekleştirilmiştir (Castells, 1977: 21). Bu süreç kent içi ulaşım sisteminin de geliştirilmesini kapsamaktadır. Castells’e göre, kent içi ulaşım sistemlerinin karmaşıklığı ve önemi kentin işlevsel birimleri arasındaki işbölümünden kaynaklanır ve

bu işbölümü işyerinin konuttan mekânsal olarak ayrılmasına neden olmakta, buna bağlı olarak kentsel yoğunluğu ve ritmini ortaya çıkarmaktadır (1997: 39).

Her şeyden önce sermaye açısından, “üretim sürecinin en az güvenilir unsurunun, yani işçilerin düzgün bir siberetik işleyişe kavuşması daha da gerekli olmaktadır” (Castells, 1997: 30). Tam da bu noktada, toplu tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımında görülen devlet müdahalesi toplu ulaşımın sağlanması konusunda da sermaye birikim süreci açısından son derece önemli hâle gelmektedir. Çalışan kesimin evi ve işyeri arasındaki mesafeyi çalışma koşulları gereğince düzenli olarak aşması için gerekli olan toplu ulaşım, “kendi zamanlarını ve mekânlarını düzenleme olanağı olmayan ücretliye, aşırı yoğun saat ve yerlerde evle iş arasında günlük ulaşım hizmeti vermek zorundadır” (Castells, 1997: 46). Castells’e göre bu durum toplu ulaşımın temel sorununu oluşturmaktadır ve bu sorun, “onu gerekli kılan toplumsal işlevine aşırı bağımlı oluşudur” (1997: 46).

Burada asıl vurgulanmak istenen, toplu ulaşım hizmetinin belirli bir kesimin, yani evi ve işyeri arasındaki mesafesi artırılmış, yaşam alanları birbirinden ayrıştırılmış bir kesimin hareketliliğini sağlamaya yönelik olmasıdır. Harvey’nin kuramında da gördüğümüz gibi, yaşam alanları arasındaki mesafe nesnel olarak salt belirli bir kesim açısından artmamıştır, sorun belirli bir kesimin bu mesafeleri aşabilecek gelire sahip olmaması, yani bu kaynaklara ulaşabilirliğinin sınırlı olmasıdır ve Castells de benzer şekilde bu durumu vurgulamıştır. Buna göre, sermaye birikiminin gerekliliği doğrultusunda mekânsal birimlerin ayrıştırılması sonucu ortaya çıkan eşitsizlik, bu birimleri birbirine bağlamak zorunda olan toplu ulaşım aracılığıyla yeniden üretilmektedir.

Sıkışık, rahatsız koşullarda gerçekleşen bu hareketlilik, aynı zamanda bundan rahatsız olma lüksüne sahip kesim için başka talepleri gündeme getirmektedir. Toplu ulaşım sistemini kullanmak zorunda olan ücretli kesimin –Castells’in belirttiği gibi– siberetik işleyişi bu yoğunluktan kaçmak isteyenlere kişisel otomobil alternatifini düşündürmekte gecikmemiştir. Burada söz konusu olan, insanların yaşam tarzının belirlenerek tüketimin koşullandırılmasıdır. Dolayısıyla, devletin müdahalesi daima özel sermayeye eklemlenmiş bir şekilde gerçekleşmekte, müdahaleleri belirli sektörleri kârlı hâle getirebilmektedir.

Otomobil sektörünün kârlı hâle gelmesi sadece toplu ulaşım hizmetinin devlet tarafından üstlenilmesine değil, aynı zamanda otomobil kullanımını mümkün kılan altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesine bağlıdır. Örneğin, devletin ucuza araba üretmeyip otomobil sektörünü kârlı hâle getiren yatırımları üstlenmesinin yolu ekonomik alandan görece özerk olmasıdır. Devlet, belirli ürünlerin kullanımının desteklenmesi ve belli ürünler için yapılan sermaye yatırımının en fazla kârı sağlaması için belirli bir eylem programı çerçevesinde hareket ederken, stratejik olarak seçici davranmaktadır. Devletin stratejik seçiciliğinin belirli güçlerin hedeflerinin gerçekleşmesine basitçe izin vermesinin ötesinde hegemonik projeler kapsamında gerçekleştiğini hatırlarsak, devlet müdahalelerini ‘kamusal’ çözümler olarak görmek zorlaşacaktır. Bununla beraber, Jessop hegemonik projelerin, bu projeleri desteklemek için harekete geçirilecek toplumsal güçlere verilecek belirli maddi tavizleri de kapsadığını belirtir (2008a: 279).

Dolayısıyla Castells’e göre, “devlet müdahalesi çelişkileri otomatik olarak düzenleyen bir mekanizma değildir, zira devletin bu eylemi sınıf mücadelesini ifade eden siyasi güçlerin bir sonucudur” (1997: 62). Devlet hem kendisini hedef alan hem de kendisi tarafından oluşturulan stratejilerin mücadele alanıdır ve iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ilişki bu mücadeleler yoluyla kurulmaktadır. Dolayısıyla sermayenin, üretim ilişkilerinin ve devletin evrimini doğrusal bir şekilde yorumlamak mümkün değildir. Castells, buradan hareketle, kent politikasının yalnızca bir sonuç olmadığını, toplumsal ilişkiler ve sınıf mücadelesi üzerinde çeşitli etkiler yarattığını vurgular ve toplumsal süreçlerin (sermaye birikim süreci, üretim ilişkileri, devlet) evrimini kentsel sosyal hareketlerin evrimiyle birlikte ele alır. Bu nedenle ona göre, “eşitsizliğin göstergelerinden değil, gelişmiş kapitalizmin evriminden ve bu evrim içinde ortak mal ve hizmetlerin edindikleri yeni konumlardan yola çıkmalıyız” (Castells, 1997, 28). Castells’e göre, ancak bu şekilde hizmetleri kullananlar arasındaki yapısal farklılığın kökenlerine inebiliriz.

Castells’in kentsel mekânı gelişigüzel organize olmayıp yapılandırılmış bir mekân olarak aldığını hatırlarsak, sermayenin, üretim ilişkilerinin, devletin ve sosyal hareketlerin evrimi kentsel mekânın dönüşümü sürecinden bağımsız değildir. Başka bir deyişle “Castells, toplumsal oluşumları ekonomi, siyaset ve ideoloji olarak üç temel uğrak çerçevesinde incelerken, her uğrağın mekânda ifade bulduğunu belirtir” (Şengül, 2001: 17). Buradan hareketle toplumsal süreçlerin evrimini Fransa örneği üzerinden

belirli bir dönem aralığında (1947-1974 yılları arası) ele alarak analiz etmeye ve açıklamaya çalışır.

2.3.2- Toplumsal Süreçlerin Evrimi ve Kentsel Mekânın Dönüşümü

Castells *Kent, Sınıf, İktidar* (1997) adlı kitabında toplumsal süreçlerin evrimini ve bu evrimin kentsel mekâna yansımaları üç aşamada ele alır. Kentsel süreçlerin dönüşümüne yönelik analizini kolektif tüketimin organizasyon süreciyle bağlantılı olarak gerçekleştiren Castells'in bu süreci devletin müdahaleleri çerçevesinde ele aldığını hatırlarsak, toplumsal süreçlerin evriminde devletin işlevlerindeki dönüşümün kentsel mekânın organizasyon sürecine nasıl yansıdığı temel tartışma konusudur. Burada Castells devletin işlevlerinin düzenleme-bütünleşmeden tahakküm-baskıya, sonrasında ise tahakküm-bütünleşmeye doğru nasıl evrildiğini anlatır ve bu sürecin, sermaye, üretim ilişkileri ve sosyal hareketlerin evrimiyle olan bağlantısını ele alır.

Castells'in savaş sonrası ele aldığı 1947-1958 yılları arasındaki ilk dönem sermaye birikimi için gerekli koşulların sağlanmaya çalışıldığı ve devletin birikim sürecinde merkezi konumda yer aldığı bir dönemdir ve bu süreç devletin üretim araçlarına (devletleştirilmiş sanayiler, ulaşım, enerji), dolaşım araçlarına (bankalar ve kredi kuruluşları) ve emek-gücünün yeniden-üretimine sistemli bir şekilde müdahalesinin sonucudur (Castells, 1997: 66). Burada devlet düzenleme-bütünleşme işlevlerini yerine getirmek ve bunu sermaye birikimi adına sürdürmek durumundadır. Bu dönemde emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli devlet müdahaleleri daha çok konut sorununa çözüm arayışında ortaya çıkmıştır. Burada Castells, özellikle 1954'ten sonra büyük konut projelerinin gerçekleştirildiğini, halkın talepleri doğrultusunda bir acil durum politikası olarak sosyal konutların yapımına yönelindiğini belirtir. Bunun sonucu ise, ucuz arazi üzerine kötü koşullarda konutların yaygınlaşması olmuştur ve daha önce bahsettiğimiz sosyal konut projeleri bu dönemin ürünüdür. Paul Virilio kentlerde ortaya çıkan yerleşim sorunlarının insanların kenar mahallelerde barınmasından çıkan sorunlardan ayrı tutulduğunu, barınma hakkının şehirde yaşama hakkı olarak algılanmadığını ve belirli bir kesimin yaşadıkları yerlerin tıpkı sorunları gibi kentten uzak tutulduğunu belirtir (1998: 14). Dolayısıyla, halkın belirli bir kesiminin barınma hakkı çerçevesinde talep ettiği konutlar, onların ihtiyaçlarına cevap vermek yerine, salt emek piyasasının sürdürülmesine yönelik düşünülmüş ve inşa edilmiştir.

1958-1969 yılları arasındaki ikinci dönem ise, hızlandırılmış teknelci birikime doğru bir hareketin ifadesidir ve bu süreçte devlet müdahalesi tahakküm-baskı işlevleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. Castells'e göre, teknelci birikimin gelişmesini bu dönemde üç unsura dayandırmak mümkündür ve bunlar, bir önceki dönemde devlet tarafından oluşturulan üretken ve mali araçların özel sermayenin işine yaraması; pazarını genişleten Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesi ve sermayenin yoğunlaşması sürecinin devlet tarafından sürdürülmesi ve hızlandırılmasıdır (1997: 66). Bu süreç Fransız kapitalizminin güçlenmesini sağlarken, devletin kayıpları telâfi etmek yerine sermaye birikimine yoğunlaşması nedeniyle toplumsal eşitsizliklerin keskinleşmesine yol açmıştır. Burada söz konusu olan, "kentleşmenin özgün odağının tüketimden üretime kaymasına paralel olarak, çalışan sınıflar için merkezi önemi olan toplumsal tüketimin, dikkate değer boyutlarda, özelleştirmeye konu olması"dır (Şengül, 2009: 315). Devletin tahakküm-baskı işlevi, halkın ihtiyaçları doğrultusundaki taleplerin göz ardı edilip, kapitalist mantığa göre organize edilen bir kentsel mekânın sadece işçi sınıfına değil, toplumun tüm kesimine dayatılmasına neden olmuştur.

Castells, devlet tarafından desteklenen kapitalist büyümenin aynı zamanda üretim ilişkilerinde önemli dönüşümlere yol açtığını belirtir ve en büyük değişim Fransız nüfusunun kitlesel bir şekilde maaşa bağlanmasıdır (1997: 67). Bu süreç geleneksel küçük burjuvazinin oranında bir düşüşü ve yeni küçük burjuvazinin (işçiler ve memurlar, teknisyenler ve ücretli personel) oranında bir artışı ifade eder. Ücretli kesimin giderek büyümesi ve farklılaşması toplumda yaşam alanlarına ilişkin taleplerin artmasına ve çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu nedenle Castells, kentsel sorunların sadece belli bir sınıfsal kesimin maruz kaldığı problemler olmadığını, sermayenin mantığının, sadece işçi sınıfı üzerinde değil, tüm insanlığın gelişim olanakları üzerinde bir baskı yarattığını vurgular (1997: 52).

Fakat kent politikalarında asıl yıkıcı süreç 1970 sonrasında işaret eden üçüncü dönemdir ve Castells bu dönemde tüketim araçlarının daha büyük bir bölümünün piyasa ilişkilerine terk edildiğini belirtir (1997: 77) ve artık büyük konut projeleri terk edilmiş, kentsel yenilenme durmuş, yeşil alanların yapımı veya restorasyonlar gibi daha az maliyetli düzenlemelere girişilmiştir. Sosyal konutların yapımına yönelik projelerin terk edilip, bireysel konutların inşasını destekleyen projelerin hayata geçirilmesi pek çok kiracıyı evinden çıkmaya zorlarken, sermayenin talepleri doğrultusunda halkın

onaylamadığı projelere yönelme söz konusu olmuştur. Engels'in 1870'lerin Almanya'sında, kentsel yapıda ortaya çıkan dönüşümü ve bu dönüşümün yol açtığı konut darlığını ele aldığı *Konut Sorunu* adlı kitabı, aradan yaklaşık bir asır geçmesine rağmen kapitalizmin yıkıcı mantığının sürekliliğini ortaya koymaktadır.

İşçiler kentlerin merkezinden dış mahallelere sürülmekte; işçi meskenleri ve genel olarak küçük meskenler nadir, pahalı ve çoğu kez bütünüyle elde edilemez bir hâle gelmektedir, çünkü bu koşullar altında daha pahalı konutlar ile çok daha iyi bir spekülasyon alanına kavuşan yapı sanayii ancak istisnai olarak işçi konutu yapmaktadır (Engels, 2003: 22).

Burada Engels, konut darlığının kapitalist toplumda bir tesadüf değil, aksine gerekli bir kurum olduğunu belirtir (2003: 45). Bu durum, 20. yüzyılda geçerliliğini korumakla birlikte, kamusal yararın yerini bireysel yararın almasını ve alanı sürekli olarak genişleyen bir özelleştirme sürecini ifade etmektedir. “Çünkü egemen kılınmak istenen yeni liberal anlayışlar kamu kesiminin etkinlik alanının mutlak olarak daraltılmasını zorunlu kılmaktadır” (Keleş, 2001: 79).

Castells'e göre, bu süreçte burjuva iktidarının daha fazla sorgulanmaya başlanması söz konusudur ve bu durum, burjuvaların manevra kabiliyetini azaltırken, devletin müdahalelerinin tekelci birikimi destekleyecek şekilde artmasına yol açmıştır (1997: 82-83). 1974 sonrası yaşanan ekonomik kriz hâkim sınıflar arasındaki siyasi bölünmeleri de artırmış, bu süreç devleti hem sömürüyü çoğaltmayı hem de toplumsal bütünleşmeyi güvence altına almayı kapsayan ikili işlevle karşı karşıya bırakmıştır (Castells, 1997: 67). Castells'e göre, burada devlet aygıtı hâkim sınıflar karşısında görece özerkliğini kaybetmiştir¹⁶ ve bu durum kaynakların tekelci birikimin gelişmesi yönünde kullanılmasıyla ilişkilidir. Bununla beraber, devletin tekelci birikimi gerçekleştirmek için yürüttüğü politikalar çelişkili bir süreci ifade etmektedir ve bu süreç sermaye-emek çelişkisinin yanı sıra, devlet ve sosyal sınıflar arasındaki çelişkiye işaret etmektedir. Bu dönemde görülen, devletin müdahalelerini tahakküm-bütünleşme işlevleri doğrultusunda gerçekleştirmesidir. Bununla beraber, sermaye birikiminin üretim kadar

¹⁶ Bu süreç, devletin bir aktör olarak ekonomik alandan çekilmesini, devletin yatırımcı olarak ekonomik alandan dışlanmasını içerir. Castells bu dönemde, kamu hizmetlerinin özelleştirildiğini, üniversitelerin iş dünyasının gereklerine göre uyarlandığını, yönetsel işlerde kârlılık ölçütünün devreye girdiğini, karma işletmelerin tekelci sermayeye açıldığını belirtir ve bu süreci, devletin devletçilikten uzaklaşması, yani egemen sınıflar karşısında görece özerkliğini kaybetmesi olarak ifade eder (1997: 70-71).

tüketimin artırılmasına da bağlı olduğunu hatırlarsak, bu dönemde devletin ideolojik işlevlerinin tahakküm-bütünleşme bileşiminde önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz.

Devletin tahakküm ve bütünleşme işlevleri arasındaki ilişkiyi Gramsci'nin hegemonya kavramından hareketle ele alabiliriz. Gramsci hegemonyanın işlevlerini hem rızayı hem de baskıyı içerecek şekilde genişletmiş ve böylece hegemonya sivil toplumla sınırlı kalmayıp, bizzat devletin içine yerleşmiş bir şey hâline gelmiştir. Hegemonya egemen sınıfın karşıt gruplar üzerinde kaçınılmaz olarak uygulayacağı zorlamayı gerektirmekle birlikte, aynı zamanda rızayı da kazanmayı sağlayacak entellektüel ve kültürel yönetimi de kapsamaktadır (Moget, 1986: 73). Richard Peet, “devlet toplumsal [olarak] üretilen sermayenin özel sahipliğiyle kurulan ekonomik sistemi toplumsal düzen olarak nitelenen özellikleri meşrulaştıran ideolojik araçlar yoluyla destekler” diye belirtir (2011: 26) ve ardından Gramsci'nin sorusunu tekrarlar (2011: 31): “Sefil bir yaşam deneyiminin kitlesel eleştiri bilincine dönüşmesini ne engeller?”

Bu soruya, ‘egemen ideoloji ile bütünleşme’ biçiminde cevaplandırabiliriz ve buradan hareketle Castells'in, çalışan kesimlerin egemen ideoloji ile bütünleşmelerinin işlevsel metropoliten alanların oluşmasının kaynağı olduğunu belirttiğinde bu sürece işaret ettiğini söyleyebiliriz. Castells'in ifadesiyle “Paris bir tür zenginliğin ve çevresel gelişme düzeyinde devlet girişimciliğinin yüksek kapasitesinin sergilendiği bir vitrin hâline gelmektedir” (1997: 137). Paris'te gerçekleştirilen kentsel yenileme projeleri, bu ideolojiyi yaygınlaştırmayı hedeflemekle birlikte, prestij kaygısıyla gerçekleştirilen bu projeler solun yerleşik olduğu bölgelerde yoğunlaşmaktadır (Castells, 1997: 137). Paris, gerçekleştirilen kent politikaları sonucunda bir iş merkezi ve kültür kaynağı olarak ortaya çıkarken, oluşabilecek sınıfsal karşıtlıklar da önlenmeye çalışılmaktadır.

Diğer taraftan, bu prestij sağlayan görünümün ardında, kentsel mekânın işlevsel olarak parçalara ayrılması, ev ve işyerlerinin, dinlence ve eğlence merkezlerinin birbirinden uzaklaşması, bunları birbirine bağlayan karmaşık bir ulaşım ağının gelişmesi, kısaca insanların yaşam alanlarının değişim değeri üzerinden organize edilmesi söz konusu olmaktadır. Başka bir deyişle “kullanım değeri ve artı-değer arasındaki kaymalar, pazarın takas bağımlı arsız istencinden öte bir şey değildir; mekân takasa zorlandığı oranda, kullanım değerini yitirerek, artı-değere uzanan bir tür ‘yapmacık’, kurgulandırılmış doğallığa ite[lenmektedir]” (Sargın, 2008: 47). Bu

nedenle, kent “bir yandan yaşam kalitesinin geliştirilmesine katkı sağlarken, öte yandan kentsel çelişkilerden kaynaklanan eşitsizlik ve adaletsizlikleri sosyal harekete dönüştürecek örgütlenme ve eylem olanaklarını...” (Akkoyunlu Ertan, 2007: 63) içinde barındırmaktadır. Bu süreçte kentsel mekânın organizasyon sürecine müdahale kapsamında karşı hegemonya projeleri ortaya çıkmaktadır.

2.3.3. Protestodan Sosyal Hareketlere: Karşı-Hegemonya Projeleri

“Hegemonya süreçleri içinde konumlanmış farklı siyasal güçlerin farklı siyasal proje ve stratejilerle belirli bir toplumsal grubu toplumsal taban olarak, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçler üzerinde belirli bir konum kazanmayı hedefledikleri”ni söyleye Şengül’e göre, bu süreçte “hegemonik projeler inşa edilip, bunlar etrafında tarihsel bloklar ve ittifaklar oluşturulurken, diğer yandan da bu çabalara karşı projeler tarafından meydan okunup direnilir” (2000: 44). Dolayısıyla, kentsel mekân, birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin oluşturulduğu bir alan olmanın yanı sıra, karşı projelerin de geliştirildiği bir mücadele alanıdır.

Buraya kadar kentler pek çok çelişkiyi içinde barındıran mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentler toplumsal, siyasal, ekonomik ve mekânsal hareketlerin gerçekleştiği yerler olduğundan, toplumsal, siyasal, ekonomik ve mekânsal eşitsizlikler kentsel çelişkiler biçiminde yansımaktadır (Akkoyunlu Ertan, 2007: 60). O hâlde kent, çatışan çıkarlar sonucunda sürekli olarak bir mücadeleye sahne olan ve bu mücadelelerin aktörleri tarafından üretilen, dönüştürülen ve yeniden-üretilen bir mekândır. Lefebvre’e göre, “bütün endüstrileşmiş ülkelerde, çalışma, iş ve işyerinden kaynaklanan taleplerden doğan oldukça eski hareketler mevcuttur; ne var ki dünya çapında ortaya çıkan yeni hareketler [...], işyeri ve mekânının dışında da mekânın yeniden düzenlenmesini talep etmektedirler” (akt Şengül, 2001: 15).

Castells, kentleşme sürecinin yapısal kaynakları dönüştürülmeden kentsel çelişkilerin yalnızca yamanarak kapatılabileceğini belirtir; zira bu çelişkiler savunulamayacak temeller üzerine oturmaktadır (1997: 16). Bu nedenle Castells, Lefebvre’in de vurguladığı, mekânın yeniden düzenlenmesine yönelik olarak ortaya çıkan yeni hareketleri kentsel sosyal hareketler olarak adlandırmış, halk tabakalarının yükselen muhalefeti çerçevesinde kentsel sosyal hareketlere ağırlık vermiştir. Devletin kentsel bağlamda yaptığı harcamaların eşitsizlikleri artırdığını belirten Castells, kentsel

sosyal hareketlerin çalışan sınıfların eşitsiz bölüşüm sürecine bir tepkileri olduğunu söyler (Şengül, 2009: 311).

Castells kentsel sosyal hareketlerden bahsederken Fransa'nın Cité-de-Peuple olarak adlandırılan bölgesini ele alır. Yukarıda ele aldığımız dönemler içerisinde sosyal hareketlerin de evrimini inceleyen Castells, bu hareketlerin ortaya çıkışını iki döneme ayırır. İlk dönem 1958'de başlayan protesto hareketlerini kapsamaktadır. Bu süreç, çok yıpranmış durumdaki birkaç sağlıklı bloğun yıkımının gerçekleştirilip, yerine uygun fiyatta, sağlıklı koşullarda ve işyerine yakın konutların yapılması talebini kapsarken, 1965-66 yılları arasında gerçekleşen ikinci hareket 'kentten yeniden fethi' anlamına gelen daha büyük çaplı bir dönüşümü ifade etmektedir (Castells, 1997: 143).

Castells ilk dönemin protesto hareketlerini, ucuz olarak sunulması tasarlanan konutların yüksek maliyetlere ulaşması sonucunda başladığını belirtir (Akkoyunlu Ertan, 2007: 68). Bunun sonucunda, daha önce bahsettiğimiz ucuz konutlar olarak toplu konutların yapımı aşaması başlamıştır. Fakat bu konutlar halkın taleplerini karşılayabilecek niteliklere sahip olmamanın yanında, yeterli sayıda inşa edilmiş değillerdi. Castells bu sürecin, çok daha geniş kitlelerin mücadelesine yol açtığını ve geniş tabanlı bir sosyal hareketin ortaya çıkmasını sağladığını belirtir.

Castells'e göre, "sosyal hareketler, toplumsal pratiklerin bir tür örgütlenmesi anlamına gelmektedir; bunun da gelişme mantığı kurumsal olarak hâkim toplumsal mantıkla çelişir" (1997: 123). Pek çok insanın uygun koşullara sahip konut sıkıntısı çekmesinin yanı sıra, evsiz kalan insanların sayısı da giderek artmıştır. Bunun nedeni, yapım aşamasının kötü koşullara sahip konutların yıkım aşamasıyla birlikte gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu nedenle 1965 sonrası gerçekleşen sosyal hareket, yıkım sürecinin gerçekleşmeden yapım aşamasının tamamlanması talebini dile getirmekteydi; fakat bu talep aynı zamanda, yenileme uygulamalarının temel düşüncesine de ters düşmekteydi. Kentsel yenileme projeleri her şeyden önce sermaye birikiminin gerektirdiği tüketimi artırmayı hedeflemektedir ve Paris'in kentsel yenileme programı da çalışan kesimin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok yüksek satın alma gücü gerektiren konutların yapımına ağırlık vermiştir.

Castells, üretim ilişkilerinin değişen niteliği sonucu toplumun büyük kesiminin maaşa bağlandığını, yani ücretli kesimin arttığını belirtir. Bu nedenle, çalışan kesimlerin taleplerinde de farklılaşma ve artış ortaya çıkmış, kentsel mekânda ortaya çıkan

dönüşümler toplumun daha geniş bir kesimini etkilemeye başlamıştır. Sermayenin ve devletin evrimine paralel olarak kentsel mekân üretimin değil tüketimin odağı hâline gelmiştir. Castells bu durumun, çok sınıflı taleplere dayanan mücadeleler çerçevesinde yeni küçük burjuvaların harekete geçmesinde önemli olduğunu belirtir (1997: 84). Bu nedenle, küçük burjuvaziye tekelleri kapitalizme direnişte işçi sınıfına katılabilecek bir sınıf olarak görür.

Castells'te kentsel sosyal hareketler devrimci bir pratiği gerçekleştirmek zorunda olmasalar da, potansiyel olarak örgütlenebilirler ve hatta örgütlenmeleri gerekir; kentleşme sürecinin yapısal kaynaklarını dönüştürmeye yönelik bir (karşı) eylem programı ancak bu şekilde geliştirilebilecektir.

Sonuç olarak, kolektif tüketimin organizasyonunda devlet hegemonik projeleri çerçevesinde müdahalelerini gerçekleştirirken, aynı zamanda karşı-hegemonya projelerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Sermaye birikim süreci kentsel mekânın üretiminde ve yeniden-üretiminde bu derece önemli hâle gelirken, bunun bir diğer yüzünü sınıfsal çelişkilerin oluşturması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, mekânın kendisi stratejik bir meta hâline gelirken, sonuçta sınıf-temelli siyasal süreçlerin de bir parçası hâline gelmiştir (Şengül, 2009: 17).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Devletin işlevlerinin ekonomik süreçlerden bağımsız olamayacağı düşüncesi 1970’li yılların devlet tartışmalarında kendini gösterirken, aynı dönemde kentsel mekânın organizasyonunun ekonomik ve siyasal süreçlerle bağlantısı temel tartışma konusu olmuştur. Fakat devlet tartışmalarının mekânsal süreçlerden bağımsız bir şekilde ele alınması söz konusu olurken, kent kuramlarında da kentsel mekânın organizasyonunda belirleyici olan ekonomik ve siyasal süreçlerin verimli bir biçimde bir arada analiz edildiğini söylemek zordur. Günümüzde kentsel süreçlere dair tartışmalarda bu eksiklik ekonomik belirleyicilerin yanı sıra siyasal süreçlerin de önemi öne çıkartılarak belirli ölçüde giderilmiştir. Fakat kapitalist sistemde devletin işlevlerine yönelik analizler hâlâ mekânsal süreçlerden bağımsız olarak gerçekleştirilmektedir. Bu tezde kapitalist sistemde devletin rolü ve kentsel mekânın dönüşümü stratejik-ilişkisel yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. Buradan hareketle, kapitalist devletin işlevleri ve kentsel mekânın organizasyonu arasında kurulacak bir ilişkinin stratejik-ilişkisel yaklaşım çerçevesinde ele alınmasının her iki tartışma konusuna ne gibi katkılar sunabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu tezin ilk bölümünde Bob Jessop’ın kuramından hareketle ele alınan stratejik-ilişkisel yaklaşım günümüz devlet tartışmalarında ekonomik, siyasal ve toplumsal alan arasındaki ilişkinin analizinde bize verimli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşımın stratejik-ilişkisel yaklaşımı, özetle, devleti birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alan ve süreç olarak tanımlar. Burada birikim stratejileri sermaye birikim sürecine ilişkin alternatif mantıkları vurgularken, hegemonya projeleri sermaye ve emek, devlet ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkinin belirli bir eylem programı çerçevesinde oluşturulmasına işaret eder.

Ekonomik, siyasal ve toplumsal alan arasındaki ilişkinin üretim ilişkilerine ve bu üretim ilişkileri içerisinde oluşacak sınıfsal dengelere bağlı olduğu düşüncesi stratejik-ilişkisel yaklaşımın temel argümanıdır. Burada önemli olan, devletin eylemlerini ekonomik alandan görece özerk bir kurum olarak gerçekleştirmesidir. Ekonomik alandan görece özerk olan devlet belirli güçlerin stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesi için eylemlerde bulunur ve bu durum devletin stratejik seçiciliği olarak ifade edilir. Devletin stratejik seçiciliği hegemonya projeleri kapsamında gerçekleşir ve bir birikim rejiminin

başarılı olması bu projenin başarısına bağlıdır. Dolayısıyla birikim stratejileri ve hegemonya projeleri, bu (ekonomik, siyasal, toplumsal) alanlar arasında kurulan ilişkinin mutlak değil ilişkisel olduğunu gösterir.

Bununla beraber, birikim stratejileri ve hegemonya projeleri ekonomik liderliğin ve siyasi liderliğin gerçekleştirilmesinde paralellik içinde işleyen bir *hegemonya* oluşturma sürecini ifade eder. Bu durum ekonomik alan ve siyasal alanın birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağını gösterirken, stratejik-ilişkisel yaklaşımı kentsel süreçlerin analizinde de kullanılabilir bir teorik çerçeve durumuna getirir.

Devlet tartışmaları bağlamında stratejik-ilişkisel yaklaşımda devletin işlevleri ve sermaye birikim süreci arasındaki ilişkinin somut olarak görüldüğü kentsel mekânın organizasyonu süreci tartışma dışı bırakılmaktadır. Bu yaklaşımı kentsel süreçlerin analizine yöneltmek ekonomik ve siyasal alandaki faaliyetlerin kapitalist sistemi ve bu sistemden doğan çelişkiler ve eşitsizlikleri nasıl yeniden-ürettiğini anlamak açısından önemlidir. Stratejik-ilişkisel yaklaşımı kentsel süreçlerin analizine yönelttiğimizde, kentsel mekân birikim stratejileri ve hegemonya projeleri çerçevesinde organize edilen bir mekânsal birim olarak karşımıza çıkmaktadır ve böylece ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçlerin dönüşümünü kentsel süreçleri de kapsayacak biçimde ele almamız mümkün olur. Bu çerçevede devlet tartışmaları mekânsal boyut kazanırken ekonomik, siyasal ve toplumsal alan arasındaki ilişkiyi mekân aracılığıyla yeniden düşünmek, üretim sürecinin yanı sıra tüketim ve yeniden-üretim mantığını da daha görünür kılar.

Bu tezin ikinci bölümünde ele aldığımız David Harvey ve Manuel Castells'in kent kuramlarında, üretim, tüketim ve yeniden-üretim süreci kentsel mekânın organizasyonu çerçevesinde analiz edilir. Harvey sermaye birikim sürecinde kentsel mekânın rolüne odaklanırken, Castells kentsel mekânın dönüşümünü devletin kolektif tüketimi organize etme süreci çerçevesinde ele alır. Bu tezde stratejik-ilişkisel yaklaşım çerçevesinde Harvey'in kuramı daha çok birikim stratejileri, Castells'in kuramı da hegemonya projeleri dâhilinde ele alınmıştır. Burada bu iki kent kuramını determinist ve işlevselci bir okumanın ötesine taşımayı amaçladık.

Kent kuramlarına ilişkin yukarıda bahsettiğimiz eleştiri çerçevesinde, ekonomik belirlenimler karşısında siyasal ve toplumsal süreçlerin göz ardı edilmesi kadar bu alanlar arasındaki ilişkinin tek yönlü olarak ele alınması da kentsel süreçlerin dönüşümünün yetersiz bir analiziyle sonuçlanmaktadır. Stratejik-ilişkisel yaklaşım

birikim stratejilerinin hegemonya projeleri, hegemonya projelerinin de birikim stratejileri tarafından sınırlandırılmış olduğunu öne sürer. Harvey ve Castells'in kuramını bu doğrultuda ele aldığımızda, ne salt ekonomik süreçler devletin faaliyetlerinden bağımsız olarak kentsel mekânın organizasyonunda belirleyici olur, ne de devletin müdahaleleri tamamen sermaye birikim süreci tarafından koşullanmış faaliyetler olarak görülür. Devlet müdahalesi, bir birikim rejiminin oluşturulması için gerekli ikincil bir faaliyet olmanın ötesinde, kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerinin kentsel mekânın organizasyonu dolayısıyla sürdürülmesinde başat faktör hâline gelir.

Burada gerek Harvey'de olduğu gibi gelirin yeniden dağıtılması şeklinde tanımlansın, gerek Castells'te olduğu gibi ortak tüketim araçlarının organizasyonu şeklinde ifade edilsin, özellikle konut tedariki ve ulaşım sistemine yönelik kentsel plânlamalar, ekonomik alan ve siyasal alan arasındaki ilişkinin üretim ve tüketim sürecinin yanı sıra yeniden-üretim sürecini de kapsayacak biçimde analizini mümkün kılmaktadır. Bu tezde Harvey ve Castells'in kent kuramlarının stratejik-ilişkisel bir açıdan değerlendirilmesi, işlevselci ve determinist bir okumanın ötesine geçme çabası içinde, sermaye ve emek-gücünün yeniden-üretimi sürecinin bir hegemonik proje olarak ele alınmasını kapsamaktadır.

Castells'in kuramından hareketle yeniden-üretim sürecini hegemonik proje olarak aldığımızda devlet salt tüketim sürecini organize eden bir yapı olmanın ötesine geçerken, Harvey'in kuramından hareket edildiğinde salt sermaye birikimi adına işlevsel olarak görülemeyecek bir yapı hâline gelmektedir. Bu durumda, kentsel mekânın organizasyonuna yönelik faaliyetler sermayenin gerekleri doğrultusunda otomatik olarak gerçekleşen müdahaleler değil, ekonomik alana sıkı sıkıya bağlı bir siyasal karar alma sürecinin sonucunda ortaya çıkan hegemonik projeler olarak görülmelidir.

Son olarak, devlet ve sermaye ilişkisinin hegemonik niteliği kapitalist sermaye birikiminin bu güne kadar sürmesinde son derece önemli olurken, ekonomi-politiğin eleştirisini mekânsal pratikleri de kapsayacak biçimde ele almak ayrıca toplumsal eşitsizliklerin nasıl üretildiğini ve yeniden-üretildiğini anlamak açısından önemlidir.

Hegemonya oluşturma sürecinde kentsel mekân pazarlanabilir bir nesne, değişim değeri üzerinden kurgulanan bir meta hâline gelirken, sermaye birikiminin yoğunlaşması ve üretim ve tüketim ilişkilerinin değişmesi sonucunda kapitalist

çelişkiler de keskinleşmiştir. Bu çelişkiler kentsel plânlama ve mekân konusunda yeni kurgular oluşturarak aşılmaya çalışılmış ve dolayısıyla, kapitalizm mekân üzerinde denetim kurarak toplumsal eşitsizlikleri mekân aracılığıyla üretirken mekânı dönüştürmüştür. Bununla beraber, toplumsal ilişkiler de mevcut eşitsizlikleri yeniden-üretecek ve giderek keskinleştirecek biçimde yeniden inşa edilmiştir. Toplumsal eşitsizliklerin artması hem sermayenin hem de devletin çelişkilerini artırmış, yeni mekân kurguları, ekonomik krizlerin aşılmasında önemli hâle gelirken, ayrıca siyasal sorunların odağına yerleşmiştir. Bu doğrultuda kent sürekli olarak mücadelelere sahne olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde kentsel plânlama kendi içinde her zaman direniş olanaklarını azaltma projelerini barındırmıştır. Kent, insanların sokaklarında yürüyerek yaşadıkları bir mekân olmak yerine, insanların ve mücadelelerinin arabaların hareketliliğine tahsis edilen geniş yolların dar kaldırımlarına hapsedildiği bir yer olmuştur. Geniş bulvarlar bir kentin demokratik ve modern kurgusu olarak algılansa da, bunlar eşitsiz bir toplumsal yapı içinde toplumun farklı kesimlerinin yaşam alanlarını birbirinden ayıran sınırlara dönüşmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin tüketimi de kapitalist mantığa göre kurguladığını hatırlarsak, bir kentin sokaklarını, meydanlarını, eğlence ve dinlence yerlerini nasıl kullan(ama)dığımız, kültürel ve sanatsal faaliyetlerini nasıl deneyimle(yeme)diğimiz önem kazanmaktadır. Kentin hareketli yaşamına, kimi zaman kentin merkezinde olup da kamufle edilmiş çöküntü alanlarından, kimi zaman kentin dışına itilmiş banliyö, getto ya da gecekonduardan, kimi zaman da kale benzeri burjuva sitelerinden çıkıp dâhil oluruz.

Harvey ve Castells'in kent kuramı bu süreci kapitalist sistemin yapıcı-yıkıcılığı çerçevesinde ele alırken, bir kentin ışıltılı bir görünüm kazanmasının bazı yerlerin daima karanlıkta kalmasına bağlı olduğunu ve bu ışığın enerjisinin kapitalizmin sömürü ve tahakküm mekanizmaları tarafından sağlandığını bize açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

AKKOYUNLU ERTAN, Kıvılcım (2007), “Paris Banliyö Hareketini Anlamak: Manuel Castells’i Yeniden Okumak”, *Amme İdaresi Dergisi*, cilt. 40, sayı 1, s. 57-83.

AMSDEN, Alice (1991), “Üçüncü Dünyada Sanayileşme” (çev. Selin Yılmaz-Volkan Aytar), *Birikim*, 28.
<http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=28&dyid=1155&ya zi=Üçüncü Dünya’da Sanayileşme> (indirme tarihi: 20.02.2012).

ANDERSON, Perry (1988), *Antonio Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji* (çev. Tarık Günersel), Alan Yayıncılık, İstanbul.

BARROW, W., Clyde (1993), *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, The University of Wisconsin Press, London.

BAYRAMOĞLU, Sonay (2003), “Düzenleyici Devlet Düzenlenirken: OECD Türkiye Raporu Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme”, *Praksis*, 9, s. 143-162.

CASTELLS, Manuel (1977), *The Urban Question*, Edward Arnold, London.

CASTELLS, Manuel (1997), *Kent, Sınıf, İktidar* (çev. Asuman Erendil), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.

CLARKE, Simon (1991), “The State Debate”, *The State Debate* (ed. Simon Clarke), Palgrave, New York.

CLARKE, Simon (1991), “Marxism, Sociology and Poulantzas’s Theory of The State”, *The State Debate* (ed. Simon Clarke), Palgrave, New York.

CLARKE, Simon (2003), “Devlet Tartışmaları” (çev. İbrahim Yıldız), *Praksis*, 9, s.379-410.

CUFF, E.C., SHARROCK, W.W., FRANCIS, D.W. (2006), *Perspectives* (çev. Ümit Tatlıcan), Routledge, 5th Editon [Basılmamış Çeviri]

ÇETİNER, Özgür (2008), “Fordist Konsensüsten Washington Konsensüsüne Birikim ve Bölüşüm Politikaları”, *Ekonomik Yaklaşım*, cilt 19, sayı, 68, s. 17-46.

DOĞAN, A. Ekber (2001), “Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu”, *Praksis*, 2, s. 97-123.

DURU, Bülent-ALKAN, Ayten (2002), “Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, *20. Yüzyıl Kenti* (derleme ve çeviri: Bülent Duru-Ayten Alkan), İmge Yayınları, Ankara.

- ELLIOTT, Brian (1980), "Review", *The British Journal of Sociology*, vol, 31, no. 1, 151-158.
- ENGELS, Friedrich (1997), *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (çev. Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara.
- ENGELS, Friedrich (2003), *Konut Sorunu*, Eriş Yayınları.
- ERCAN, Fuat (2002), "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi: Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi", *Praksis*, 5, s. 25-77.
- GOTTDIENER, Mark (2001), "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru" (H. Çağatay Keskinok), *Praksis*, 2, s. 248-269.
- GRAMSCI, Antonio (2010), *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935* (hazırlayan: David Forgacs) (çev. İbrahim Yıldız), Dipnot Yayınları, Ankara.
- GÜNEY, Atilla (2003), "Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme", *Praksis*, 9, s. 357-377.
- HALL, Stuart (2000), "Nicos Poulantzas: State, Power, Socialism", *State Power Socialism* (Nicos Poulantzas), Verso, London.
- HARRİS, D. Chauncy-ULLMAN, L. Edward (2002), "Kentın Doğası", *20. Yüzyıl Kenti* (derleme ve çeviri: Bülent Duru-Ayten Alkan), İmge Yayınları, Ankara.
- HARVEY, David (1997), *Postmodernliğin Durumu* (çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, David (2001), "Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası" (çev. Sinan Kadir Çelik-Ayça Atikoğlu), *Praksis*, 2, s. 173-203.
- HARVEY, David (2003), *Sosyal Adalet ve Şehir* (çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, David (2008a), *Umut Mekânları* (çev. Zeynep Gambetti), Metis Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, David (2008b), "Kapitalist Kent" (çev. Ebru Kılıç), *New Left Review: Türkiye Seçkisi* (ed. Tarık Ali), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- HARVEY, David (2012), *Paris, Modernitenin Başkenti* (çev. Berna Kılınçer), Sel Yayınları, İstanbul.
- HAYS, Michael (2002/3), "Sunuş" (çev. Yalçın Yusufoglu), "Mekânın Üretilmesi'nden" (Henri Lefebvre), *Mimarist Dergisi*, 6, 25-33.

HELVACIOĞLU, Banu (1994), “Evvel Mekân İçinde Kalbur Zamanlar İçinde: Tarihi Coğrafi Materyalizm”, *Toplum ve Bilim*, 64-65, s. 77-89.

HUBERMAN, Leo (2002), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (çev. Murat Belge), İletişim Yayınları, İstanbul.

IŞIK, Oğuz (1993), “Modernizmin Kenti Postmodernizmin Kenti”, *Birikim*, 53, s. 27-34.

IŞIK, Oğuz (1994), “Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması”, *Toplum ve Bilim*, 64-65, s. 7-38.

JESSOP, Bob (2005), “Poulantzas’ın Özgünlüğü, Mirası ve Güncelliği” (çev. Betül Yazar), *Hegemonya, Postfordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet* (derleyenler: Betül Yazar-Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.

JESSOP, Bob (2005), “Kentsel Yönetimlerin Düzenlenmesine Neo-Gramscici Bir Yaklaşım: Birikim Stratejileri, Hegemonik Projeler ve Yönetişim” (çev. Duygu Türk), *Hegemonya, Postfordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet* (derleyenler: Betül Yazar-Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.

JESSOP, Bob (2005), “Siyasi Strateji Olarak Devlet” (çev. Alev Özkazanç), *Hegemonya, Postfordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet* (derleyenler: Betül Yazar-Alev Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.

JESSOP, Bob (2008a), *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak* (çev. Ahmet Özcan), Epos Yayınları, Ankara.

JESSOP, Bob (2008b), “States, State Power and State Theory”, *Critical Companion to Contemporary Marxism* (ed. Jacques Bidet and Stathis Kouvelakis), Koninklijke Brill NV, Lieden-Boston.

JESSOP, Bob (2008c), “Küreselleşme, Devlet, Kriz ve Gelecek Üzerine” (söyleşiyi yapan Çağhan Kızıl) (çev. Toplumsal Araştırmalar Çeviri Kolektifi), *Yeniden Devrim*, 8, s. 75-93.

JESSOP, Bob (2009), *Kapitalist Devletin Geleceği* (çev. Ahmet Özcan), Epos Yayınları, Ankara.

KATZNELSON, Ira (2003), “Önsöz” (çev. Mehmet Moralı), *Sosyal Adalet ve Şehir* (David Harvey), Metis Yayınları, İstanbul.

KELEŞ, Ruşen (2001), “Kent, Kentleşme ve Plânlama”, *Mimarist Dergisi*, 3, s. 79-81.

LACOSTE, Yves (1998), *Coğrafya Savaşmak İçindir* (çev. Ayşin Arayıcı), Özne Yayınları, İstanbul.

- LACOSTE, Yves (1998), *Coğrafya Savaşmak İçindir* (çev. Ayşin Arayıcı), Özne Yayınları, İstanbul.
- LEFEBVRE, Georges (1972), *Kapitalizm* (çev. Vedat Günyol), Çan Yayınları, İstanbul.
- LEFEBVRE, Henri (2002/3), “Mekânın Üretilmesi’nden” (çev. Yalçın Yusufoglu), *Mimarist Dergisi*, 6, s. 25-33.
- LEVY, Dominique ve DUMENIL, Gerard (2009), *Kapitalizmin Marksist İktisadı* (çev. Sevim Pelek), İletişim Yayınları, İstanbul.
- LIPIETZ, Alain (1993), “Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları” (çev. Bülent Peker), *Toplum ve Bilim*, 56-61, s. 58-82.
- MARX, Karl (1979), *Grundrisse* (çev. Sevan Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul.
- MARX, Karl-ENGELS, Friedrich (2005), *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri* (çev. Muzaffer Erdost), Sol Yayınları, Ankara (6. baskı).
- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü* (çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- MOGET, Gilbert (1986), “Hegemonya”, *Hapishane Defterleri Seçmeler* (Antonio Gramsci) (çev. Kenan Somer), Onur Yayınları, İstanbul.
- PEET, Richard (2011), İktidarın Coğrafyası: Küresel Ekonomi Politika Nasıl Yaratıldı? (çev. Oktay Etiman-Bülent Göktaş), Özgür Üniversite Kitaplığı, İstanbul.
- PIRENNE, Henri (1990), *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul (2. baskı).
- POLANYI, Karl (1986), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (çev. Ayşe Buğra), Alan Yayınları, İstanbul.
- PORTELLI, Hugues (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok* (çev. Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara.
- POULANTZAS, Nicos (2004), *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (çev. Turhan Ilgaz), Epos Yayınları, Ankara.
- SARGIN, A. Güven (2008), “Yakın Dönem Kentleşme Süreçlerine İlişkin Eleştirel Notlar”, *Mülkiye*, cilt 32, 216, s. 45-54.
- SIMONSEN, Kristen (1992), “Review”, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, vol: 74, no: 1, pp. 81-82
- SJOBERG, Gideon (2002), “Sanayi Öncesi Kenti”, *20. Yüzyıl Kenti* (derleme ve çeviri: Bülent Duru-Ayten Alkan), İmge Yayınları, Ankara.

- SKINNER, Q. (1991) *Çağdaş Temel Kuramlar* (çev. A. Demirhan), Vadi Yayınları, Ankara
- SLATTERY, Martin (2007), *Sosyolojide Temel Fikirler* (çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, Bursa.
- SOJA, W. Edward (2002), “Postmetropolis Üzerine Altı Söylem”, *20. Yüzyıl Kenti* (derleme ve çeviri: Bülent Duru-Ayten Alkan), İmge Yayınları, Ankara.
- SÖNMEZ, ÖZBEK, İpek (2012), “Kent Plânlama ve Adalet İlişkisinin Değişen İçeriği”, *TBB Dergisi*, 98, s. 283-300.
- ŞENGÜL, Tarık (2000), “Radikal Kent Kuramları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme: Alternatif Bir Yaklaşım Doğru”, *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 33, sayı 1, s. 27-58.
- ŞENGÜL, Tarık (2001), “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, *Praksis*, 2, s. 9-31.
- ŞENGÜL, Tarık (2009), *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge Yayınları, Ankara (2. baskı).
- TEKELİ, İlhan (1988), “Kentlileşmeye Kapital Birikim Süreçleri Açısından Bakmanın Sağladığı Açıklama Olanakları”, *Defter*, 5, s.130-132.
- TEKELİ, İlhan (2010), *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- URRY, John (1999), *Mekânları Tüketmek* (çev. Rahmi. G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- VIRILIO, Paul (1998), *Hız ve Politika* (çev. Meltem Cansever), Metis Yayınları, İstanbul.
- WOOD, M, Ellen (2002), “Kapitalizmde Ekonomi ve Politikanın Birbirinden Ayrılması” (çev. Sendika.org), www.sendika.org/yazi.php?_no=160 (indirme tarihi: 01.02. 20012).
- YILMAZ, Zafer (2003), “Günümüz Türkiye’inde Devlet ve Hâkim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis*, 9, s. 55-92.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Funda SÖNMEZ

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara-1985

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İletişim

e-posta Adresi: fundasonmezz@gmail.com

Tarih: 11.08.2012